

BOXTEL, ONTSTAAN EN FRAGMENTEN GESCHIEDENIS

© Ruud van Nooijen, Boxtel - versie: 2 januari 2023 (artikel begonnen op : 7 december 2014)

Vada Buchestelle

Boxtel wordt geacht te zijn ontstaan aan een **vada**: een doorwaadbare plaats in een rivier, ook wel **voorde** of op z'n Brabants *unne waaistap* genoemd. Vada is het thans een van de oudste bekende Nederlandse woorden, dateert van ca. 108 na Chr. en stamt van **Publius Cornelius Tacitus**, Romeins geschiedschrijver. In Boxtel betreft die vada een doorwaadbare plaats in laaglandbeek de **Dommel**. Later komt hier een brug te liggen, die bekend zal worden onder de naam **Zwaanse brug**, naar de gelijknamige herberg die dan aan de overzijde van Boxtel binnen ligt, aan de zijde van wat dan het **zandpad naar Oirschot** heet, later gewijzigd in **Ossepap**, tegenwoordig bekend als **Prins Hendrikstraat**. Een vroegere benaming voor deze brug is **Oude brug**, of **Groote Brugge**. In 1516 bestaan herberg en brouwerij reeds, want er is sprake van *een huys aen die Groote Brugge by den Zwaen*. Pas in de 18e eeuw krijgt de brug haar definitieve naam: Zwaanse Brug.¹

Omstreeks 1837 is de brug versleten en wordt vervangen door een nieuwe. Deze houdt het uit tot herfst 1944: dan wordt de brug op 24 oktober door de Duitsers opgeblazen. De brug zoals we die thans kennen dateert van kort na de Tweede Wereldoorlog en wordt op 22 februari 1948 in gebruik genomen. Rechtsaf loopt een zandweg richting van de twee dubbele watermolens op Dommel en Smalwater (thans Molenstraat). Rechtdoor ligt een slingerende zandweg (nu deel Stationsstraat en verder Breukelsestraat) door **Br(e)ukelen** in de richting van het Smalwater of Molengraaf (omstreeks 1200 gegraven) om van daar via de burg verder richting Esch, Vught, 's-Hertogenbosch en verder noordwaarts te voeren.

Aan de andere zijde van de Zwaanse brug begint de **Rechterstraat**². Na ruim één kilometer begint bij een zijweg van zandwegen de route naar het zuiden. Rechtdoor richting Schijndel (vroegere **Nieuwstraat**), naar rechts ligt de Maastrichtsestraat (thans fietsroute), die via Onrooi en Kasteren richting Sint-Oedenrode voert en verder naar Maastricht. Wat tegenwoordig de Rechterstraat is, is reeds in 1480 verhard. Die verharding geeft het belang van de weg aan.

Boxtel is met die vada en latere brug onderdeel van de doorgaande route van noord naar zuid vice versa. Het belang van deze doorgaande route wordt onderstreept door het feit dat de Rechterstraat reeds zeer vroeg was verhard, in een periode dat veel grotere plaatsen of steden dan Boxtel niet één verharde weg binnen de bebouwde kom telt.

Reizen is in die tijd een hachelijke zaak. Niet alleen ontbreken bij veel rivieren bruggen, de

¹ *Baanderheren, boeren & burgers*, Jean Coenen, Uitgeverij Aeneas Boxtel, 2004, blz. 125.

² Rechterstraat, gelegen tussen Zwaanse Brug en Brederodeweg. Oude/voormalige namen: vóór 1480: **Langestaat**; 1480: **Lange Steenstraat** [dus verhard!]; 1673: **Regte Steenstraat**; ± 1765: **Regte Straat** (bron: P. Dorenbosch, *Boxtel in oude ansichten*, 1979).

wegen zelf verdienen die naam meestal nauwelijks en zijn van tijd tot tijd soms weken achtereen onbegaanbaar door regen, ijs en overstromingen. Het is ook gevaarlijk door rondzwervende wolven en roversbenden. Waarschijnlijk is langs deze route de eerste bebouwing van het centrum van Boxtel ontstaan en worden er bedrijfsmatige activiteiten gevestigd, zoals een herberg, smederij, etc. In die eerste fase levert de hoge waterstand in het centrumgebied hierbij nog de nodige problemen op. Met betrekking tot de doorgaande weg door Boxtel: het zal nog duren tot april 1742 voordat de stad 's-Hertogenbosch het initiatief neemt, na verkregen goedkeuring van de Staten-Generaal, om een aanvang te maken met wat moet worden een steenweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven en Luik. Het eerste traject tot aan Best is in 1745 gereed. Daar ligt de aanleg door meerdere oorzaken decennialang stil. Het zal dan duren tot 1818 voordat het gehele traject gereed is. In het door de Staten-Generaal aan de stad 's-Hertogenbosch verleende octrooi worden twee mogelijkheden geopperd om de weg Boxtel binnen te voeren. De ene betreft *langs de molen* (de toenmalige houten standerdmolen aan de Bosscheweg, niet ver van de huidige rotonde Munsel), of via *Brukelen* (de oude route) en vandaar richting *Zwaansche brug*. Aangezien de eerste optie goedkoper uitvalt, wordt daar voor gekozen: de weg wordt aangelegd recht op de Sint-Petrustoren.

Het centrum van Boxtel met herbergiers, paardenstallingen, smeden, wagenmakers, brouwerijen, winkeliers profiteert aldus van alle bedrijvigheid die het doorgaande en pauserende verkeer met zich meebrengt. De weg voert zo via Bosscheweg, Clarissenstraat, Markt, Kruisstraat³, Rechterstraat en Fellenoord en Eindhovenseweg verder richting Best en Eindhoven. Het gedeelte van de straatweg door het centrum van Boxtel wordt eigendom van de stad 's-Hertogenbosch - die ook voor het onderhoud zorgt - en zal dat blijven tot op woensdag 12 april 1893, als dit weggedeelte weer werd overgedragen aan de Gemeente Boxtel. Recent is gebleken dat Boxtel ouder is dan eerder werd aangenomen. Medio 2007 wordt een tweetal gave potjes opgegraven die stammen uit de late brons- of vroeger ijzertijd. Ze worden gedateerd op 1.000 tot 700 jaar vóór Christus.

Beukenheuvel

Op de plaats waar thans de Sint-Petrusbasiliek staat, ligt van oudsher een natuurlijke hoogte. Daar moeten ook beuken hebben gestaan en zo ontstaat waarschijnlijk de naam **Buchestelle**: een van overstroming gevrijwaarde plaats waar beuken staan. De naam wordt ook wel geschreven als Beukestella en komt als zodanig voor het eerst in een document in 1144 voor. Andere oude benamingen voor Boxtel luiden: **Bocstelle**, **Boestele**, **Bocstel**, **Boucstele**, **Bucstel**, **Boextel**. De loop van de Dommel lag ooit in de directe omgeving van waar thans de toren van de Sint-Petrusbasiliek staat (zie verderop ook het kaartje). De eerste heren van Boxtel zullen de daar aanwezige natuurlijke hoogte verder hebben opgehoogd. Door het graven van een gracht en deels gebruik te maken van meanders van de Dommel, wordt de hoogte aldus een eiland, waarop omstreeks 1050 waarschijnlijk een **motteburcht** wordt

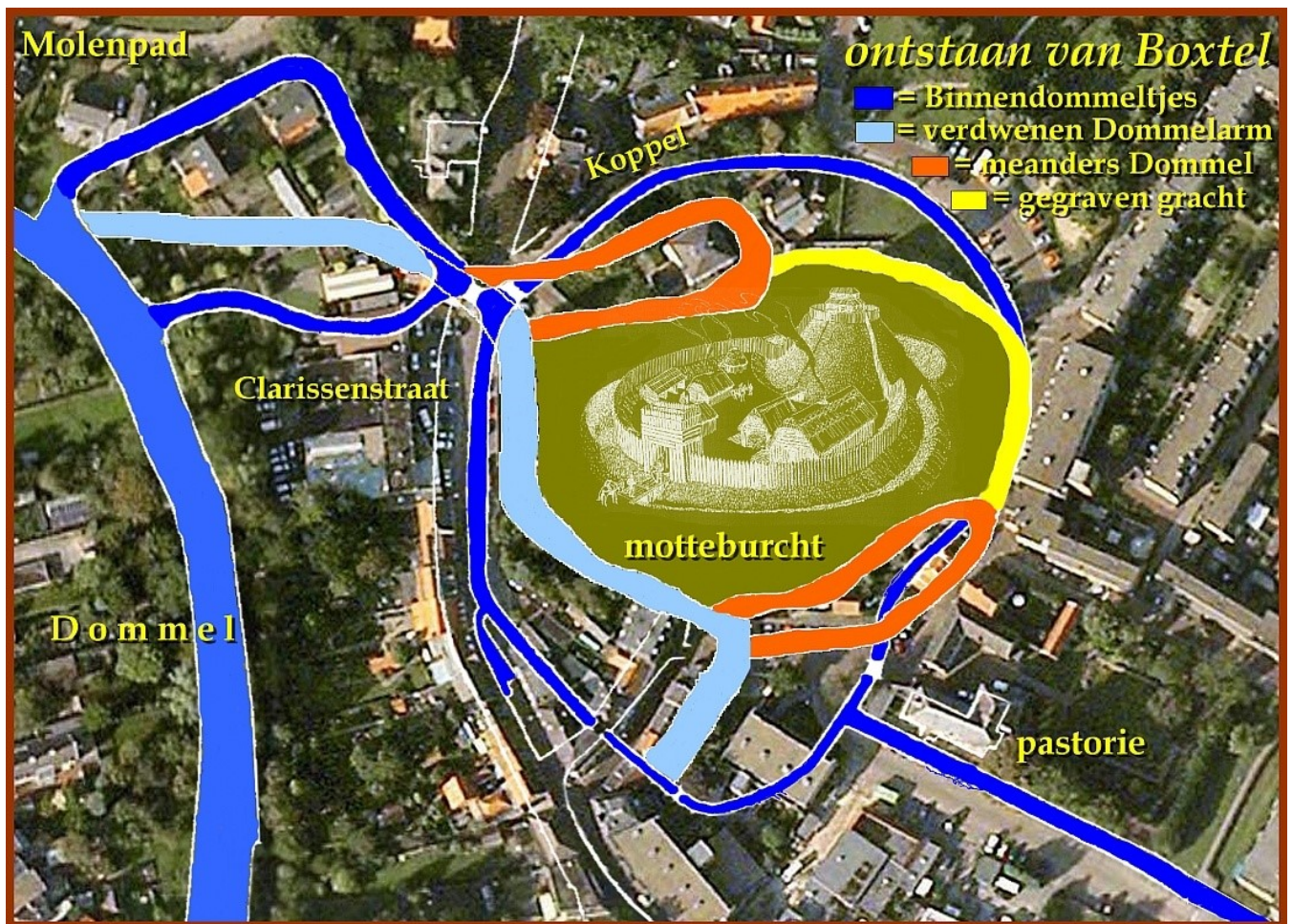
³ **Kruisstraat**, gelegen tussen Rechterstraat en Markt: Oude, voormalige namen: **Kortestraat**; 17e eeuw **Korte Steenstraat** dus verhard; naam bestaat/wordt gebruikt in 1899 (ansichtkaart); Medio jaren 20 20e eeuw onderdeel van **Bosscheweg**. Straatnaam Kruisstraat opnieuw ingevoerd per 1-1-1949. In de Kruisstraat lag van oudsher het **Leugenbruggetje** over een Binnendommeltje.

gebouwd⁴.



Voorbeeld van een motteburcht of mottekasteel. Ze ontstaan vanaf ongeveer het jaar duizend na Christus. Motte stamt van het woord mota dat aarde of kluit turf betekent (Fr. motte: kluit, klomp, heuvel). Een motteburcht wordt gebouwd op een geheel of gedeeltelijk kunstmatige heuvel, waarbij de hoofdburcht in hout, later in steen wordt gebouwd. Rondom de heuvel ligt vaak een ruim binnenplein dat omgracht is en aan de binnenzijde voorzien van een aarden wal met een palissade (aaneengesloten rij in de grond geplaatste palen of staken, vaak aan bovenzijde voorzien van een punt teneinde er overheen klimmen te bemoeilijken) Als toegang is er vaak een apart poortgebouw en brug aanwezig. Op het binnenplein bevindt zich de voorburcht met woon- en/of dienstvertrekken, eveneens in hout en/of steen gebouwd. Hoofd- en voorburcht waren soms ieder apart omgracht. Tot de bijgebouwen behoren spiekers of spijkers (schuren die dienden als opslagplaats voor o.a. voedsel). Onnodig te zeggen dat ergens op het omheinde terrein tevens één of meer waterputten aanwezig zijn. Een motteburcht is dus een versterkt en beveiligd huis dat in geval van een twist of oorlog verdedigd kan worden tegen aanvallers. Zo'n motteburcht verschijnt in Boxtel waarschijnlijk op de kerkheuvel waar later de Sint-Petrusbasiliek werd gebouwd.

⁴ Visser, Hans de: Boxtel: een heerlijkheid tussen twee heren, 2014, blz. 45



Kaartje met mogelijk eerste vestiging versterkte woning heer van Boxtel op heuvel, met tracé Dommel en gegraven grachten. Op die plek staat thans de Sint-Petrusbasiliek.

Van huiskapel via Romaans kerkje tot Sint-Petrusbasiliek

Dit vroegste versterkte huis van de heer van Boxtel zal ook een **huiskapel** hebben gehad. Het is de tijd ver vóór de Reformatie en betreft derhalve een rooms-katholiek godshuis. Daarvoor in de plaats komt omstreeks 1250 een kleine, uit tufsteen opgetrokken **Romaanse kerk**, met ca. 80 zitplaatsen en een kleine absis⁵. Op welk moment en om welke reden is vooralsnog onbekend, wordt **kasteel Stapelen** gebouwd en verhuist de heer van Boxtel daar naar toe.

De oudste vermelding van (kasteel) Stapelen dateert van het jaar **1312**.

Voor de herkomst/betekenis van de naam Stapelen bestaat geen eenduidigheid⁶.

De straatnaam **Burgakker** refereert aan de nabijheid van een burcht. Niet duidelijk is of daarmee de locatie beukenheuvel of Stapelen wordt bedoeld. De ruimte op de hoogte

⁵ *Boxtel: een heerlijkheid tussen twee heren*, Hans (J.J.E.M. de Visser, Boxtel, 2014, blz. 42 en 45

⁶ *Boxtel: een heerlijkheid tussen twee heren*, Hans (J.J.E.M. de Visser, Boxtel, 2014. De Visser gaat als meest aannemelijke herkomst: stapelplaats. Bas Aarts geeft de voorkeur aan hooggelegen plaats. Andere verklaringen voor Stapel(e)(n): verzamel- of ontmoetingsplaats; grenspaal.

Buchestelle kwam zo vrij voor andere doeleinden. Al vroeg moet de heer van Boxtel ook begonnen zijn met de uitgifte van gronden aan de **Stripe** (stripe of streep: eerste ontginning in oerbos), het gebied waar thans de Markt ligt. Op de plek waar ooit de motteburcht stond, is dan plaats om het Romaanse kerkje, via een aantal fasen, uit te doen groeien tot de huidige Sint-Petrusbasiliek

Spijker

Een mogelijk restant uit de periode van de motteburcht op de latere kerkheuvel is de **Spijker** of **Spieker**. Dit markante gebouw stond op de hoek van Oude Kerkstraat en Duinendaal. Het woord spijker refereert aan een opslagplaats voor graan. Het wordt begin zestiger jaren van de twintigste eeuw gesloopt. Het staat ook bekend als **Groot Kanunnikenhuis**. Bij de grote dorpsbrand in 1540 brandt ook De Spijker af. Nadien wordt het herbouwd.⁷

⁷ Baanderheren, boeren & burgers, **Jean Coenen**, Uitgeverij Aeneas Boxtel, 2004, blz. 301.

De Spijker, Duinendaal Boxtel



Oude Kerkstraat Boxtel. Foto linksboven: situatie AD 2013, richting Clarissenstraat. Foto linksonder: kop- en achtergevel van de Spijker op hoek Oude Kerkstraat en Duinendaal. Let op het steile dak: kenmerk dat het dak ooit met stro of riet was gedekt. Foto rechtsonder: begin Duinendaal, richting pastorie Verrijzenisparochie. Links de voorzijde van de Spijker. Zwart-witfoto's omstreeks 1960. Het pand wordt ook wel Groot Kanunnikenhuis genoemd. Het is derhalve mogelijk dat toen het pand zijn oorspronkelijke functie verloor door verbouwing kon dienen als woning voor enige kanunniken van het Boxtelse kapittel.

boer bezig met ploegen, Boxtel 1578



De eerste he(e)r(en) van Boxtel

Er is nog veel onduidelijk over de eerste he(e)r(en) van Boxtel.

We onderscheiden rond dezelfde periode:

- familie **Van Boxtel**

- familie **Van Randerode**

Dat is enigszins vreemd: twee heren over, dan wel binnen hetzelfde gebied?

Daarenboven, als we uitgaan van twee heren van Boxtel: als de ene heer op een motteburcht woont (locatie: huidige heuvel Sint-Petrusbasiliek), waar woont die andere familie dan?

Historicus **Jean Coenen**⁸ komt in zijn boek *Baanderheren, boeren & burgers* (2004) tot de conclusie dat de familie Van Boxtel en Van Randerode dezelfde zijn.

Historicus **Bas Aarts**⁹ is daarentegen van mening dat het hierbij om twee aparte families gaat: **Van Boxtel** en **Van Randerode**, waarbij de eerste familie op zeker moment is uitgestorven.

Hij gaat er daarbij van uit dat de familie Van Randerode een motteburcht bouwt en bewonen op de locatie van de heuvel waarop thans de Sint-Petrusbasiliek staat.

Waar op dat moment de familie Van boxtel verblijft is niet duidelijk, doch zij hebben mogelijk op enig moment Stapelen gesticht.

In de optiek van Aarts kwomt Stapelen, na het uitsterven van de familie Van Boxtel vrij, en verhuist de familie Van Randerode dan van hun motteburcht nabij de Markt naar Stapelen.

⁸ **Johannes Catharina Godefridus Willibrordus (Jean) Coenen**, geb. 29 april 1956, overl. 2 juni 2010 (54) historicus, auteur, docent Lorentz Casimirlyceum te Eindhoven.

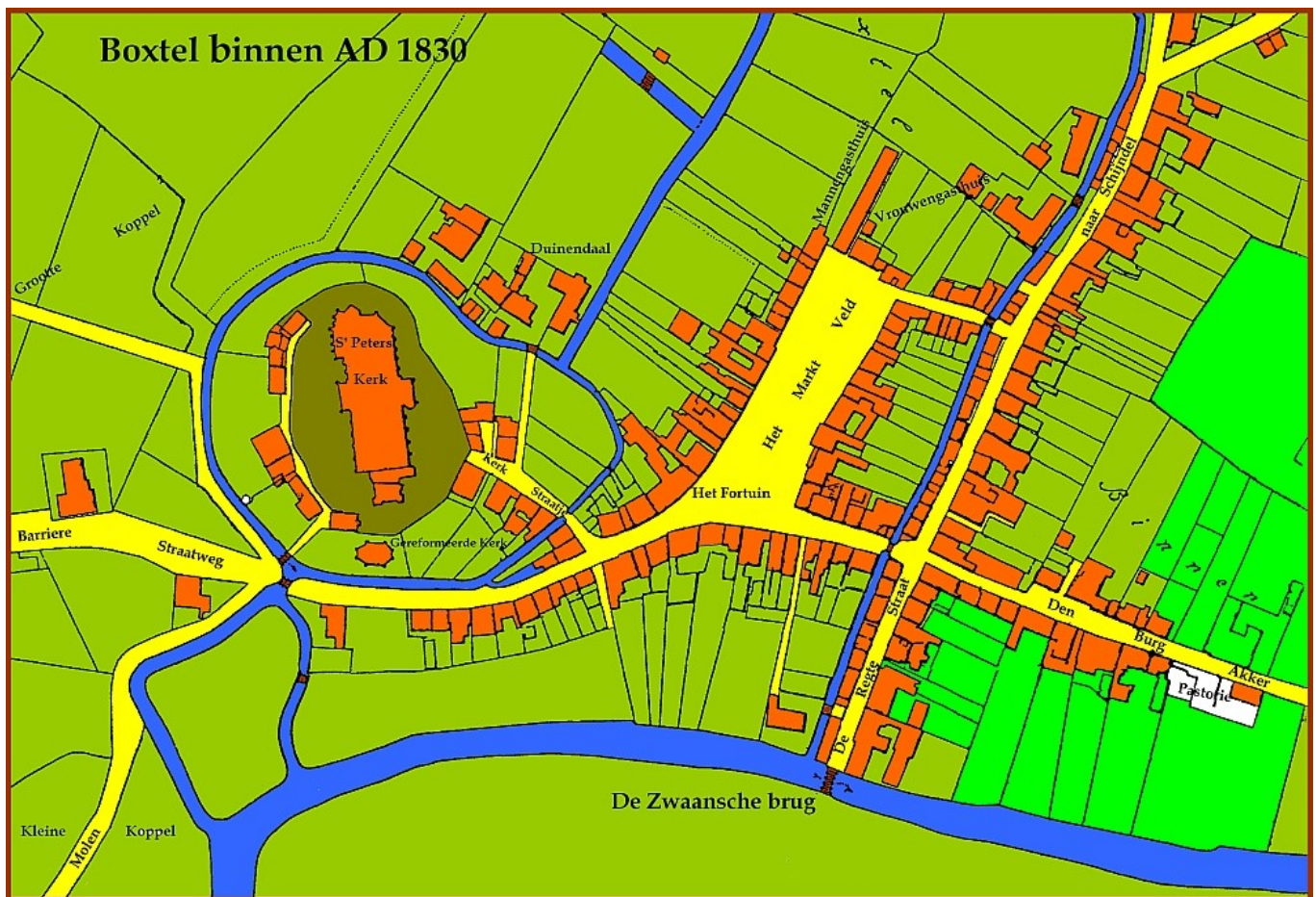
⁹ **Bas (S.A.J.J.) Aarts**, geb. Hilvarenbeek 1947, 1970 mo-b geschiedenis, Tilburg 1988 doctoraal geschiedenis, auteur, 1971-2011 docent voortgezet onderwijs te Eindhoven, voorzitter Vereniging Vrienden van Brabantse kastelen, lid Nederlandse Kastelenstudiegroep, gastonderzoeker Universiteit van Leiden, bereidt dissertatie voor over Brabantse motteburchen (1000-1250).



Het centrum van Bostel AD 1830, omgeven door in de Middeleeuwen gegraven Binnendommeltjes. Met een rode lijn is het gebied gemarkeerd waarvan de percelen het toponiem Bostel binnen dragen. Het werkelijke gebied dat tot Bostel binnen (centrum) wordt gerekend is groter. Nadien krijgt dit deel de naam Wijk A. Dommel en Binnendommeltjes zijn door hun blauwe kleur gemakkelijk te herkennen.

Kasteel en terrein van Stapelen behoren, hoewel de percelen hier het toponiem Stapelen dragen, tot Bostel binnen. In de oude adres-aanduiding heeft het kasteel huisnummer 1: volledig **Bostel binnen** no. 1, later **A-1**. Boven het kasteel ligt de **Konijnhoosedreef** die tegenwoordig uitsluitend een bocht naar links, richting **Fellenoord** maakt. In 1832 ligt hier nog een rechtdoorgaand deel, de **Nieuwe Laan**, dat uitkomt op de huidige Eindhovenseweg, mogelijk pas aangelegd (kort) na gereedkomen van de straatweg 's-Hertogenbosch tot Best (1745). Het grote gele vak iets links van het midden is het, dan nog onverharde, **Marktveld**. Links ervan is de kerkheuvel met Sint-Petrusbasiliek zichtbaar omsloten door een der Binnendommeltjes, dat uitmondt in de Dommel. Rechts onderaan ligt kasteel Stapelen. De straatweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven / Luik voert nog door het centrum van Bostel: Bosscheweg, Clarissenstraat, Markt, Kruisstraat, Rechterstraat, Fellenoord, Eindhovenseweg, Oude Rijksweg en verder. In 1935 wordt een begin gemaakt met een omleidingsweg, die in 1938 gereed is. Deze wordt dan aangeduid als **Nieuwe Rijksweg**, tegenwoordig is de naam **Brederodeweg**. Door verdere toename van het verkeer volgt in 1967 de aanleg van een ruimere lus rond Bostel, vanaf de kruising met de weg naar Esch/Sint-Michielsgelstel aan noordzijde tot de Barrièreweg te Liempde ten zuiden van

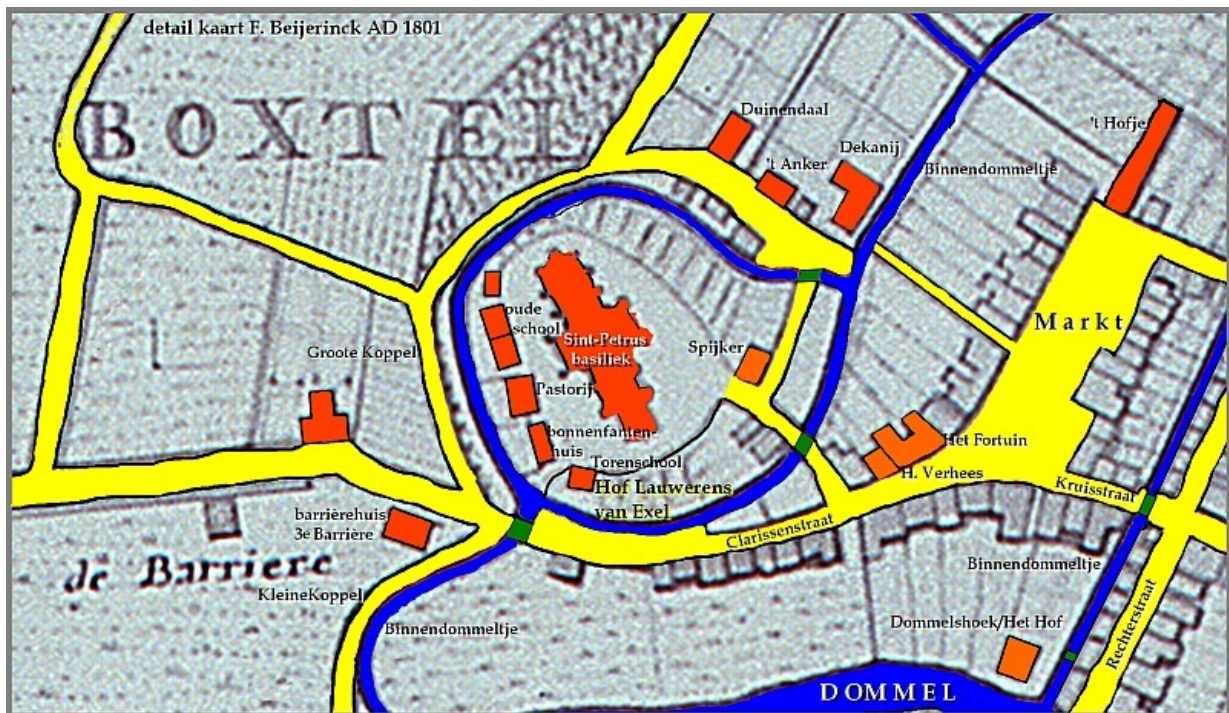
Boxtel, tegenwoordig onderdeel van autosnelweg A2. Een groot aantal nu aanwezige wegen bestond in 1830 nog niet. Boxtel is dan nog een sterk agrarisch dorp met bouwland tot in het centrum toe. Veel inwoners benutten een deel van hun erf als moestuin voor eigen gebruik.



Kleiner detailgebied van de vorige kadastrakaart van 1830. Markt en kerkheuvel met directe omgeving.

Merk op hoe beperkt de bebouwing dan nog is en hoeveel open terrein in de vorm van weilanden, bouwlanden of erven nog bestaan. De Sint-Petruskerk ligt in een veel opener gebied dan thans het geval was en biedt, enigszins verhoogd in het terrein liggend, een majestueuze aanblik en zal zeker bezoekers uit kleinere buurgemeenten hebben geïmponeerd. Let op de Dorpsgraaf (Binnendommeltje die pal achter de woningen aan de Recht(r)straat loopt. Deze huizen hebben geen of nauwelijks een achterplaats. Het water uit de pomp in de geut is verontreinigd door het water van de Binnendommeltjes. Zij moeten gebruik maken van water van overburen of de dorpspomp op het **Marktveld**. Hun achtergevel was van hout gemaakt: de drassige oever van het Binnendommeltje kan het gewicht van een stenen muur niet dragen. Zie ook de locatie van de huidige **Villa Het Hof** (gebouwd 1662 oude naam **Dommelshoek**; huidig pand gebouwd op dezelfde locatie ca. 1905). Er loopt dan een pad richting Kruisstraat. Vóór Het Hof staat langs de Rechterstaat, vanaf het toegangshek van Het Hof tot aan de Zwaanse, brug een rijtje arbeiderswoningen... Voor alle duidelijkheid: het centrum van Boxtel heet dan **Boxtel binnen**, globaal het gebied dat was gelegen in het gebied dat werd omsloten door de Binnendommeltjes, doch ook

straatdelen en huizen aan de periferie ervan worden nog tot Boxtel binnen gerekend. Rechts onder het woord 'akker' van Burgakker is een rood blokje ingetekend: de dan nog in gebruik zijnde pastorie van de schuurkerk. De schuurkerk wordt twee jaar eerder, in 1828, gesloopt.



Ongeveer hetzelfde centrumgebied van Boxtel, nu als detail van een kaart van F. Beijerinck uit 1801. Het protestantse kerkje bestaat nog niet. Let op gebouwen rond het kerkhof aan de noordzijde. Van onder naar boven treffen we achtereenvolgens aan: Torenschool, Bonnefantenhuis (later onderkomen Sint Vincentiusvereniging), Pastorije (woning dominee), Oude School met voormalige onderwijzerswoning. De voorzijde van deze gebouwen ligt dan aan de zijde van de kerk, aan de achterzijde ligt immers een Binnendommeltje. Tussen rand kerkhof en voorzijde van genoemde gebouwen ligt een toegangspad. De oude school c.a. moet omstreeks 1860 zijn verdwenen. De Torenschool wordt, na lang aandringen van onder meer de schoolmeester, door de Gemeente Boxtel gebouwd in het jaar 1792 naar een ontwerp van architect Antonij van Erven uit Tilburg. De bouwkosten bedragen f 1.690. Later wordt de school met de helft vergroot. Nadat het gebouwtje zijn functie als openbare school heeft verloren, is het een tijdlang in gebruik geweest als Gemeentelijke Tekenschool en als repetitielokaal voor de R.K. Gildenbondsharmonie. Op het perceel, op dit kaartje aangeduid als Hof Lauwerens van Exel, zal elf jaar later, in 1812, het protestantse kerkje worden gebouwd.

Het centrum van Boxtel krijgt aldus de naam **Boxtel binnen**, het centrumgedeelte van Boxtel, globaal gelegen binnen de bruggen.

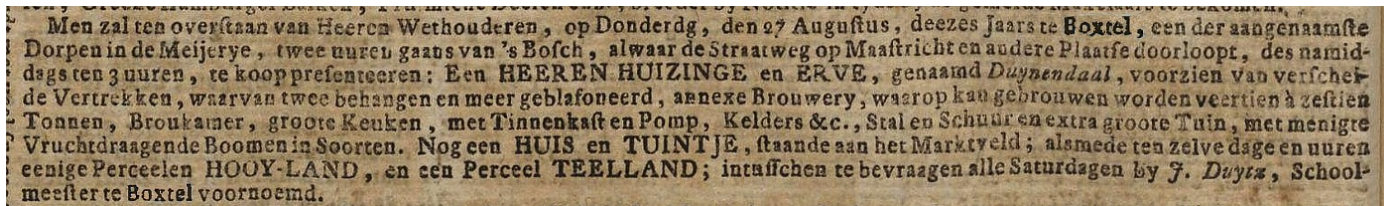
Duinendaal

Een bijzonder gebied, grenzend aan Boxtel binnen, wordt gevormd door het terrein waar alle percelen het toponiem **Duinendaal** dragen. Vroeger ook wel geschreven als *Duijndaal*, *Duynendaal*, *Duin en Dal*. Tegenwoordig herinnert de straatnaam Duinendaal nog aan dit

eertijds veel groter gebied. Het is niet met zekerheid te zeggen hoe en wanneer precies de naam is ontstaan, doch vermoed wordt dat de naam is ontleend aan **Arent van Duinen**, die in Boxtel tussen 1688 en 1719 drossaard is. Hij overlijdt op vrijdag 14 augustus 1719 en wordt in Boxtel begraven. Van Van Duinen is bekend dat hij in 1698 nog op de nabij gelegen **Dekanijs**, dat hij huurt, woont.

Het huis waarin hij woont kreeg een tijd na zijn dood de naam Duinendaal en deze naam wordt ook gegeven aan de percelen grond in de omgeving. Het pand bestaat in ieder geval reeds in 1665, want in dat jaar wordt het door de kinderen van **Cornelis Peters van Sutphen** en **Maria van Lil** verkocht aan **Aelbert van Lil**.

Gebouwen en terrein worden dan omschreven als *woonhuys, brouwhuys, schuere, hoffstadt en hoff ter plaetse genaemt agter de kerck*. Het kent, zoals hiervoor werd beschreven, enige bijgebouwen, waaronder een *brouwhuys*. Mogelijk dat het brouwhuis een voorloper is van de huidige woning van gepensioneerd architect **Piet Snijders** en zijn vrouw **Betsy**, dat de naam **'t Anker** draagt.



Men zal ten overstaan van Heeren Wethouderen, op Donderdg, den 27 Augustus, dezes jaars te **Boxtel**, een der aangenaamste Dorpen in de Meijerye, twee uren gaans van 's Bosch, alwaar de Straatweg op Maastricht en andere Plaatsen doorloopt, des namiddags ten 3 uren, te koop presentereen: Een **HEEREN HUIZINGE** en **ERVE**, genaamd *Duynendaal*, voorzien van verschel- de Vertrekken, waarvan twee behangen en meer geblafoneerd, annex Brouwery, waarop kan gebrouwen worden veertien à zestien Tonnen, Broukamer, groote Keuken, met Tinnenkast en Pomp, Kelders &c., Stal en Schuur en extra groote Tuin, met menig- te vruchtdraagende Boomen in Soorten. Nog een **HUIS** en **TUIN**, staande aan het Marktveld; alsmede ten zelve dage en uren eenige Perceelen **HOY-LAND**, en een Perceel **TEELLAND**; intaffchen te bevraagen alle Saturdagen by **J. Duyts**, School- meester te Boxtel voornoemd.

Advertentie in Opregte Haarlemsche Courant, 23 juli 1789. Huize Duynendaal c.a. is te koop. Het zal worden gekocht door Cornelis van den Biggelaar en zijn vrouw. Merk op dat in de advertentie het woord Wethouderen wordt gebruikt.

Na de dood van Arent van Duinen komt het pand in het bezit van **Johan van Rhoon**. Na diens overlijden gaat het pand over in handen van zijn schoonzoon **Frederik Wouter van Wendelen de Joode**. In 1789 wordt het verkocht aan **Cornelis van den Biggelaar** en zijn vrouw **Catharina van Rooij**. Pas in het jaar 1738 duikt er een geschreven bewijs op dat het pand de naam Duynendaal draagt. Voor alle duidelijkheid: niet alle percelen aangeduid met het toponiem Duinendaal behoren ook tot Huize Duinendaal. Bij de invoering van het kadaster, in 1832, zijn de diverse percelen behorende tot het gebied Duinendaal in handen van navolgende personen: Weduwe van **Cornelis van den Biggelaar**, zonder beroep; **Adolph de Grancy**, geen beroep vermeld; **Martinus van der Velden**, bouwman (agrariër, boer), **Adriaan van der Haagen**, bouwman; **Jan Johannes van Erp**, rademaker. De weduwe van **Cornelis van den Biggelaar**, **Catharina van Rooij** bewoont in ieder geval het perceel met daarop Huize Duinendaal. Zij overlijdt in 1841.



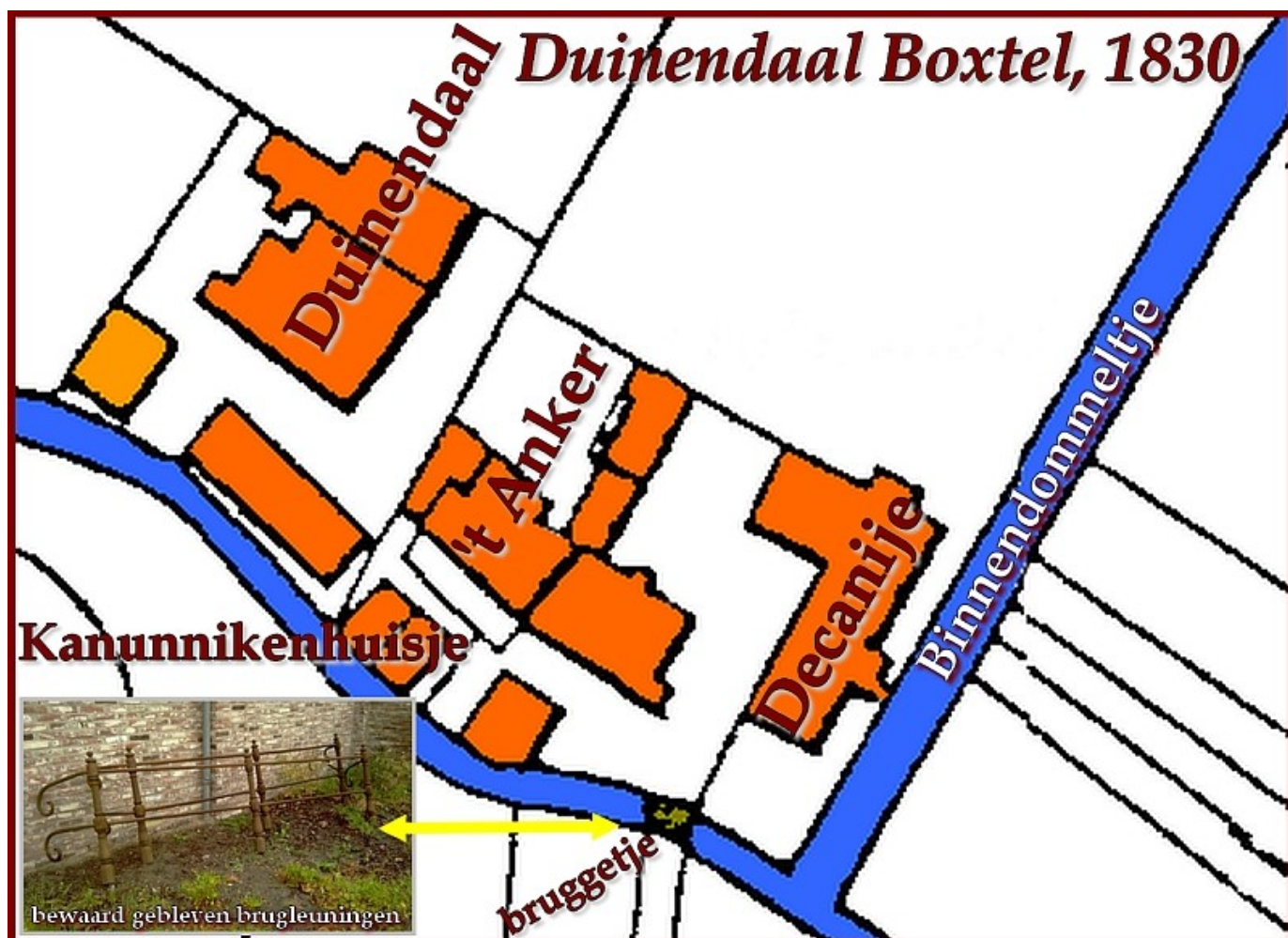
Foto van vóór 1885. Deze foto is in dubbel opzicht bijzonder te noemen. Enerzijds omdat het de enig bekende foto van Huize Duinendaal betreft, anderzijds omdat buiten genomen foto's van Boxtel waar ook een gebouw op staat uit deze periode uiterst zeldzaam zijn. De foto werd eerder gepubliceerd in Boxtel in oude ansichten door Piet Dorenbosch uit 1979 (afb. 60); in Boxtel kijk nõu 'ns! van Theo van den Aker (tekst) en Piet van Oers (fotografie) uit november 1985 (1e druk) (afb. 115) en in De laatste bewoners van Huize Duinendaal, Familie Von Hartitzsch, door Christ van Eekelen in 2011. Volgens bijschrift in Boxtel kijk nõu 'ns! zijn de personen op deze foto: Mijntje Roestenbergh dienstbode van de familie Von Hartitzsch, rechts op trap; Sientje (Francina) v.d. Loo werkster, links; met in het midden Jantje v.d. Loo, hun neefje. (foto: Beeldbank boxtel)

Piet Dorenbosch merkt ten aanzien van deze foto nog op 'Volgens de door W.L. van Amelsvoort opgespoorde gegevens zou de foto vóór 1885 zijn gemaakt.'
Voorts vermeldt Theo v.d. Aker dat dit de achterzijde van Huize Duinendaal is.

De panden die dan aan de zuid-oostelijke zijde van het Sint-Petruskerkhof aanwezig zijn, liggen alle met de voorgevel afgewend van de kerkzijde. Aan de noordzijde van de kerk was het precies andersom.



Fotomontage gemaakt door Christ van Eekelen. Links de achterzijde van Huize Duinendaal (foto waarschijnlijk van voor 1885), rechts ernaast pand 't Anker (foto uit deze tijd). Verder naar achter, naast 't Anker is het bijgebouw van de Decanije (thans pastorie Heilig-Hartparochie) zichtbaar. Rechts is deels het Kanunnikenhuisje te zien.



Op dit kaartdetail uit 1830 is te zien dat er aan voor- en achterzijde van de panden op Duinendaal geen weg is

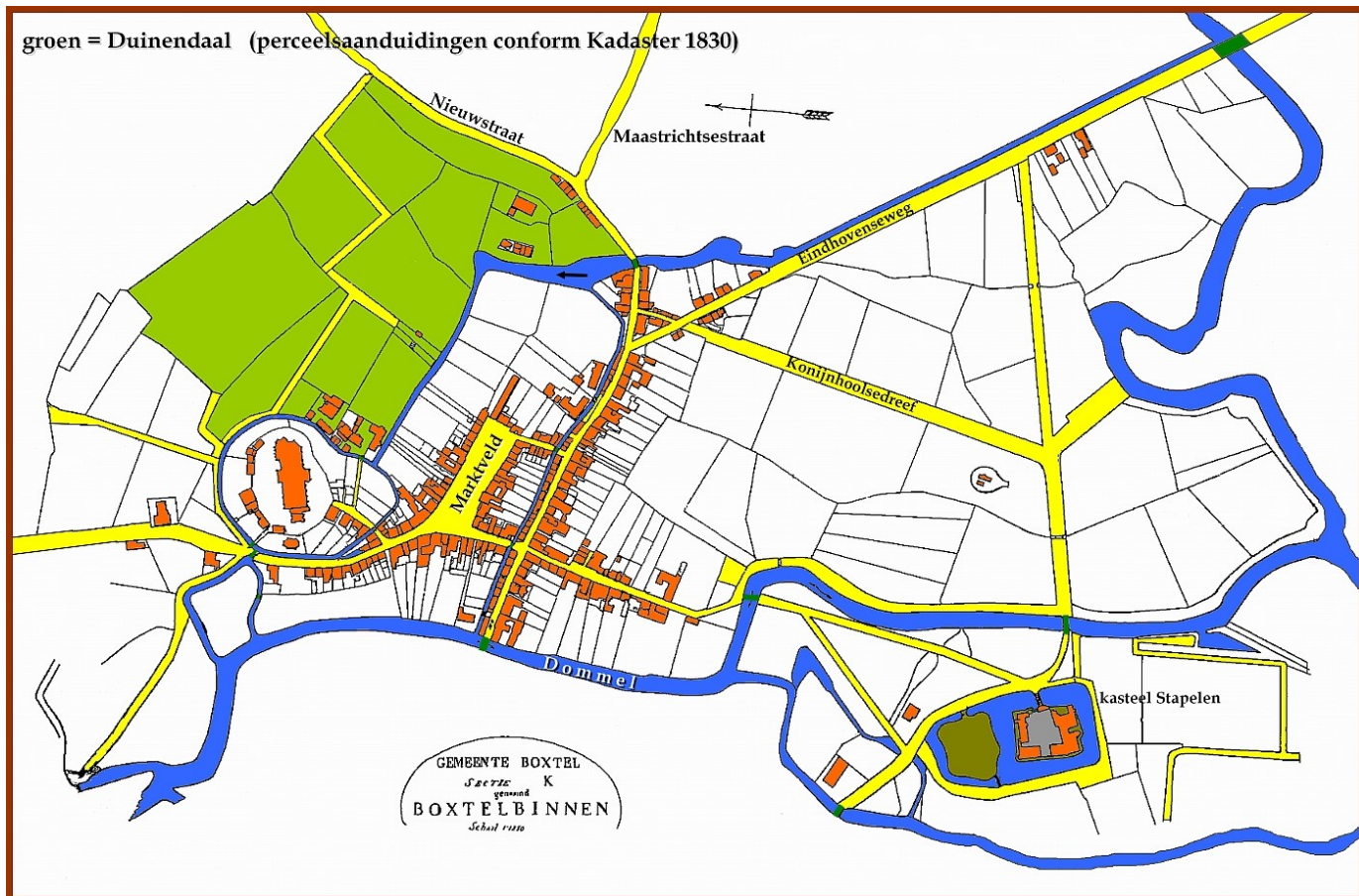
De achterzijde van de drie panden Decanije, Het Anker¹⁰ en Duinendaal liggen nagenoeg naast één lijn naast elkaar.

Aan de vroegere voor-en achterzijde van genoemde drie panden ligt geen weg. Waarom ze desalniettemin op die wijze werden gebouwd, is nog onduidelijk. Aan de rand van de noordzijde van het kerkhof rond de Sint-Petruskerk ligt een Binnendommeltje richting Clarissenstraat, dan volgt enige bebouwing, waaronder het **Kanunnikenhuisje** (thans woning en Museum **Canonije**).

Aan de overkant er van liggen **Decanije**, **'t Anker** en huize **Duinendaal**. Voorbij deze bebouwing ligt, aan de noordoostelijke zijde, op de **Grootte Koppel** (toponiem gebied) een zandweg die, met een viertal haakse bochten uitkomt op de Nieuwstraat. Nog iets meer naar het oosten voert een, eveneens onverharde, weg richting **Landgoed Jachtrust**.

In 1847 wordt Huize Duinendaal verkocht aan de twee zonen van **Ludwig George von Hartitzsch** en zijn echtgenote **Sidonie Colette Charlotte Ghislaine vicomtesse de Blois d'Arondeau**. Deze laatsten wonen op dat moment op kasteel Stapelen, waar ze ruimte huren. Na de aankoop wordt het pand verbouwd en omstreeks augustus 1848 trekken de ouders van de zonen Von Hartitzsch in Huize Duinendaal. Ludwig George is Luthers gereformeerd, zijn vrouw is katholiek. Zij hebben drie kinderen, twee zonen **Edmond Georges** en **Williames Georges** en dochter **Sidonie Rose Henriette**. De dochter is reeds in 1844 op eenentwintig jarige leeftijd overleden. Voor haar wordt op het noordoostelijke deel van het kerkhof van de Sint-Petruskerk een grafkapel opgericht. Later wordt ook haar moeder hier bijgezet. Dit grafmonument bestaat nog steeds. Ludwig Georges is een gepensioneerd kapitein der infanterie en heeft in zijn jonge jaren menige veldtocht meegemaakt en onder andere tegen **Napoleon** gevochten. Ook neemt hij, na de afscheiding van België deel aan acties - o.a. de **Tiendaagse Veldtocht**, augustus 1831 - tegen dit voormalig deel van Nederland. Hij woont slechts kort op Huize Duinendaal: hij overlijdt reeds begin 1849. Hij wordt begraven op het kerkhof bij de protestantse kerk. Zijn graf is daar nog steeds aanwezig. Zijn echtgenote blijft wonen in Huize Duinendaal tot aan haar dood in 1888. September 1893 wordt Huize Duinendaal verkocht aan de Sint-Petrusparochie. Het wordt dan gebruikt als school. Het pand wordt in 1902 gesloopt. Een jaar later verrijst er de school. Deze wordt in 1922 nog uitgebreid met de Sint-Jozefschool. De schoolgebouwen zouden deels bestaan tot 1982 en deels tot 1987. (zie rechts op montagefoto van Duinendaal verderop in dit artikel)

¹⁰ Sinds een aantal jaren is, op initiatief van bewoner **Piet Snijders**, de huidige voorgevel van zijn huis **'t Anker** getooid met een gevelsteen, het toont een ton met ankermaat: 37,5 liter.



Detail centrum Boxtel van de kadastrakaart uit 1830. Links zien we, in groen aangegeven de percelen die het toponiem Duinendaal droegen. Niet alle percelen waren eigendom van dezelfde persoon.

Als de kadastrakaart wordt gemaakt, bestaat de Brederodeweg nog niet. In 1938 wordt deze eerste omleidingsweg in gebruik genomen en doorsnijdt het tracé van de weg het gebied Duinendaal. Ten oosten van deze weg zal later de wijk Boxtel-oost ontstaan. Het is moeilijk om aan de hand van bovenstaand kaartje een vergelijking te maken met heden. Willen we proberen een actuele (2013) beschrijving te geven van de begrenzing van het gebied dat eertijds met Duinendaal werd aangemerkt dan beginnen we bij de pastorie van de Verrijzenisparochie gelegen op het adres Duinendaal op nr.2. Vandaar in een rechte lijn langs de achterzijde van de pastorie en pastoretuin naar de haakse bocht in de Dr. Van Helvoortstraat. Vanaf genoemde bocht in een rechte lijn naar de Rechterstraat, op het punt waar vroeger de Meulekesbrug lag: tegenwoordig staat hier het hek dat toegang geeft tot de parkeerplaats van appartementencomplex **Bocstelstede**. Vandaar de lijn doortrekken langs **Alidade** (straatnaam), richting van gemeenschapshuis **De Rots**. Halverwege de afstand tussen hiervoor genoemde punten afbuigen en de lijn voortzetten tot iets ten zuiden of links van de **rotonde bij de Schijndelseweg**. Aldus uitkomend bij het braakliggend terrein aan de **Vicaris Van Alphenlaan** waar vroeger de **meisjes-MAVO** stond. Na vertrek van de MAVO is dit pand vanaf 1980 een aantal jaren in gebruik als vormingscentrum Joice. Van daar een lijn tot aan de haakse bocht in de Koppel, aan de voet van de kerkheuvel. Tenslotte van daar een lijn volgen langs de rand van het kerkhof tot aan de pastorie Verrijzenisparochie.

Bebouwing gebied Duinendaal

We zijn ons verhaal inzake Duinendaal begonnen met het pand en bewoner die wellicht geleid hebben tot de naamgeving van dit gebied. We zullen hierna in het kort uiteenzetten hoe het terrein door de loop der jaren is gebruikt en bebouwd. Een perceel draagt de naam *pastoorswei* en was eigendom van de Sint-Petrusparochie. Ook bevindt er zich een perceel beplant met 250 bomen, zware eiken en beuken. Dit aantal wordt genoemd in een krantenadvertentie uit 1844 waarin de **Dekani**j te koop wordt aangeboden. Kennelijk zijn die bomen allemaal op hetzelfde moment geplant, want een jaar later treffen we een krantenbericht aan dat deze 250 bomen gekapt zijn en te koop worden aangeboden.

Dekani, woning kapitteldeken (thans pastorie Verrijzenisparochie, Duinendaal 2)

In het gebied staat de **Dekani**, tot 1648 de woning was van de deken van het kapittel van de Sint-Petruskerk. Mogelijk wordt het pand gebouwd kort na oprichten van het kapittel in 1493. In 1648 wordt het geconfisqueerd door de Staten-Generaal. In 1698 wordt het verhuurd aan drossaard Arent van Duinen, die later eigenaar wordt van Huize Duinendaal. In 1742 wordt de Dekani gekocht door drossaard **Jan Bowier** die in 1734 drossaard van Boxtel en Liempde is geworden en in 1781 in 's-Hertogenbosch zal overlijden. Het pand blijft in handen van de familie Bowier tot 1798.



* * Op Donderdag den 22 February 1798, zal men te **BOXTEL** ten huizen van de Kinderen **VAN HAM**, des namiddags tuschen twee en drie uren publicq en voor alle man verkoopen: Een aangenaam en logabel **BUIEGOED**, genaamt *de Decanye*, he. Huis voorzien van tien zo groote als kleine Kamers, Provise en Knechts Kamer, twee Keukens, twee Kelders ruime Zolders, Saal, Koets-, Was- en Blandhuis, groote Plaas en Menagerie en een extra groote Tuin, beplant met ruim 140 alerle: foort van beste Vragtboomen, met een aangenaam Zomerhuis, liggende al het zelve van drie kanten in het lopende water, voorts drie Meigen best **HOOY** of **WEYLAND**, Jaarlyks ruim 120 Gld: vry geld opbrengende en een Singerbosch, doornfreede met Dreeven, beplant men Beuke, Eike en andere Boomen, alles vast aan den anderen en te zaamen groot circa vyf Meigen, gelegen by de Kerk aldaar, twee uren van 's **BOSCH**, het gemelde Huis en Erve, is alle dagen te zien en kan voort by de Veit aanvaard worden. Nadere Informatie te bekoomen by **Mr. M. BOWIER** te 's **BOSCH** en te Secretary van **BOXTEL**.

Advertentie in de 's-Hertogenbossche Courant van 16 februari 1798. De Decanye c.a. staat te koop. Inlichtingen zijn onder meer verkrijgbaar bij mr. M. (Marten) Bowier, de zoon van de inmiddels overleden oud drossaard van Boxtel, Jan Bowier. De verkoop vindt plaats te Boxtel in het huis van de kinderen Van Ham op donderdag 22 februari 1798 tussen 2 en 3 uur.

In 1798 wordt het eigendom van **Leonardus van der Voort**, arts en patriot (evenals Hendrik Verhees representant in de Nationale Vergadering). Leonardus zal er niet lang wonen, want reeds in 1809 komt hij te overlijden. Zijn weduwe, **Elisabeth van der Voort-Roupe** wont er nadien nog enige jaren.



Advertentie in Oprechte Haarlemsche Courant van 27 april 1811. Opnieuw staat de Dekanij c.a. te koop. De verkoop zal op zaterdag 11 mei om 12 uur plaatsvinden door notaris Van Fenema in Het Brabants Koffiehuis van Jan van Vugt te 's-Hertogenbosch.

In 1811 koopt **Petrus Cuijpers** - die in 1820 gemeentesecretaris zal worden - het pand en bewoont het tot zijn dood in 1844. Dat laatste jaar wordt het aangekocht door de Sint-Petrusparochie. Het zeer oude pand de Dekanij wordt gesloopt en op hetzelfde grondplan wordt vervolgens een nieuw huis opgetrokken, zoals wij het heden ten dage nog kennen. In 1845 verhuist de inmiddels bejaarde deken **Franciscus Antonius de Wijs** van de pastorie aan de Burgakker naar zijn nieuwe onderkomen op Duinendaal, dicht bij de kerk gelegen.



Duinendaal 2. Pastorie Verrijzenisparochie. Locatie voormalige Dekanij. Foto van donderdag 29 juni 2004. Hier stond tot 1844 voorganger de Dekanij. (Foto: Ruud van Nooijen)

Staande voor de toegangspoort van de Dekanij, ligt rechts van de Dekanij een Binnendommeltje en in de straat voor de Dekanij ligt een brug over de tak die afbuigt en via de achterzijde van het kanunnikenhuisje rond de kerkheuvel loopt en uitmondt in de Dommel. Omdat er lange tijd de drossaard woont wordt het kennelijk, na kasteel Stapelen als tweede belangrijkste gebouw van Boxtel bestempeld: Na Stapelen dat de aanduiding Boxtel binnen 1 draagt, volgt de Dekanij met het nummer 2. Later, als de wijken een letter kregen, wordt dat A-1 (Stapelen) en A-2 (Dekanij). Beide panden liggen formeel buiten het gebied dat topografisch met Boxtel binnen wordt aangeduid.

Kanunnikenhuisje

Schuin tegenover de Dekanij resteert nog een van de **kanunnikenhuisjes**. Het Boxtelse kapittel telt 9 kanunniken, waarvan één deken. Die wonen allemaal in de buurt van de kerk. Het is onduidelijk of er in dit pandje ook daadwerkelijk kanunniken hebben gewoond.



Duinendaal. Kanunnikenhuisje met op achtergrond de Sint-Petrusbasiliek. In het pandje is een kleine woning. Ook is er museumpje De Canonye ondergebracht, dat een beeld wil geven van de het vroegere kapittel en kanunniken. Tegenover het kanunnikenhuisje ligt het fraaie pand 't Anker (sinds enige jaren getooid met gevelsteen). Aan de achterzijde lag een tak van het Binnendommeltje, die rond de kerkheuvel lag. (Foto: Ruud van Nooijen. zondag 25 april 2010)

Klooster en liefdegesticht

In 1855 wordt op Duinendaal een nonnenklooster (**Zuster van Liefde**, afkomstig uit 's-Hertogenbosch) betrokken dat later meerdere uitbreidingen zal ondergaan, onder meer met een kapel. Het was een initiatief van deken **G.J. Wilmer** uit 1853. Het **Liefdegesticht Duinendaal** heeft als patrones de **Heilige Anna** en krijgt zo al snel de naam **Anna- of Liefdegesticht**. Er worden aanvankelijk uitsluitend arme zieke of bejaarde vrouwen verpleegd en verzorgd en, na een wisseling van congregatie - zusters van **JMJ (Jezus Maria en Jozef)** - in 1862, tevens mannen. Vanaf 1869 worden tevens wezen en kinderen van moeders die zelf niet kunnen zorgen voor de opvoeding, verzorgd. Langzaamaan wordt dit een meisjespensionaat dat bestaan heeft tot 1962. Medio 1938 zijn er zestig nonnen werkzaam: van huishoudelijk werk tot verpleging en lesgeven toe.

Eerste Boxtelse ziekenhuis

In 1873 wordt naast het klooster het eerste ziekenhuis van Boxtel, dan nog uitsluitend bestemd voor lijdens aan een besmettelijke ziekte, gebouwd. Het draagt de naam **Rochusbouw**, hetgeen in de volksmond al snel wordt afgekort tot *d'n bouw* of *smetbouw*. Er is plaats voor 24 patiënten op de begane grond en nog eens 24 op de verdieping.

School verrijst op locatie Huize Duinendaal

Gedurende de laatste jaren van zijn bestaan, wordt huize Duinendaal gebruikt als school. Het pand wordt in 1893 verkocht aan de Sint-Petrusparochie. Boxtel groeit en al snel ontstaat behoefte aan een groter schoolgebouw. Duinendaal wordt in 1902 gesloopt, waarna het jaar daarop een nieuw schoolgebouw verschijnt dat wordt gebruikt als kleuter- lagere- huishoudschool en **MAS-dependence**. Dit gebouw staat naast en op één lijn met het pand 't Anker en het klooster. Begin jaren zeventig van de twintigste eeuw in gebruik als jongeren centrum **Yin-Yang**. Daarna ook als kindercrèche, naaiatelier, paskamer en kostuummagazijn van de **Heilig-Bloedstichting**.

Ziekenhuis

In 1925 krijgt Boxtel een ziekenhuis, met de naam **Sint-Liduina**. Het wordt gebouwd op één lijn met de reeds bestaande bebouwing en wel tussen de eerder genoemde Rochusbouw en ongeveer de grens van het Duinendaalgebied richting splitsing Vicaris Van Alphenlaan en Brederodeweg, zijnde de rand van het Duinendaalgebied.

Op enig moment is ook het in steen opgetrokken ziekenhuis te klein en wordt ernaast, richting Vicaris Van Alphenlaan een aantal houten barakken bijgeplaatst. Schrijver dezes heeft daar als jongen van tien jaar nog de nacht doorgebracht na een amandeloperatie, uitgevoerd door kno-arts **Oostvogel**. Medio 1970 verrijst op de **Molenweide** aan de **Bosscheweg** een geheel nieuw en groter ziekenhuis, dat slechts betrekkelijk kort in gebruik is geweest en dan ten prooi valt aan bezuinigingsmaatregelen. Het Liduinaziekenhuis op Duinendaal wordt gesloten. Het pand aan de Bosscheweg is tegenwoordig in gebruik als dependance van het Jeroen Bosch Ziekenhuis in 's-Hertogenbosch.

Processiepark

Een andere ontwikkeling in dit gebied is het gegeven dat de katholieken van oudsher gewend zijn om processies (optochten) te houden ter ere van bijvoorbeeld kerkelijke

feestdagen (heiligen) of een bijzondere gebeurtenis. In Boxtel is dat natuurlijk de viering van het Heilig-Bloedwonder. Er is sprake van dat vóór de komst van de Reformatie naar Brabant (1648, Vrede van Münster) er rond de viering van het Bloedwonder, gedurende enige dagen tienduizenden pelgrims (bedevaartgangers) te Boxtel verblijven: er is zelfs sprake van vijftigduizend pelgrims. Hoewel er in de jaren 1645 en 1646 nog bedevaarten in Boxtel worden gehouden in verband met de Heilig-Bloedverering, zal dat vanaf enige jaren na 1648 veranderen. Ten gevolge van de **Reformatie** in Brabant (1648 - 1794) verdwijnen de Bloeddoeken uit veiligheid uit Boxtel om na enige omzwervingen terecht te komen in het Belgische **Hoogstraten**. Daar worden de Heilig-Bloeddoeken wegens oorlogsdreiging in 1796 in een blikken trommel opgeborgen, die vervolgens wordt dichtgesoldeerd en ingemetseld in een holte in de kerktoren. Ze jaar later, in 1802 worden ze weer tevoorschijn gehaald. Als met de komst van de Bataafse Republiek in 1795 alle godsdiensten worden gelijkgeschakeld en de protestantse suprematie op bestuurlijk en ambtelijk terrein langzaam begint te verdwijnen, willen onder meer de katholieken weer op geheel eigen wijze uiting geven aan de beleving van hun geloof. Er bestaat echter een verbod voor geestelijken om, ongeacht denominatie, als zodanig gekleed buiten de kerkgebouwen of kerkelijke terreinen te verschijnen en om daar religieuze diensten of uitingen te houden. Met andere woorden: de openbare weg is taboe voor religieuze uitingen. In Boxtel worden in de negentiende eeuw op bescheiden schaal processies gehouden in het park bij kasteel Stapelen, de tuin van de Sint-Petrusparochie en later ook van het klooster, doch uit signalen blijkt dat er in die tijd door de katholieken ook clandestien buiten kerkelijk terrein wordt rondgetrokken, zulks tot ongenoegen van het protestantse bevolkingsdeel.

Nog in mei 1918 wordt, wegens het rondtrekken van de Heilig Bloedprocessie over de openbare weg door de politie proces verbaal opgemaakt in verband met overtreding van het processieverbod.

Corporale keert terug naar Boxtel

De Heilig Bloeddoeken betreft twee doeken: de **mappa** (of altaardwaal) en het **corporale**. De eerste is de drievoudige witte linnen doek die over het altaar ligt; de tweede is een - kleinere - witte linnen doek waarop de gaven van brood (hostie) en wijn (kelk met witte miswijn) worden geplaatst.

Op donderdag 12 juni 1924 tuigen omstreeks vijfhonderd Boxtelse ingezetenen naar het Belgische Hoogstraten om daar het corporale in ontvangst te nemen en terug naar Boxtel te begeleiden. Zondag 15 juni ziet Boxtel zwart van de belangstellenden, ook van ver buiten Boxtel. Na een Heilige Mis ter ere van de feestelijke terugkeer van het corporale, trek tmen in processie door de tuin van de pastorie (op Duinendaal) en Liefdehuis (klooster), naar het rustaltaar in de open lucht waar het allerheiligste wordt uitgesteld. Daarna keert men terug in de Sint-Petruskerk waar de doek aan het volk wordt getoond. De toeloop is zo groot dat velen de gebeurtenissen van grote afstand moeten volgen of zelfs helemaal niets zien.

In **De Tijd** (krant) van maandag 16 juni 1924 wordt die gebeurtenis wel omschreven als **Blijde Inkomste**. Ook wordt in dezelfde krant bericht **Waarlijk, bij gebeurtenissen als Zondag in Boxtel, moest noodzakelijkerwijze ons "processieverbod" te meer pijnlijk worden gevoeld**.

Dat is toen aanleiding geweest om **Paulus van Zogchel** te vragen een ontwerp te maken voor

een processiepark. Het door hem gemaakte ontwerp wordt gerealiseerd in de winter van 1924 op 1925. Het komt te liggen deels op het gebied Duinendaal en deels op gebied dat van oudsher het toponiem *Groote Koppel* draagt. Het betreft een weiland dat in bezit is van de zusters van het klooster op Duinendaal. Op het terrein verschijnen stenen kruiswegstaties en een rustaltaar met koepel erboven. Zo kan men toch ieder jaar nog op eigen terrein de Heilig Bloedprocessie houden. Ondanks het formeel bestaande processieverbod blijkt de toeloop tot de processie na verloop van tijd dermate groot dat de processie vanaf enig moment gewoon op de openbare weg wordt gehouden. Eindpunt is dan het processiepark waar, ter afsluiting, een dienst wordt gehouden. Hier nemen duizenden gelovigen aan deel. Hoewel het verbod in de praktijk inmiddels een dode letter is geworden, strandt een voorstel om het processieverbod te schrappen bij een grondwetswijziging in 1970. Het zal nog duren tot 1983 voordat dit verbod uit de grondwet verdwijnt. Een groot deel van het terrein van het voormalige processiepark is behouden gebleven, evenals een aantal - helaas beschadigde - kruiswegstaties. Momenteel (2013) bestaan plannen voor restauratie en herinrichting, doch het daarvoor benodigde geld ontbreekt (vooralsnog). Door de verhuizing van het Sint-Liduinaziekenhuis naar de Molenweide aan de Bosscheweg en de eind zestiger jaren van de twintigste eeuw ingezette ontkerkelijking, komen ziekenhuis en klooster leeg te staan. De laatste zusters verlaten het klooster in 1972. Ondanks heftige protesten vanuit de bevolking en een poging van schrijver dezes, die dan tevens secretaris van Heemkundekring Boxtel is, om Monumentenzorg te bewegen deze jonge panden de monumentenstatus te verlenen, wordt het complex in 1982 en 1987 gesloopt. Het is des te schrijnender omdat in die tijd Monumentenzorg zelf het behoud van zogeheten jonge monumenten (toen vanaf ca. 1840) in die periode gaat promoten. Op het terrein van de voormalige **Sint-Jozefschool**, klooster met **Annagesticht**, **Rochusbouw** en **Sint-Lidwinaziekenhuis** verschijnt sociale woningbouw. Helaas kan worden geconstateerd dat deze bouw bepaald geen verrijking van het gebied genoemd kan worden.

Verzorgingstehuis Emmaus

Op een ander deel van het gebied Duinendaal wordt in 1966 bejaardencentrum (verzorgingstehuis) **Emmaus** gebouwd. Dit complex wordt in 2009 gesloopt op plaats te maken voor nieuwbouw. Op dit terrein verrijzen twee gebouwen met de namen **Vinckenrode** en **Elisebethsdael**, die refereren aan het Clarissenklooster dat in vroeger eeuwen aan de Clarissenstraat lag. In een later stadium volgt gebouw **Cronenborch**.

Noordrand kerkhof Sint-Petruskerk

Aan de noordrand van het kerkhof dat de Sint-Petruskerk omsluit, ligt een weggetje met de voorzijde naar de kerk gerichte bebouwing. aan de achterzijde van die bebouwing loopt een tak van het Binnendommeltje, dat via het kerkbruggetje in de Clarissenstraat uitmondt in de Dommel. Het gebied daar wordt aangeduid met Kleine en Groote Koppel. De huidige straat **Koppel** dankt haar naam aan die toponiemen.

Genoemde bebouwing bestaat, te rekenen vanaf de Clarissenstraat, uit:

- Bonnefantenhuis
- Pastorie
- schoolmeesterwoning
- Oude school.

Het betreft allemaal (zeer) oude bebouwing, waar thans uitsluitend de **Pastorije** van resteert: het grote witte pand. Het ernaast gelegen Bonnefantenhuis betreft een tehuis voor weeskinderen die er wonen en les krijgen. Voor de Reformatie is hier waarschijnlijk een Latijnse school aan verbonden.

De Pastorije is vóór de Reformatie eigendom van de Sint-Petrusparochie. Vanaf de Reformatie wordt het woning van de predikant en zijn gezin. In 1828 wijzigt de voorzijde in achterzijde. De ingang wordt vanaf dat moment bereikt via een bruggetjes over het Binnendommeltje. Vanaf de jaren 90 van de 20e eeuw is het in particuliere handen. Schoolmeesterwoning en Oude School zijn reeds in de 18e eeuw oud en versleten. Omstreeks worden ze 1860 afgebroken. De oude school wordt in 1792 vervangen door de Torenschool, die op het kerkhof komt te staan tussen de Sint-Petrustoren en de hof van Lauwerens van Exel, waar later het protestantse kerkje zal verrijzen. In 1923 wordt deze school gesloopt.



Hier een beeld van hoe een groot deel van Duinendaal er tot omstreeks 1982 uitziet. De panoramafoto is samengesteld uit foto's die de schrijver medio 1982 nam. In realiteit zijn alle gebouwen langs één rooilijn gebouwd. Doordat de diverse foto's vanuit verschillende standpunten werden genomen geeft het totaalbeeld vertekening te zien. Het geeft een beeld van kort voor aanvang van de sloop. Alles staat er op dat moment reeds verwaarloosd bij... Van links naar rechts: Sint-Liduinaziekenhuis uit 1925, Rochusbouw uit 1873, kloosterkapel uit 1907, hoofdgebouw klooster en Annagesticht uit 1855 (met uitbreidingen uit latere jaren), Sint-Jozefschool uit 1903/1922. Rechts naast de school (op foto niet zichtbaar) staat het gelukkig behouden gebleven pand 't Anker. Op de plaats waar de school staat, stond tot 1902 Huize Duinendaal. Het beeld ter plaatse geeft thans eenvormige sociale woningbouw van begin tachtiger jaren der twintigste eeuw te zien. Deze werd gerealiseerd langs dezelfde rooilijn als waar bovenstaande gebouwen - m.u.v. de kapel - voorheen stonden.

(Foto's: Ruud van Nooijen)

Centrum Boxtel in historisch perspectief

In media en gemeentelijke communicatie duiken regelmatig de namen **cultuurhistorische as** en **economische as** op. Dit doet geloven dat het twee assen zijn die niets met elkaar gemeen hebben, of geen deel uitmaken van een groter geheel. Het suggereert bovendien dat er naast de cultuurhistorische as in het centrum van Boxtel niets is op dit gebied dat de moeite van vernoemen waard is. Met de eerste as wordt bedoeld de lijn tussen Sint-Petrusbasiliek en kasteel Stapelen: Oude Kerkstraat, Markt, Kruisstraat en Burgakker. Met economische as wordt bedoeld het deel van de Rechterstraat vanaf de Zwaanse brug tot aan de oversteek naar Boxtel-oost, waar vroeger doorgaande wegen richting Schijndel (Nieuwstraat) en richting Sint-Oedenrode/Maastricht (Maastrichtsestraat: dan nog Onrooische Straat geheten)

lagen. Op het tracé van hetgeen economische as wordt genoemd, ligt vermoedelijk reeds in de Romeinse tijd een weg. In 1953 worden in de Rechterstraat nabij de Zwaanse brug tijdens de aanleg van riolering restanten van een zogeheten **knuppelweg** (rondhout), ter breedte van ongeveer drie meter aangetroffen. Deze knuppelweg bevindt zich ongeveer zeventig centimeter onder het wegdek en loopt in de richting van de kruisstraat enigszins hellend af. Een teken dat toen deze knuppelweg werd aangelegd er reeds een brug over de Dommel lag. Vooral de cultuurhistorische as krijgt regelmatig veel aandacht. Begin 2013 heeft de gemeente plannen om genoemde as te 'versterken.

Op cultuurhistorisch terrein lijkt de economische as geen enkele rol te spelen. Deze publicatie beoogt aan te tonen dat de gebezigde terminologie met betrekking tot deze assen en de betekenis die daar aan wordt toegekend, de Boxtelse ontstaansgeschiedenis tekort doet. Historisch gezien is hetgeen wordt aangeduid als economische as voor de ontstaansgeschiedenis van Boxtel wellicht belangrijker dan de lijn die met cultuurhistorische as wordt aangemerkt en dateert daarenboven zeer waarschijnlijk van (veel) eerdere datum. Tevens gaan we met grote stappen door de Boxtelse geschiedenis en belichten we enige gebeurtenissen en feiten.



Boxtel, begin 20e eeuw. Kruising Stationsstraat, Rechterstraat, Molenstraat (links) en Prins Hendrikstraat (rechts). We staan aan het begin van de Stationsstraat en kijken in de richting van de Zwaanse Brug en verder de Rechterstraat in, het centrum: Boxtel binnen. De brug ontleent zijn naam aan de gelijknamige herberg: zie ook het uithangbord met de witte zwaan. We zien hier de brug zoals die in 1837 werd vernieuwd. De percelen in een ruim gebied rond dit kruispunt werden in alle vier richtingen met het toponiem Gareneindje aangeduid. Deze naam strekte zich naar links een stukje uit in de richting van de twee dubbele watermolens op Dommel en Smalwater: de latere Molenstraat. Aardig te weten is dat het toponiem Gareneindje door bewoners van de Molenstraat in ere wordt gehouden. Daar is een op particuliere grond gelegen stukje zijstraat voorzien van het straatnaambordje Gareneindje. We zien hier de Zwaansche brug nog - met open hekwerk aan beide zijkanten - zoals deze in 1838 werd vernieuwd. Dinsdag 24 oktober 1944 zou de brug door de Duitsers worden opgeblazen. De weg naar rechts heette toen nog den Ossepad: nu Prins Hendrikstraat. Zeer lang geleden, voordat er een brug lag, was hier een doorwaadbare plaats in laaglandbeek de Dommel en ontstond aldus een belangrijke doorgaande route noord-zuid v.v. (Foto: Beeldbank Boxtel)



Kerkhoogte met Sint-Petrusbasiliek. Links naast de toren is nog een klein stukje te zien van het protestantse kerkje uit 1812. Vooraan links naast grote boom en tuin: pastorie Heilig-Hartparochie uit 1845. In dat jaar gebouwd op hetzelfde grondplan van de veel oudere Dekanije. Achteraan, links van de Sint-Petrustoren het voormalige Sint-Ursula klooster (1911) met kapel en links daarvan de Heilig-Hartkerk uit 1901, beide in de wijk Breukelen. (Foto: Ruud van Nooijen)

Basilica minor

De Sint-Petruskerk is op zondag 7 oktober 2012 verheven tot basiliek (**basilica minor**). Dat gebeurt in aanwezigheid van bisschop **Antoon Hurkmans**. Vanaf dat moment telt ons land 23 basilieken, waarvan vijf in Noord-Brabant. Om te worden verheven tot basiliek moet een kerk aan een aantal voorwaarden voldoen. Op de eerste plaats moet het gebouw nog als kerk dienst doen. Voorts moet het een gebouw van bepaalde leeftijd, grootte en/of schoonheid zijn. Daarnaast moet aan de kerk een bepaalde viering verbonden zijn. In Boxtel mag de **Heilig-Bloedverering** als zodanig gelden. Tot de eretekenen van een basiliek behoren het **conopeum**: ene half openstaande parasol in de kleuren gele en rood; het **tintinnabulum**: een klokje in een rijk versierde standaard. Er zijn tevens een viertal **basilicae maiores**, doch deze liggen alle in Italië: Vaticaanstad en Rome. Het Latijnse woord **basilica** stamt uit het Grieks en betekent **koninklijk gebouw**. Deze fraaie kerk herbergt ook een fameus orgel, in 1842 gebouwd door **Franciscus Cornelius (Frans) Smits**, orgelbouwer te Reek. Het instrument wordt tussen maandag 23 augustus 2004 en december 2005 grondig gerestaureerd. Zondag 23 april 2006 wordt het weer officieel in gebruik genomen. Sinds kort is de jonge Boxtelaar en conservatoriumleerling **Tommy van Doorn** vaste organist. Hij is opvolger van de najaar 2012

overleden Jan Verhoeven. **Stichting kerkconcerten Boxtel** verzorgt jaarlijks een aantal - meestal zes - concerten op het orgel. Organist Tommy van Doorn is eind 2013 toegetreden tot het Stichtingsbestuur.



Interieur Sint Petrusbasiliek: schip van de kerk, het deel tussen toren en dwarschip. Links de fraaie preekstoel en achterin het fameuze Smitsorgel uit 1842 dat gedurende de jaren 2004/'05 wordt gerestaureerd. De Heiligenbeelden verdwijnen ten gevolge van gewijzigde opvattingen in de jaren zestig uit de kerk, doch worden door koster Jo van Abeelen van de ondergang gered en op zolder en gijzelkamer opgeslagen. Ze worden nadien met veel liefde en zorg gerestaureerd door Piet Rood en sieren thans de kerkruinte weer. Foto van donderdag 16 april 2009. De ingang via de kerktoren, onder het orgel, wordt pas gerealiseerd tijdens de restauratie van het kerkgebouw tussen 1918 en 1932. De toren komt in die periode weer in bezit van het parochiebestuur. Daarvoor is de Gemeente Boxtel eigenaar. Bij herbouw van de kerk tussen 1823 en 1827 stort tot twee keer toe de gewelven in. De gewelven worden dan gerealiseerd met houten latten. (Foto: Ruud van Nooijen)



Het objectief van de camera gericht op het andere deel van de kerk: het koor met links een zeer oud beeld van Sint-Petrus met een hoofd uit een andere periode dan de romp. Foto van donderdag 16 april 2009. Dit deel van de kerk wordt tussen 1668 en 1798 door de protestanten gebruikt voor hun kerkdiensten. De Heilig Bloedkapel - helemaal links achteraan, achter het hek - is dan nog met een muur afgescheiden van de rest van de kerkruinte. Rond het koor, waar nu hekken staan, staat dan een muur. (Foto: Ruud van Nooijen)

Sint-Petruskerk

Zoals reeds gezegd: Boxtel groeit en op enig moment wordt begonnen de kleine **Romaanse** kerk te transformeren in een **Gotische** kerk die via enige fasen werd tot het gebouw zoals we dat heden kennen. Het **Heilig-Bloedwonder**, waarvan de verering na 1380 aanvangt, draagt financieel in hoge mate bij aan rijkdom en luister van de kerk, evenals een omstreeks 1493 gesticht **kapittel**. Het kanunnikenhuisje op Duinendaal, tegenover het sinds enige jaren met een gevelsteen getooide pand **Het Anker** (voormalige brouwerij uit ca. 1750) is daar nog een overblijfsel van.

Die Heilig-Bloedverering trekt in ie tijd zeer veel pelgrims naar Boxtel: er is sprake van een aantal van 40.000. In 1540 ontstaat op zondag 23 mei, **Drievuldigheidszondag**, tevens het moment wanneer het dan kermis is, op het moment dat de Heilig-Bloedprocessie over het kerkhof rondtrekt een brand, op de hoek van de (Oude) Kerkstraat. Deze breidt zich al snel uit in de richting van het Clarissenklooster en het Hert. Het vuur gaat voort tot over de Dommel en bereik zelfs huizen van Boxtel Buiten (buiten de bruggen der Binnendommeltjes) en komt zo ook terecht in de omgeving van brouwerij De Helm nabij de Zwaanse Brug. Bijna

de helft van de huizen in Boxtel binnen (centrum), alsook diverse huizen in Br(e)ukelen bij de Zwaanse Brug worden dan verwoest.

Tijdens de **Nederlandse Opstand** (of **Tachtigjarige Oorlog**) en **Reformatie** verblijven de Boxtelse Heilig-Bloeddoeken (**altaardwaal** en **corporale**) uit veiligheidsoverwegingen op diverse plaatsen en belanden tenslotte in het Belgische **Hoogstraten**. Op donderdag 12 juni 1924 komt één der doeken, het corporale, terug naar Boxtel en is hier sindsdien aanwezig. Jaarlijks wordt vanaf die tijd wederom de Heilig-Bloedprocessie gehouden. De oorspronkelijk rooms-katholieke Sint-Petruskerk is gedurende de periode 1648-1794 in gebruik bij de zeer kleine protestantse gemeente van Boxtel. Deze kan het onderhoud van dit enorme gebouw niet opbrengen en zo stort medio februari 1684 het schip in.

We zijn hierover geïnformeerd door een bewaard gebleven notitie, vermoedelijk van dominee **C. Leijendekker**, die het drama van zeer nabij moet hebben meegemaakt: *In den Jare 1684, den (RvN: dinsdag) 26 Februarij de avond tussen half acht en agt uyren is den buyk van de parochiale St.:Pieterskerk alhier te Boxtel ingestort. Dient alhier voor memorie.*

De nog overeind staande muur aan de noordzijde van het schip alsmede de pilaren gaan bij een storm in 1800 alsnog tegen de grond. Na instorten van het schip blijven de weinige protestanten het bewaard gebleven koorgedeelte van de kerk gebruiken. In de periode 1799-1823 kan wegens bouwvalligheid de kerk door niemand worden gebruikt.

Restauratie Sint-Petruskerk 1823-1827

Tussen 1823 en 1827 wordt de kerk gerestaureerd. Dinsdag 27 november 1827 wordt de kerk weer door de katholieken in gebruik genomen. De kerk werd ingewijd door Boxtelaar vicaris **Antonius van Alphen** in bijzijn van onder meer deken **Franciscus Antonius de Wijs**, pastoor van de kerk. Van Alphen was geboren aan de Burgakker, zijn geboortehuis ligt dicht bij de schuurkerk. Hij is na zijn priesterwijding kapelaan in Boxtel geweest, en inmiddels benoemd tot **Apostolisch Vicaris**. Van Alphen is gedurende lange tijd hevig tegenstander van herbouw van de Sint-Petruskerk (onheilighd; geen geld). De toren van de Sint-Petruskerk, met inbegrip van uurwerken en klokken blijft tussen 1798 en 1926 eigendom van de Gemeente Boxtel.

Restauratie 1918

In 1918 begint andermaal een restauratie onder leiding van de befaamde en toen reeds hoogbejaarde Roermondse architect **Pierre Cuypers**, ondersteund door zijn zoon **Joseph** en diens zoon **Pierre jr.**, beiden eveneens architect. Vader Pierre zal nog tijdens de restauratie, in 1921, overlijden. Maandag 22 juli 1918 wordt begonnen met de muur die de huidige Heilig-Bloedkapel - dan nog in gebruik als sacristie - van de rest van de kerk scheidt, te slechten. In 1923 wordt het sinds 1827 op kruising van schip en transept staande classicistische zogeheten vieringtorentje (met koepeltje) vervangen door een Gotisch exemplaar. In 1926 krijgt de kerk een elektrische geluidsinstallatie (!) en komen toren, uurwerken en klokken weer in bezit van het parochiebestuur. In 1928 volgt aanleg van centrale verwarming. Daartoe wordt aan de zuidoostelijke zijde van de transeptarm een ketelhuis aangebouwd. Tot aanvang van deze restauratie is de torenhal nooit gebruikt

kunnen worden als ingang, domweg omdat er op de begane grond geen doorgang naar de kerk bestond. De gebruikelijke ingang van de kerk ligt dan in het schip. In 1926 beginnen werkzaamheden aan de toren teneinde daar vanuit de torenhal een doorgang met het schip van de kerk te maken. Deze ingreep heeft ook gevolgen voor de in de kerk aanwezige balustrade van het Smitsorgel. In 1932 wordt het werk afgesloten met de bouw aan de noordwestzijde van de kerk nabij de toren waar een doopkapel wordt aangebouwd. Saillant detail: onderdeel van het restauratieplan is het idee om de kerk *open te leggen*. Met andere woorden: storend geachte bebouwing in de directe omgeving te slopen. In dat kader zijn er toen historische gebouwen verdwenen zoals de **Torenschool** en **Bonnefantenhuis**. Men heeft zelfs het plan om het protestantse kerkje en de aan de Koppel gelegen domineeswoning, de Pastorije, te slopen. Omdat het bedrag dat de protestantse kerkenraad daarvoor vroeg te hoog was, gaat dit onzalige plan gelukkig niet door.

Vorming comité voor een Carillon in kerktoren

In 1962 wordt een carilloncomité opgericht dat bestaat uit navolgende personen:

- ere-voorzitter dr. **Martien van Helvoort**, burgemeester van Boxtel
- voorzitter: **August van der Meer**, gemeentebtenaar
- secretaris: **Piet Dorenbosch**, gemeentesecretaris
- penningmeester: **S. Clercx**

Doel is om gelden bijeen te brengen teneinde de Sint-Petrustoren te kunnen voorzien van een carillon. De gemeente neemt daarbij het voortouw door een bedrag van tienduizend gulden te doneren. Na allerlei acties om geld bijeen te brengen, kan op zondag 11 augustus 1968 het nieuwe carillon in gebruik worden genomen. Zo siert vanaf genoemd jaar een door **Petit & Fritsen** uit Aarle-Rixtel gebouwd carillon met 44 klokken en klokjes. In 2001 vervangt **Koninklijke Eijsbouts** uit Asten de mechaniek van de automatische beiaardsturing door een computer die dit werk overneemt. In 2012 wordt het instrument beschadigd door bliksemingslag. Er gaan enige jaren overheen alvorens een comité aan de slag gaat en het geld voor herstel bijeenbrengt. Zaterdag avond 10 juni 2017, een prachtige warme zomeravond, wordt het gerestaureerde carillon weer feestelijk in gebruik genomen met een muzikaal evenement met de toepasselijk naam *Toeters en Bellen*.

Andermaal restauratie: eerst toren, daarna kerk

Eind zeventiger jaren van de twintigste eeuw wordt steeds duidelijker dat de toren van de Sint-Petruskerk ernstig in verval raakt. Er ontstaat een **Stichting Red de Toren**, waarvan scribe dezes mede-oprichter en secretaris is. Het totale restauratiebedrag wordt becijferd op twee miljoen gulden. Vijftig procent daarvan nam het rijk voor haar rekening; dertig procent was voor de Gemeente Boxtel; tien procent kom voor rekening van de provincie Noord-Brabant, terwijl de laatste tien procent, derhalve een bedrag van 200.000 gulden voor rekening van de eigenaar komt, in casu het parochiebestuur. Red de toren ziet kans dit bedrag in één jaar tijd - gedurende 1980 - bijeen te brengen. In dat kader wordt **Piet Dorenbosch**, oud-gemeentesecretaris en oprichter, oud- en erevoorzitter van de eerste Heemkundekring in Brabant: de Heemkundekring Boxtel (daen nog *Heemkundige Studiekring voor Boxtel en omgeving* geheten) gevraagd de historie van toren en kerk op papier te zetten. Piet schrijft twee magnifieke boeken vol over de geschiedenis van de Sint-Petruskerk en nog veel meer. Bij een rondleiding ten behoeve van het bestuur van Red de

Toren door toenmalig koster **Jo van Abeelen** wordt duidelijk dat eigenlijk de gehele kerk én kerkhofmuur hard aan restauratie toe zijn. Teneinde niet te veel hooi op de vork te nemen heeft de Stichting zich beperkt tot uitsluitend restauratie van de toren. Deze wordt in de jaren 1982 en '83 gerestaureerd. Hierna volgt tussen maart 1991 en januari 1994 de kerk, terwijl in 2001 de kerkhofmuur onder handen werd genomen. Deze klussen kostten de lieve som van zes miljoen gulden. Later volgt nog de kostbare restauratie van het Smitsorgel.

Protestantse kerk

Tussen 1798 en 1812 zitten de Boxtelse protestanten zonder kerk. Gedurende korte tijd krijgen zij onderdak in een kamer van het pand van kerkenraadslid **Antonij Hermanus Helbach** die woont in het herenhuis op het adres Clarissenstraat nr. 22. Als Helbach verhuist naar 's-Hertogenbosch hadden ze andermaal geen onderkomen.

Jagershuis binnenplein kasteel Stapelen

Ze vinden daarna een aantal jaren onderdak in het jagershuis (thans niet meer bestaand) op het binnenplein van kasteel Stapelen.

Bouw Lodewijkkerkje

In 1809 krijgen zij van koning **Lodewijk Napoleon** geld - 7.000 gulden - voor de bouw van een eigen kerk. De protestantse gemeenschap verweft aldus reeds vijftien jaar voordat de katholieken hun Sint-Petrus weer konden gebruiken een eigen, geheel nieuw kerkgebouw, gelegen aan de voet van de massieve Sint-Petrustoren. Zondag 20 december 1812 wordt de kerk door dominee **Ross** in gebruik genomen. Het betreft een ontwerp van Boxtelaar **Hendrik Verhees**. Zijn ontwerptekeningen bleven bewaard. Door geldontwaarding van de **assignaten** waaruit de koninklijke gift bestaat - er resteert uiteindelijk nog een bedrag van 5.400 gulden - moet het oorspronkelijke ontwerp kleiner en soberder worden uitgevoerd. Behoorlijke aanwas van lidmaten kreeg de protestantse gemeente nadien door de komst van arbeiders van buiten Boxtel voor papierfabriek, de Brigade Koninklijke Marechaussee en later de spoorwegen. Hendrik Verhees had bij het ontwikkelen van zijn bouwplan al voorzien dat de ondergrond voor het kerkgebouw zacht was. Wat hij niet wist was dat daar ooit de Dommel had gestroomd. Hoewel er niets mis is met de door hem bedachte fundering, kon hij niet bevroeden dat zo'n 120 à 130 jaar na zijn overlijden zou worden overgegaan tot dempen van de Binnendommeltjes, waarvan er één dicht langs het kerkje loopt. Dit heeft gevolgen voor de grondwaterstand. Al in de jaren tachtig van de 20ste eeuw ontstaan scheuren in de muren en plafond. Grondig onderzoek van architect **Piet Snijders**, ondersteund door jongemannen van de protestantse gemeente, brengt aan het licht dat de houten paalkoppen en de daarop geplaatste kespen niet meer permanent onder water staan en daardoor zijn gaan rotten. Restauratie is dringend noodzakelijk. Er wordt een restauratiecommissie gevormd die ondersteund wordt door mensen van het parochiebestuur van Sint-Petrus: daar heeft men kort ervoor een dergelijke klus geklaard. In 1996 en 1997 wordt het gebouw grondig gerestaureerd, waarbij met een speciale boortechneik (schroeven) nieuwe palen en fundering worden aangebracht. De

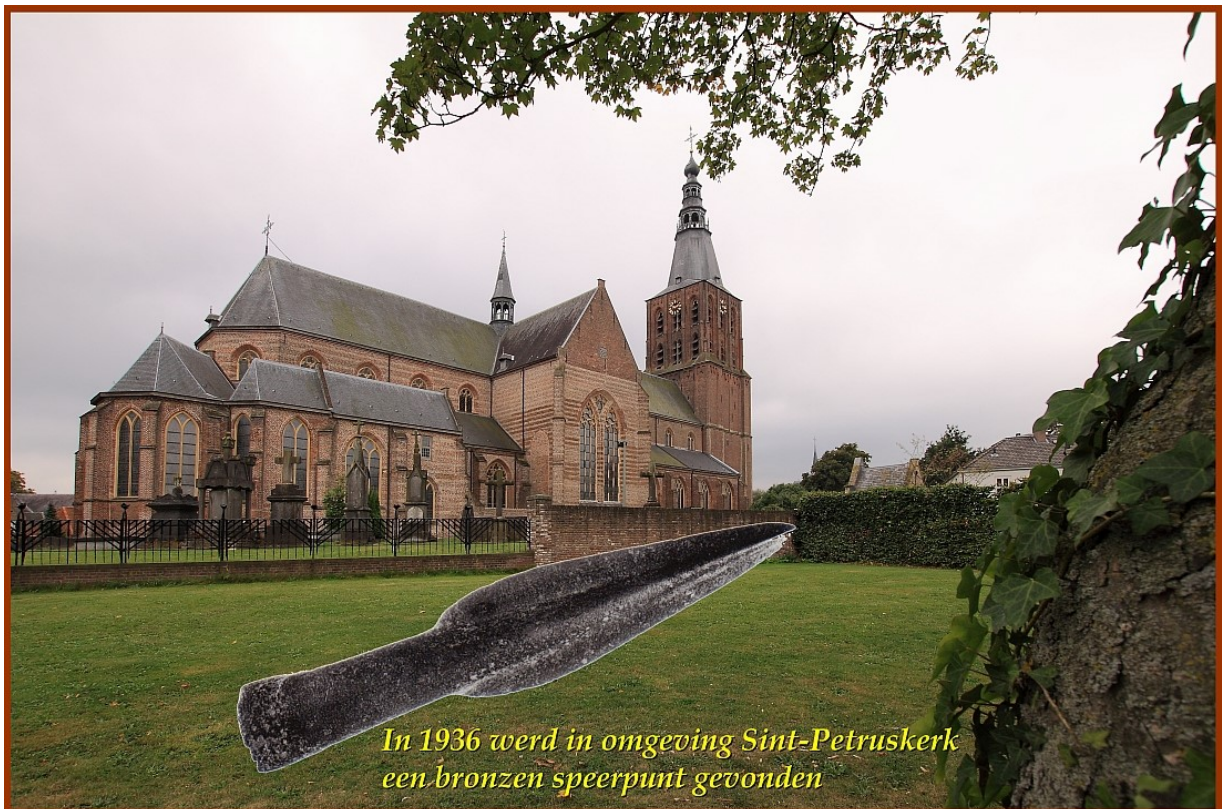
banken die voor de restauratie in de kerk aanwezig zijn, worden nadien vervangen door losse stoelen. De kerk krijgt een multifunctioneel karakter. Zo wordt de kerkruimte, naast kerkdiensten, gebruikt voor exposities, concerten en is tevens officieel aangewezen als een der locaties waar men een burgerlijk huwelijk kan sluiten. In 2012 bestaat het kerkje tweehonderd jaar, hetgeen op diverse wijzen wordt gevierd. Het aanwezige orgel uit 1954 is dan eigenlijk al langer toe aan vervanging. Investeren in onderhoud aan het bestaande instrument zou water naar de zee dragen zijn, doch geld voor een nieuw instrument is er aanvankelijk niet. Een nieuw orgel zal daarenboven ook enige stemmen méér moeten hebben teneinde het voor concerten te kunnen gebruiken. Er komt een commissie onder leiding van **Evert van Gelder** die voldoende fondsen wist te werven voor aanschaf van een in goede staat verkerend bestaand orgel uit Onnen, in de provincie Groningen. Het betreft een orgel van **Pels & Van Leeuwen** uit 's-Hertogenbosch. Het instrument wordt aangekocht, nagezien in de Bossche werkplaats, waarbij de kas werd aangepast teneinde twee nieuwe registers te kunnen herbergen. Op donderdag 29 maart 2012 wordt het nieuwe instrument feestelijk in gebruik genomen.



Clarissenstraat Boxtel met kerkhof, kerk met rechts ernaast De Schakel van de protestantse gemeente. In 2012 wordt het tweehonderdjarig bestaan (20-12 1812) van het godshuis gevierd. Ongeveer daar waar thans het muurtje staat, lag tot omstreeks 1939 een der Binnendommeltjes. (Foto: Ruud van Nooijen)



*Interieur protestants kerkgebouw met het in 2012 geplaatste Pels & Van Leeuwenorgel.
(Foto: Ruud van Nooijen)*



*In 1936 werd in omgeving Sint-Petruskerk
een bronzen speerpunt gevonden*

(Foto: Ruud van Nooijen)

Beekdalen raken bewoond

Klimaatverandering in de loop van de twaalfde en dertiende eeuw zorgt er voor dat ook beekdalen in gebruik konden worden genomen voor bewoning en overig gebruik. Aan de rand ervan kunnen woningen worden gebouwd. Zo wordt het omstreeks 1250 mogelijk om in het huidige centrum van Boxtel huizen te bouwen. Boxtel heeft dan een nog sterk agrarisch karakter met bouwland tot in het centrum toe. Er moeten echter wel maatregelen worden genomen om het gebied voldoende droog te houden.

Binnendommeltjes nodig om centrum bewoonbaar te maken

Om het centrum van Boxtel droog en daardoor bewoonbaar te maken, worden kanalen gegraven die beginnen en eindigen op verschillende plekken in de Dommel. Het begin ligt bij de brug op de overgang van de huidige Brederodeweg en Eindhovenseweg. De Binnendommeltjes stromen op twee plaatsen weer uit in de Dommel: naast de Zwaanse Brug en in de Clarissenstraat bij het Molenpad, dat dan overigens deels een ander tracé heeft dan tegenwoordig en waar een tak in de gebiedje **Kleine Koppel** in de Dommel uitmondt. De stroomrichting van de Dommel is vanaf Liempde richting Boxtel en zo verder richting 's-Hertogenbosch. Deze kanalen verwerven de benaming **Binnendommeltjes** (zie kaartje op pag. 1). Primair is hun functie het droog houden van het centrum, doch daarnaast worden ze op bescheiden schaal gebruikt voor scheepvaart en het water dient als blusmiddel bij brand. Ook de Dommel zelf wordt benut voor scheepvaart op 's-Hertogenbosch: een tocht van omstreeks 2,5 uur. Zo worden bijvoorbeeld de keien aangevoerd voor aanleg van en later het onderhoud aan de straatweg van 's-Hertogenbosch-Eindhoven en verder. Bij de toenmalige herberg **'t Scheepke** bij de **Ter Aaschebrug** (waar thans het gebouw van Waterschap de Dommel staat) is een laad- en losplaats. Recent - medio 2008 - is gebleken dat midden in het centrum van Boxtel, nabij de Zwaanse brug ooit een scheepswerf lag. Bij het bouwrijp maken van het terrein tussen Markt, Dommel en villa Het Hof ten behoeve van realisatie van het bouwproject **De Croon**, worden restanten van een middeleeuws scheepswerf teruggevonden.

Als later meerdere (9) buurtschappen ontstaan met allemaal een eigen naam en vertegenwoordigers in de vorm van de **Negenmannen**, wordt het centrum van Boxtel aangeduid met **Boxtel binnen**. Het dorpsbestuur bestaat uit een drossaard of plaatsvervanger van de heer van Boxtel alsmede een college van schepenen onder leiding van een president-schepen. Ook is er een secretaris, de constante factor in het bestuur. Zowel bestuur alsook rechtspraak zijn in handen van dit college. Boxtel telt een aantal buurtschappen, waarvan enige in de bestuurlijke organisatie zijn samengevoegd. Aldus komt men uit op 9 buurtschappen, te weten: **Boxtel binnen; Munsel en Onrooi; Gemonde; Kleinder Liempde** (oude naam **Klein Liempde**); **Lennisheuvel; Br(e)ukelen; Tongeren; De Roond en Luissel; Hal, Heult en Selissel**. De vertegenwoordigers van deze buurtschappen, de **Negenmannen** nemen in bepaalde situaties deel aan vergaderingen van het dorpsbestuur (**Breed Beraad**). Kort na 1648 mogen leden van het dorpsbestuur uitsluitend bestaan uit belijders van de ware religie, het Nederduits Gereformeerde geloof. Dat geeft in het vrijwel geheel katholieke Boxtel de nodige problemen. Dat komt elders in Brabant ook veelvuldig voor. De Staten-Generaal verzachten op zeker moment hun plakkaat met betrekking tot dit

landbouwtaferelen Boxtel 1578



Bron:
perkamenten manuscriptkaart Boxtel
Adriaen Bosch, 1578
bibliotheek Universiteit van Tilburg

Dorpsreglement met bepalingen inzake Binnendommeltjes

Het dorpsreglement kent diverse voorschriften inzake deze binnenwatertjes. Er is een minimale breedte voorgeschreven, die varieert binnen en buiten de kom. Zo is bepaald dat een Binnendommeltje daar waar hij langs huizen liep, een minimale breedte van 18 voet of ca. 5,4 meter en een minimale diepte van 3 voet of ca. 0,9 meter dient te hebben. Langs beemden is de eis een minimale breedte van 10 voet of ca. 3 meter. Daarnaast bestaat de bepaling dat aanwonenden regelmatig het Binnendommeltje langs hun perceel moeten *veegen* (schoonhouden). Ter controle wordt een *schouw* gehouden. Aan hen die niet hebben voldaan aan de verplichting tot schoon- en openhouden van het water, wordt een boete opgelegd. De aanwezigheid van deze kanaaltjes door het centrum betekent ook dat er op diverse plaatsen bruggen en bruggetjes liggen. Aanvankelijk zijn die allemaal in hout uitgevoerd. Sommige ervan hebben een naam.

De brug in de Rechterstraat waar het water van een lang recht stuk Binnendommeltje afkomstig van de Dommel bij de brug in de huidige Eindhovenseweg deze straat kruist, draagt de naam **Meulekesebrug** (ook wel: **Oestwaertse Brugge**, **Mullekens-** of **Maastrichtse Brug** genoemd).¹¹ Op deze plek lag ooit een watermolen. De plek is nog herkenbaar door het herenhuis op nr. 80 in de Rechterstraat. Aan de zijkant hiervan liep het Binnendommeltje. Aan de overkant van de Rechterstaat staat nu appartementencomplex **Bocstelstede**. Ernaast is de toegang tot het erachter gelegen parkeerterrein. Precies naast de toegang tot het

¹¹ Baanderheren, boeren & burgers, **Jean Coenen**, Uitgeverij Aeneas Boxel, 2004, blz. 125.

parkeerterrein liep het Binnendommeltje richting van het gebied Duinendaal om daar een haakse bocht te maken en af te buigen richting toenmalige pastorie Sint-Petrusparochie.



Rechterstraat met rechts het herenhuis nr. 80. De meeste mensen op deze foto staan op de Meulekesebrug (ook: Mullekes-, Maastrichtse-, of oestwaertse brug) zie ook het hekwerk. Links staat op deze plek tegenwoordig appartementen- complex Bocstelstede. Van rechts kwam het water, vanaf de Dommel bij de brug aan de Eindhovenseweg. Een stukje verderop en links van het gebouw met de ladder tegen de muur staat dan een zeer oud pand, genaamd (Oud) Maastricht. Frans van der Hagen woonde er met zijn gezin. Hij dreef er een kruidenierswinkeltje en slagerij, een bakkerij en runde daarnaast een boerenbedrijfje. De brug vormt de overgang van Rechter- naar Nieuwstraat. Ruimhonderd meter over de brug ligt de Nieuwstraat een afslag naar rechts: de Maastrichtsestraat, richting sint-Oedenrode/Maastricht. De Nieuwstraat loopt verder richting Schijndel. (Foto: Beeldbank Boxtel)

We vervolgen de Rechterstraat verder richting Kruisstraat. Vóór de villa waar thans makelaar **Nuyens** is gehuisvest ligt een bruggetje teneinde het huis te kunnen bereiken. Bij de Rozemarijnstraat ligt een bruggetje met de naam **'t Smaal Vonder**. In de Kruisstraat ligt een houten brug met de naam **Leugenbruggetje**. Het wordt in 1742 opnieuw gebouwd, doch nu in steen en op kosten van de stad 's-Hertogenbosch bij doorvoer van de straatweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven en later Luik. Deze route leidt dwars door de kom van Boxtel. De huizen vanaf de hoek Rechter- en Kruisstraat tot aan villa Het Hof hebben geen of nauwelijks een achterplaats. **De Dorpsgraaf** loopt pal langs hun achtergevel. Die gevels zijn vanwege de drassige grond, niet in steen doch in hout uitgevoerd. Bij de toegang tot villa Het Hof ligt eveneens een brug. Deze tak van de Binnendommeltjes, ook wel aangeduid als

Dorpsgraaf, stroomt hier weer uit in de Dommel pal naast de Zwaanse brug. Een duiker is daar nog altijd aanwezig.



Achterzijde huizen in Rechterstraat tegenover Hema, vóór bouw van De Croon. Vanaf toenmalig parkeerterrein naast villa Het Hof. Houten achtergevels vanwege drassige grond door het Binnendommeltje dat er pal langs liep. (Foto: Ruud van Nooijen, vrijdag 30 maart 2007)

Boxtel blijft lang een hoofdzakelijk agrarisch dorp, doch krijgt vanaf de achttiende eeuw weverijen binnen haar grenzen, die op termijn resulteren in heuse fabrieken, onder meer aan Markt, Prins Hendrikstraat en Zandvliet. Befaamde namen in dit verband zijn onder anderen: **Van Hoogerwou**, **Van Oerle** en **Van de Ven**. Van Oerle, gelegen langs het Smalwater begint behalve een weverij ook een wasserij. Een aantekening van de Boxtelse drossaard mr. **Pieter Quellerius** uit ca. 1730 luidt: *De meeste gedeelte der inwoonders genoegsaem alhier soo door spinnen en weven moeten op bestaen*. Ook thuis wordt door weven en later ook klompen maken het vaak karige loon aangevuld. Eveneens van later datum stammen meerdere houtwerven en wasserijen. Wasserijen kunnen gebruik maken van het dann nog betrekkelijk schone water van de Dommel. Aan het **Gareneindje** (nu deels Molenstraat) staan op de Dommel en Smalwater (oude naam **Molengraaf**) twee dubbele watermolens. Mogelijk het grootste watermolencomplex van heel Noord-Brabant. Aan de overzijde op de **Molenweide** staat sinds 1681, niet ver van de huidige rotonde Munsel, een houten standerdmolen die de tand des tijds heeft weten doorstaan en thans onder de naam **De Vlijt** in Geffen staat. In 1802 wordt in een van de watermolens aan het Smalwater de eerste papierfabriek van Brabant gevestigd. De fabriek levert papier van zeer goede kwaliteit. Rond 1810 wordt er een windmolen bijgeplaatst. In 1819 wordt de fabriek

verplaatst naar het terrein van het huidige park **Molenwijk** en uitgebreid: er komen twee windmolens te staan. Bijzonder is dat die verplaatsing in zijn geheel geschiedde: derhalve zonder de windmolen af te breken! De fabriek biedt aan vele tientallen mensen werk. Deze fabriek is, met enige ups en downs in bedrijf geweest tot omstreeks 1835. Op het hoogtepunt is deze papierfabriek veruit de grootste werkgever in Boxtel, met omstreeks honderd werknemers.

Na het opheffen van de papierfabriek wordt een van de twee daar aanwezige windmolens afgebroken, de andere kreeg een bestemming als oliemolen.

Gedurende een periode bezit Boxtel twee papiermolens

Een tijdlang telt Boxtel zelfs twee papierfabrieken. Die andere papierfabriek ligt bij de Dommel in **KleinderLiempde**, niet ver van de brug in de huidige Eindhovenseweg, hemelsbreed niet ver van kasteel Stapelen. Het is een initiatief van **Adam Hendrik Velsen** in het jaar 1826. Papierproductie vindt niet plaats in een watermolen, doch in een grote achtkantige bovenkruier (windmolen), gebouwd in hout en steen. De locatie nabij de Dommel is te verklaren uit het feit dat een papiermolen voor de productie van papier grote hoeveelheden water nodig heeft. In 1859 wordt er een stoommachine bijgeplaatst. De fabriek blijft in bedrijf tot omstreeks 1874. Velsen is een tijdlang eigenaar geweest van beide papierfabrieken: in 1831 koopt hij de papierfabriek in Molenwijk.

Er komen diverse kloosters - waaronder een op Duinendaal - die onder andere zieken-ouderenzorg en onderwijs op zich namen. In 1865 wordt in Boxtel in de Nieuwstraat een eerste **gasfabriek** in gebruik genomen. In 1899 wordt op Boxtels grondgebied nabij het spoorwegstation, de eerste **elektriciteitscentrale** van Brabant gevestigd. Boxtel kent verder onder meer een schoenenfabriek (**Bovendeert**, merk **Patria**), sigarenfabrieken (o.a. **Van Susante**), lampenfabriek (**Alard**), een strohulzenfabriek (**Concordia**, later **bouwplatenfabriek NEFA**).



Alle watermolens op één foto uit 1912. Links achteraan toren Sint-Petrusbasiliek. Achteraan de dubbele watermolen op de Dommel. Rechts de eveneens dubbele watermolen op het Smalwater of Molengraaf. Dit laatste betreft een zeer oud, gegraven kanaal. Koning Lodewijk Napoleon bezoekt in april 1809 tijdens zijn rondreis door Brabant ook - zij het kort - Boxtel. Daarbij wordt hij ontvangen door president-schepenen Hendrik Verhees bij de papierfabriek, toen nog deels gevestigd in een der watermolens aan de rechterzijde, op het Smalwater. De molens op het Smalwater vinden in het jaar 1912 een einde. De linker molen op de Dommel betrof een zaagmolen: links zien we stapels (gezaagd) rondhout liggen. (Foto: Beeldbank boxtel)

AD 1910



**Dubbele watermolen op beek de Dommel
Molenstraat Boxtel**



AD 2008

*Onderste foto: In het witte gebouw rechts is nu de winkel van Van Stekelenburg gevestigd. De op de bovenste foto aan de linkerzijde zichtbare zaagmolen stort op donderdag 1 november 1934 in de Dommel en wordt niet herbouwd.
(Foto's: boven: Beeldbank Boxtel, onder: Ruud van Nooijen)*



Stukje Binnendommel met kademuren en gemetseld booggewelf onder toegang tot Villa Het Hof in de Rechterstraat, nabij Zwaanse brug. Opgraving in 2007. Foto van vrijdag 30 maart 2007. Het geeft tevens een idee hoe dicht deze tak van de Binnendommeltjes langs de achterzijde van de huizen richting Kruisstraat liep. Links van de toegang tot Het Hof hebben aan de die zijde van de Rechterstraat tot aan de Dommel nog ooit huisjes gestaan...Er pal achter lag het Binnendommeltje dat onder de zichtbare spaarboog richting Dommel stroomde. (Foto: Ruud van Nooijen)

Aan de andere zijde van het centrum ligt op Duinendaal een brug bij de pastorie van de Sint-Petrusbasiliek. De smeedijzeren leuning van deze brug is bewaard gebleven. Een Binnendommeltje omsluit de kerkheuvel geheel. Kort na begin van de Reformatie in Brabant (1648-1794) wordt het Boxtelse gemeentehuis gevestigd in wat thans de **Heilig-Bloedkapel** (aanbouw tegen oostzijde kerk) is, alsmede in belendende ruimtes. Tegenover de deur die vanaf het kerkhof toegang geeft tot het gemeentehuis, ligt eveneens een bruggetje. Overigens begint de periode dat het raadhuis in de kerk was gevestigd pas negen jaar na de vorming van **Staats-Brabant**, als in 1657 in het dorpsreglement de bepaling verschijnt dat niet langer herbergen als raadhuis mogen fungeren. De periode eindigt in 1823, bijna dertig jaar na het einde van het **Ancien Régime**, als wordt begonnen met restauratie van de kerk. Op een oude foto van omstreeks 1929 inzake de Heilig-Bloedprocessie is dit bruggetje nog zichtbaar. In de Oude Kerkstraat ligt aan het begin, derhalve nabij de Clarissenstraat, een bruggetje. Nabij de protestantse kerk liggen twee bruggen: één in de Clarissenstraat, de andere er direct naast. Het eerste heeft de naam **Kerkbruggetje** en ligt ter hoogte van het huidige pand van Van den Braak. Aan die zijde van de Clarissenstraat loopt het Binnendommeltje richting Dommel en stroomt er in uit. Het tweede bruggetje geeft toegang tot de, aan de rand van het kerkhof

gelegen bebouwing. Het deel van de Oude Kerkstraat tussen voorplein kerk en Koppel bestaat dan nog niet.



Duinendaal Boxtel met Sint-Petrusbasiliek, rechts de Heilig-Bloedkapel. Omstreeks 1929. Met de suisse (kerkbaljuw of ordebewaker) voorop trekt een processie over het bruggetje over de Koppelloop, een tak van de Binnendommeltjes, gelegen rond het kerkhof. Op zijn sjerp de tekst EERBIED IN GODS HUIS. Een oude benaming voor suisse is hontslaeger. Niet omdat hij honden slachtte, doch ze sloeg met zijn stok teneinde ze voor aanvang van een heilige mis de kerk uit te jagen... Let op de rondboog boven de deur die toegang geeft tot Heilig- Bloedkapel. Hier was tussen 1657 en 1823 het raadhuis gevestigd, evenals werkruimte voor de secretaris en opslagruimte voor het dorpsarchief. De Gotische spitsboogramen zijn in die periode vierkant van vorm. Door het rasterwerk van het hek is de kademuur van het Binnendommeltje langs de rand van het kerkhof zichtbaar. (Foto: Beeldbank Boxtel)

Als in november 1827 de katholieken de gerestaureerde Sint-Petrusbasiliek weer in gebruik kunnen nemen wordt de, naar deze kerk gerichte voorzijde (ingang) van de aan Koppel gelegen **Pastorije**, een zeer oud gebouw en woning van de dominee, verplaatst naar de achterzijde en komt er een bruggetje over het daar gelegen Binnendommeltje. De Pastorije bestaat nog steeds: het grote witte pand aan het begin van de Koppel. Het blijft predikantswoning tot het jaar 1994. Een jaar later wordt het pand verkocht en sindsdien is het in particuliere handen.

Boxtel groeit voort en mede door allerlei bedrijfsmatige activiteiten, onder meer leerlooierijen, verworden de Binnendommeltjes meer en meer tot open riolen. Onvoldoende onderhoud verergert dit doordat, ten gevolge van dichtslibben, de doorstroming stagneert. Het stilstaande water verspreidt een verderfelijke geur...

Iedereen kent elkaar: straatnamen en huisnummers zijn nog niet nodig

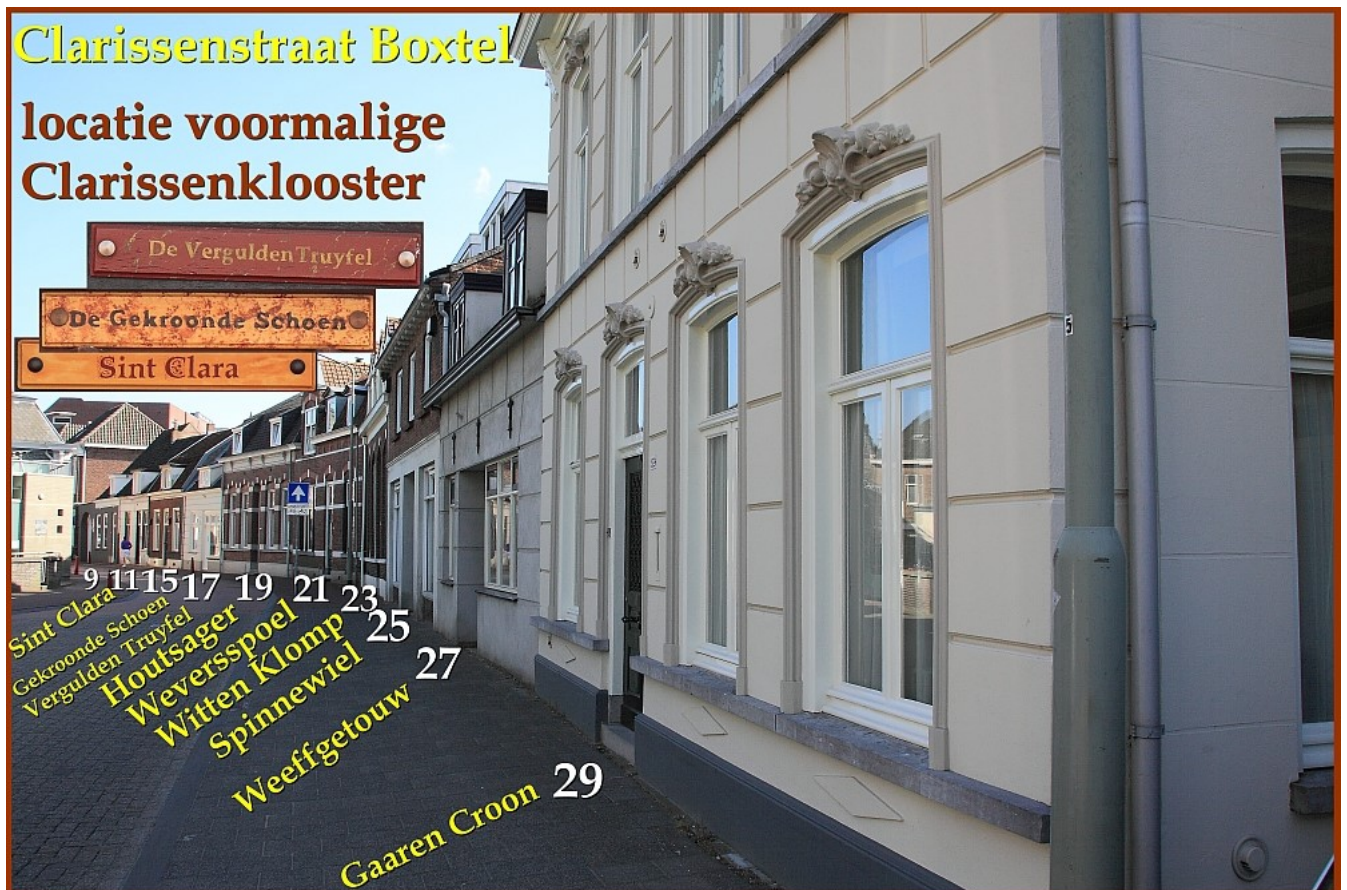
Eerder zien we dat na verloop van tijd de Boxtelse buurtschappen door negenmannen zijn vertegenwoordigd in het dorpsbestuur. De benamingen van de buurtschappen die zij vertegenwoordigden zijn veelal ontstaan uit **toponiemen**: eigennamen voor geografische gebieden: één perceel, een aantal percelen bij elkaar. Eenduidige straatnamen bestaan nog niet algemeen. We kennen de **straat-** of **steenweg**, waarmee dan de verharde weg (aanvang aanleg 1742) van 's-Hertogenbosch naar Best en later naar Luik wordt bedoeld. Vergissen is onmogelijk: In Boxtel en omgeving ligt maar één zo'n weg. De **Rechte(r)straat** in Boxtel is ook zo'n oude benaming, in 1480 is de naam **Lange Steenstraat**, later ook wel **Regte Straat**. Straatnamen zijn nog niet algemeen aanwezig of nodig voor adressering, voor bijvoorbeeld postbezorging. De naam **Br(e)ukelsestraat** is op zeker moment in gebruik geraakt voor de zeer oude weg (in noord-zuidroute) die ontstaat door het gebied dat onder meer het toponiem **Brukelen** draagt. Herbergen hebben van oudsher al namen: op de Markt bijvoorbeeld **Het Fortuin**, **Het Wilt Verken** of **De Zwaan** bij de gelijknamige brug, doch in dorpen of steden dragen ook veel huizen een eigen naam. In de Clarissenstraat staat in vroeger tijden het **Clarissenklooster**.

Klooster in Clarissenstraat (Oude namen: Bosschweg, Kloosterstraat)

Reeds in 1472 wordt daar een klooster gesticht, bevolkt met zusters **Tertiaressen**, die leven volgens de 2e Regel van de Orde van Sint-Franciscus. De stichting wordt mogelijk gemaakt door de schenking van **Hofstede Cronenborch**, eigendom van ridder **Jan (Johan) van Cronenborg**.

Vanaf 1504 wordt het een Clarissenklooster, met de naam **Sint Lysbeths Daele**. Aan de achterzijde lag tot aan de Dommel een grote, langgerekte tuin met de naam **Cloosterbleyk**. Bij de grote dorpsbrand op zondag 23 mei 1540 leed ook het klooster veel schade. Tijdens de Reformatie weet het klooster haar bestaan te rekken, doch er mogen geen nieuwe zusters worden aangenomen. Uiteindelijk moet het klooster in 1717 toch de deuren sluiten. Het wordt in 1727 afgebroken. Aan de Clarissenstraat worden dan huisjes gebouwd die heel toepasselijk de naam **Cloosterhuyskens** verwerven. Veel van de huidige woningen op die locatie zijn, tot in deze tijd, door de bewoners voorzien van een naam. Let er maar eens op als u door de Clarissenstraat loopt. Diverse woningen aan de zijde waar aan de achterzijde

de Dommel loopt droegen of dragen nog namen: **Sint-Clara; Gekroonde Schoen; Vergulden Truyfel; Houtsager; Weversspoel; Witten Klomp; Weeffgetouw; Gaaren Croon**. Bij de Zwaanse burg, ligt rond het kruispunt Stationsstraat, Prins Hendrik Straat en Molenstraat een aantal percelen met de naam Gareneindje. Deze naam strekt zich dan verder uit richting van de twee dubbele watermolens op Dommel en Smalwater. Later verwertf de staat die door dit gebied liep de toepasselijke naam Molenstraat.

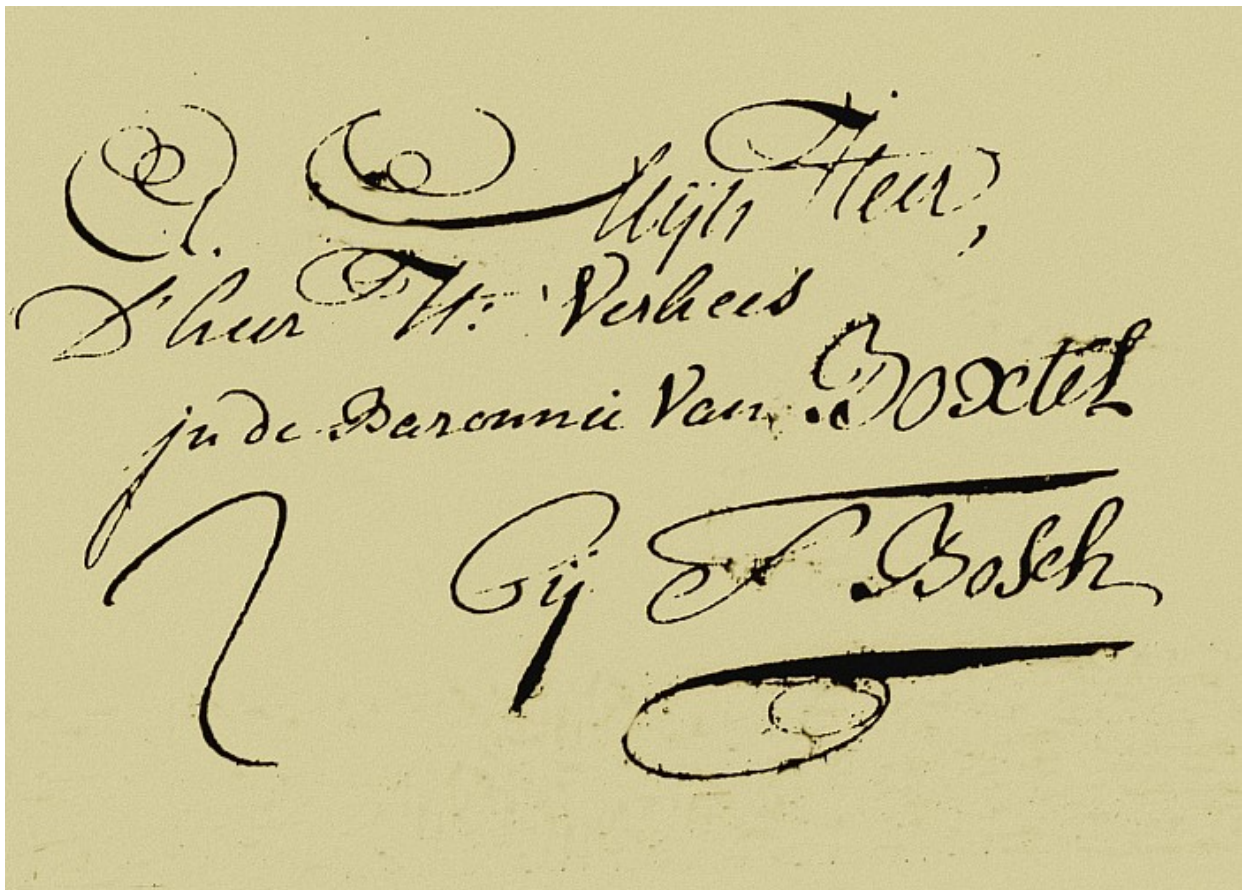


Panden aan de Clarissenstraat richting Markt. De erven en tuinen van deze panden grenzen aan de Dommel en vormden tot 1717 de cloosterbleyk van het hier staande Clarissenklooster. Na sloop van het klooster in 1727 worden hier woningen gebouwd. (Foto: Ruud van Nooijen)

Het is de tijd dat iedereen elkaar nog kent. Komt er al een vreemdeling, postiljon of bode met een brief of een voerman met vracht in het dorp, dan kan hij door eenvoudig te vragen waar iemand woont, achter het juiste adres komen. Een andere mogelijkheid is dat men verwijst naar een algemeen bekend gebouw in een stad, bijvoorbeeld *bij de Waag* of *bij de Magere Brug*. Dat gebeurt ook wel bij advertenties in kranten. Op die wijze kan bijvoorbeeld een boekhandel die in een krant adverteert en hoop van buiten de stad klanten te trekken, zijn locatie en daarmee zijn bereikbaarheid verduidelijken.

Een voorbeeld uit de tijd van de Bostelse duizendpoot **Hendrik Verhees** (1744-1813, landmeter/cartograaf, aannemer, architect, waterstaatkundige, tekenaar, bestuurder, vrederechter, schetsenmaker). Er is een brief bewaard gebleven waar aan de buitenzijde zijn

adressering is vermeld. In die tijd bestaat de envelop nog niet: deze werd pas in 1835 door de Engelsman **Bewer** uitgevonden. Briefpapier is dan steviger dan tegenwoordig en dient tevens als envelop: De brief wordt zo gevouwen dat de, nog met ganzenveer beschreven, zijde aan de binnenzijde ligt. Op de blanco buitenzijde wordt dan de - meestal summere - adressering vermeld. De brief wordt met een lint dichtgebonden of van een lakzegel voorzien. In later tijden zullen steeds nauwkeuriger aanduidingen van woningen en dus van de (hoofd-) bewoner of eigenaar volgen, onder andere tijdens de Franse Tijd en later door invoering van het kadaster, dat overigens ook een uitvloeisel was van de Franse periode. Hoofdrede van dit alles: eenvoudiger maken van belasting vaststellen en innen. Overigens reeds in de 17e en 18e eeuw zijn in diverse landen reeds wijknummeringen met dit doel ingevoerd. Bijkomend voordeel is tevens dat men in de steeds groter - en anoniemer - wordende dorpen en steden toch betrekkelijk gemakkelijk een adres kan vinden: denk aan bezoekers, handelsreizigers, postiljon, bodes, voerlui.



*Adressering brief, gericht aan Hendrik Verhees: in de Baronnie van Boxtel bij s Bosch
Een nauwkeuriger adressering is dan niet nodig...*

Nauwkeurige omschrijving adres: middel tot belastingheffen

In Boxtel is op enig moment het gebruik ingevoerd om een pand te lokaliseren door middel van de naam van de buurtschap en huisnummer. Zo treffen we op de lijst van huiskohieren Boxtel uit het jaar 1786 aan:

Het huis van de heer van Boxtel, kasteel Stapelen wordt aangeduid als **Boxtel binnen no. 1**

Huisnummer 2 werd toegekend aan de **Dekanij** op Duinendaal (thans pastorie Heilig-Hartparochie), destijds bewoond door **Frans Bowier**, zoon van de in 1781 overleden drossaard **Jan Bowier**; de pastorie bij de schuurkerk op de Burgakker, bewoond door pastoor **Nicolaas François du Messie** ligt op het adres Boxtel binnen no. 120. Schoolmeester **Johannes Duijtz** die in het schoolhuis van de Oude School aan de rand van het kerkhof woont, heeft als adres Boxtel binnen no. 10. Predikant **Jacobus Laats**, woonachtig in de Pastorije aan de Koppel had als adres Boxtel binnen no. 9. Molenaar **Peeter van der Krabben** woonde in het molenhuis nabij de molens op het Smalwater op het adres Brukelen no. 25. Op die plek staat nu de voormalige woning van **Van Oerle**, pal naast de brug over het Smalwater.

Op 4 februari 1805 wordt te Parijs de eerste - Napoleontische - straatnummering ingevoerd, waarbij straten, per wijk aan de linkerzijde oneven nummers en aan de rechterzijde even nummers krijgen. Nummering van huizen als onderdeel van de staatsorganisatie wordt later ook in door Frankrijk bezette landen, waaronder ons land, ingevoerd. Begin 19e eeuw, omstreeks 1811, is men in Boxtel de diverse wijken of buurtschappen gaan voorzien van een letteraanduiding. Zo wordt Boxtel-Binnen aangeduid als **wijk A**.

De overige wijken worden als volgt aangeduid: **B** = Munsel en Onrooi; **C** = Gemonde; **D** = Kleinder Liempde; **E** = Lennisheuvel; **F** = Tongeren; **G** = Luissel en Roond; **H** = Br(e)ukelen; **I** = Hal, Heult en Selissen. Mogelijk is deze wijziging het begin geweest van het langzaam verdwijnen van de naam **Boxtel binnen** in het spraakgebruik! De letter van de wijk werd gevolgd door een huisnummer. Aan de hand van de Boxtelse kohieren inzake personele belasting over de jaren 1811-1821 zien we dat de adressering van dezelfde panden soms is gewijzigd. Zo draagt de woning (Pastorije) van de dominee aan de Koppel de aanduiding **A-73** (oude aanduiding luidde Boxtel binnen no. 9); zelfs een bijbehorende stal had een eigen nummer: **A-71**; de Torenchool **A-71** en het aangebouwde schoolhuis, woning van de schoolmeester **A-72**. In de huidige Clarissenstraat kunnen we op die manier de panden volgen wie dan waar woont. Op nummer A-16 staat het huis van **Willem Verspeek**, waar hij gedurende 1811 en 1812 ook woont. In 1814 is hij nog steeds eigenaar van het pand, doch bewoner is **Arnoldus Verhees** geworden, broer van **Hendrik Verhees**. Op A-17 staat het huis eigendom van **Jan Cornelis de Leeuw**. Op A-18 staat het geboorte- en woonhuis van **Hendrik Verhees** (De Brouwkuip). In de daarvóór gebruikte adressering luidt Verhees' adres Boxtel binnen no. 36. Pand A-19 is eigendom van **Everd van de Sande**, vriend van Hendrik Verhees, wiens naam ook voorkomt op de overlijdensakte van Verhees op 23 april 1813.

De **Gemeentewet** van 1851 verplicht Gemeenten tot algemene invoering van straatnamen. Gemeenten moesten voor dat doel een speciale legger met straatnamen gaan aanleggen en bijhouden. Pas in 1875 werd in Nederland het, in Parijs reeds in 1805 ingevoerde, systeem verplicht met betrekking tot even nummers rechts en oneven nummers links van een straat. Als eerste voerde Amsterdam het in. De Gemeente Boxtel voerde pas in 1927 adresaanduiding door middel van straatnaam en huisnummer in.

Uitbreiding Boxtel

Aan de periferie van Boxtel binnen, het centrum van Boxtel, wordt van lieverlee ook bebouwing gerealiseerd. Buurtschap **Breukelen** groeit uit tot een heuse wijk en omvat een

gebied met de toponiemen **Brukelen** en **Het Schaaphuis**. De nieuwe wijk krijgt in 1901 een eigen kerk, de **Heilig-Hartkerk** en in 1911 het **Sint-Ursulaklooster** van de zusters Ursulinen, gelegen aan de Baroniestraat. Alsn halverwege de dertiger jaren van de twintigste eeuw de resterende watermolens op de Dommel verdwijnen, wordt de sluis verwijderd en de molengang gedempt. Ongeveer op de plek waar de molensluis in de Dommel ligt kmt een brug en medio 1939 wordt de **Mgr. Wilmerstraat** (vaststelling naam in 1935) en **Van Alphenlaan** aangelegd, als aansluiting op de Baroniestraat enerzijds en Bosscheweg anderzijds. Het Molenpad, dat voorheen recht op de sluis afgaat, wordt een stukje verlegd, zodat het later recht tegenover de toen aangelegde **Deken De Wijsstraat** komt te liggen. Na het einde van de Tweede Wereldoorlog schreeuwt Boxtel om nieuwbouw. Aan de rand van wandel- en sportpark Molenwijk vindt dan uitbreiding plaats met onder andere Hertogenstraat, Ridder van Cuykstraat, Jan van Brabantstraat, Doornakkerlaan, Leenhoflaan. Met de bouw van bejaardentehuis **Simeonshof** (1958) wordt tevens de Annastraat aangelegd, alsmede een brug over het Smalwater. Een stuk grond van het terrein waarop de Heilig-Hartkerk staat wordt aangekocht om de weg te kunnen doortrekken naar Baroniestraat en Pastoor Erasstraat. Over toponiemen gesproken: het gebied globaal begrensd door Dommel, Stationsstraat en Van Salmstraat (dan nog niet doorsneden door een spoorlijn) draagt de naam **Het Loo**, een naam die tegenwoordig nog nauwelijks iemand iets zegt. Er bestaat nog wel een straatnaam **Het Loo** doch die ligt in een gebied met andere toponiemen. Het stationskwartier wordt vanaf 1865 gevuld, te beginnen met de, aanvankelijk nog onverharde stationsstraat waarvan het tracé wordt bepaald door de ligging van het eerste, kleine, spoorwegstation: de straat wordt aangelegd recht op dit gebouwtje. Door verloop van jaren raken de percelen links en rechts grenzende aan de Stationsstraat volgebouwd, voornamelijk met huizen. Het nieuwe, grotere station dat in 1873 in gebruik wordt genomen, komt meer noordwaarts te liggen en is vanaf de Stationsstraat zelf niet meer zichtbaar. Pas met ingebruikname van het laatste station, op vrijdag 29 september 2000, ligt Boxtels spoorwegstation weer op de plek van het eerste station.

Wijk Selissenwal

Het Boxtelse gemeentebestuur laat haar oog vallen op een dan nog vrijwel ongerept natuurgebiedje met zandverstuivingen, weilandjes, kleine perceeltjes, bomen, struiken en hier en daar een boerderijtje of huisje. Het betreft de **Selissenwal** gelegen tegenover **Selissen** met toponiemen als **De Tijber** en **Hoge Walakkers**. Het huidige **Baanderherencollege** (vmbo-school) heette vroeger **den Tijber** en doet op die manier het toponiem van het gebied waar de school staat, eer aan. De naam Hoge Walakkers is echter geheel verdwenen in spraakgebruik en naamgeving. Hier ontstaat vanaf het begin der vijftiger jaren de wijk Selissenwal, compleet met scholen, winkels en een r.k. kerk, de **Maria Reginakerk**, ontworpen door de Boxtelse architect **Jan Strik**. Het wordt een grote vierkante 'doos' met veel glas en zonder één pilaar. In de onmiddellijke omgeving ervan verrijst een losstaande, omstreeks veertig meter hoge toren die al snel in de volksmond de naam **Magere Josje** kreeg, naar een in 1957 op de Amsterdamse Wallen vermoorde prostitué met die bijnaam. De ruimte biedt plaats aan maar liefst duizend (!) gelovigen. Bouwpastoor **Herman de Beer** legt zondag 15 november 1959 de eerste steen. De kerk wordt zondag 2 oktober 1960 ingewijd door bisschop **W. (Rinie) Bekkers**. Reeds ruim veertig jaar later, medio 2002, wordt het

markante gebouw gesloopt. Toren Magere Josje blijft gespaard en wordt opgenomen in hier later te realiseren nieuwbouw. De sloop van de kerk luidt renovatie in van een deel van de wijk waarbij nog meer zal worden gesloopt. Zo vallen bijvoorbeeld alle winkels uit de beginperiode van de wijk aan de Baanderherenweg onder de slopershamer.

Boxtel-oost

Als ook deze wijk vol raakt moet worden uitgezien naar een nieuwe bouwlocatie voor verdere uitbreiding van Boxtel. Zo komt men - eind zestiger jaren van de twintigste eeuw - terecht bij het gebied gelegen ten oosten van de huidige Brederodeweg. Een laaggelegen, deels drassig terrein met twee hoofdwegen: de **Nieuwstraat**, richting Schijndel en de **Maastrichtsestraat** (thans fietsroute), naar Sint-Oedenrode. Oudere Boxtelaren schudden afkeurend hun hoofd als ze vernemen van de plannen om in dat gebied een nieuwe woonwijk te realiseren. Toch ontstaat hier langzamerhand de wijk Boxtel-oost. Jammer dat de tracés van de zeer oude wegen Nieuwstraat en Maastrichtsestraat niet intact worden gelaten. Het wordt de eerste wijk van Boxtel waar nooit een noodkerk gevolgd door een definitief kerkgebouw wordt gerealiseerd. De ontkerkelijking is bij eerste bebouwing van de wijk reeds begonnen en neemt gaandeweg zulke vormen aan dat er nooit plannen in die richting zijn ontwikkeld.

Boxtel-oost is een wijk waar veel last werd en wordt ondervonden van de hoge waterstand en gebrekkige afvoer. Medio 2012 wordt een aanvang gemaakt met de aanleg van een veel geld kostend drainagesysteem door de wijk. September 2012 gaat de aannemer failliet, waardoor de verdere uitvoering vertraagd werd. Voorjaar 2013 werden de werkzaamheden weer voortgezet.

(Hoog) Munsel

In de negentiger jaren raakt ook Boxtel-oost langzamerhand vol en vindt men in het gebied Munsel een nieuwe uitbreidingsmogelijkheid. Dit gebied wordt begrensd door Dommel, A2, Schijndelseweg en Brederodeweg. Munsel en Hoog Munsel is van oudsher agrarisch gebied. Er liggen diverse boerderijen. In de achttiende eeuw ontstaat hier het landgoed **Jachtrust**, dat later (1920) opgaat in het door de Fraters van Tilburg gestichte instituut **De La Salle**. Het wordt ingericht voor de opvang van voogdkinderen en er wordt speciaal onderwijs gegeven. Hoewel de fraters reeds lang zijn verdwenen bestaat het nog steeds en wordt regelmatig uitgebreid. In die uitbreidingsplannen is op zeker moment het fraaie, uit de beginperiode daterende landhuis gesloopt. Op Munsel begon in 1972 **Sietze Leeflang** zijn **De Kleine Aarde**, bedoeld om zuiniger om te springen met onze natuurlijke bronnen en meer aandacht voor het milieu. Zijn geesteskind gaat per 1 januari 2011 failliet. Al in de tachtiger jaren worden in Munsel sportterreinen aangelegd. Schrijver van dit artikel is vanaf de oprichting in 1962 (1964 officiële vereniging) een aantal jaren lid geweest van Atletiekvereniging **Marvel**, opgericht door **Bart Looijaard**. In de beginperiode beschikt de vereniging over geen enkele faciliteit of veld. Pas op Munsel kreeg men de nodige faciliteiten. Rond de La Salle en sportvelden ontstaat langzamerhand een nieuwe woonwijk. Vlak bij de Dommel ligt aan De Voetboog het sportterrein van lawntennisvereniging **Munsel** en kanovereniging **De Pagaai**. De laatste beschikt sinds korte tijd over een

aanleghaventje dat uitmondt in de Dommel.

Gaten vullen en fusies

Voorts worden door opvullen van allerlei lege of vrijkomende plekken na verloop van tijd vrijwel alle resterende kleine bouwlocaties in en rond het centrum van Boxtel opgevuld. Boxtel wordt in één klap een stuk groter als, geheel tegen de zin van de inwoners zelf, het tot dat moment zelfstandige, dorp Liempde per 1 januari 1996 bij de Gemeente Boxtel wordt gevoegd. Per 1 januari 2022 is ook Esch bij de Gemeente Boxtel gevoegd. Tussen 1996 en 2021 was Esch onderdeel van de Gemeente Haaren. Daarvoor was het een zelfstandige gemeente. Esch behoorde eeuwen geleden gedurende een periode reeds tot Boxtel, als onderdeel van de eigendommen van de heer van Boxtel.

Plannen voor de toekomst

Medio 2013 zijn er plannen om in **Selissen** in de nabije toekomst woningen te bouwen, hoewel realisatie van deze plannen door de huidige economische malaise allerm minst zeker is. Het gebied Selissen ligt tussen De Ketting, Bosscheweg, autosnelweg A2 en rivier de Dommel. Er is hier reeds een kleine woonwijk aanwezig, evenals politiebureau en enige winkelbedrijven. In totaal kunnen hier nog zo'n vierhonderd woningen worden gebouwd.. Medio eind 2022 is in Selissen een deel van de woningen van bouwplan **Heem van Selis** gerealiseerd. Andere zijn nog in aanbouw. Langs de Bosscheweg tussen rotonde Munsel en Café De Oude Ketting is aan weerszijden gebouwd. Aan de zijde van de wijk Selissenwal is het hoofdgebouw van voormalig koloniehuis Lindenlust gerenoveerd en is op het resterende deel van het terrein nieuwbouw gerealiseerd, deels parallel aan de Bosscheweg. Een steeds nijpender wordend verkeerstechnisch probleem moet hier worden opgelost: afwikkeling van verkeer dat ter hoogte van Café De Oude Ketting de wijk Selissenwal in of uit wil (thans via Baandervrouwenlaan). Eerder wilde de Gemeente Boxtel ter hoogte van de Oude Ketting een rotonde realiseren en had daarvoor grond (deel parkeerterrein) van De Oude Ketting nodig, die daarvoor niet te vinden was. Thans bestaan plannen om de rotonde enigszins op te schuiven in zuidelijke richting en daar tevens aan te sluiten op Heem van Selis..

Kerkelijke sores

Op kerkelijk gebied valt nog te melden dat er vergaande fusies in maak zijn, waardoor steeds meer kerkgebouwen hun deuren voorgoed moeten sluiten. Deze ontwikkeling is reeds decennialang gaande en wordt veroorzaakt door sterk teruglopende (betalende) kerkgangers waardoor het onderhoud van de kerkgebouwen niet meer is op te brengen enerzijds en anderzijds te weinig beschikbare priesters om alle parochies te kunnen bemannen. We memoreerden reeds de Maria-Reginakerk in de wijk Selissenwal: gebouwd en gesloopt binnen één mensenleeftijd. Per 1 januari 2006 gingen de parochies van Heilig-Hart, Maria-Regina en Sint-Petrus samen verder onder de naam Verrijzenisparochie. Deze maakt gebruik van de Sint-Petrusbasiliek. Zondag 4 januari 2015 droeg pastoor Jacques Grubben in de Heilig-Hartkerk de laatst heilige mis op. Kort nadien werd de kerk verkocht en wacht thans (juli 2019) nog steeds op een andere bestemming.

De **Sint-Therisiakerk** in Lennisheuvel (1926 naar ontwerp van **Hubert** en zoon **H.F.M.**

(Hubert jr.) van Groenendael¹²⁾, is mede dankzij de actie gemeenschap daar nog als zodanig in gebruik.

De protestantse gemeenschap van Boxtel kerkt nog immer in hun sinds 1812 aan de Clarissenstraat aanwezige kerkgebouw. Hoewel in 1648 en volgende jaren zeer klein begonnen en gebleven, waarbij in 1794 onzeker was of men wel zelfstandig zou kunnen voortbestaan, groeide nadien het aantal lidmaten en stabiliseerde op een zodanig aantal dat hun godshuis steeds groot genoeg bleef om alle kerkgangers onderdak te bieden. Zoals vrijwel alle kerkgenootschappen in ons land, ondervindt men ook hier terugloop in kerkbezoek en daarmee inkomsten. Niettemin staat het kerkgebouw, na een ingrijpende restauratie in de jaren 1996/'97 er fier bij. Zelfs **De Schakel**, ontmoetingsplek voor deze geloofsgemeenschap en stammend uit het jaar 1959, kon in 2007 worden vervangen door nieuwbouw, waarbij de verbinding tussen die ruimte en het kerkje werd gerealiseerd in de vorm van een glazen corridor, waardoor een fraai doorkijkje op de er pal achter gelegen toren van de Sint-Petrusbasiliek ontstond.

Vrijtijdsbesteding

Eerste bioscoop

Reeds in 1911 heeft Boxtel zijn eerste bioscoop: **Bioscope Berte**, gelegen op de Markt, op de plek waar thans een restaurant is gevestigd. Voorheen was daar o.a. een supermarkt en later een kantoor van ABN/AMRO bank gevestigd. Nadien wijzigt de naam van de bioscoop in **Royal**. Toenmalig eigenaar **Jan de Wolf** ziet zich in 1933 genoodzaakt zijn bioscoop te sluiten.

Op die locatie heeft schrijver dezes nog gewoond (1966-1971). In die periode is in de benedenruimte tegen de wand nog een houten lambrizing aanwezig uit de tijd van de bioscoop. Boven is dan nog de projectorroimte aanwezig met een van glas voorzien luikje dat geopend kon worden en uitzicht biedt op de vroegere bioscoopzaal. De eerste reguliere filmvertoningen in ons land waren een initiatief van **Frans (F.P.J.) Goeman**, die vanaf herfst 1903 in de Rotterdamse **Tivoli-wintertuin** aan de Coolsingel, begon met het vertonen van films.

Eerste concertzaal

Van maart 1911 dateren de eerste pogingen om in Boxtel een concertzaal te realiseren.

Begin 1923 wordt de **N.V. Concertgebouw Boxtel** opgericht. Reeds augustus dat jaar wordt deze voorziening in gebruik genomen. Het was een gebouw van 33 meter lang, 11 meter breed en voorzien van 450 zitplaatsen plus nog 50 tot 80 extra op het balkon.

De concertzaal werd gebouwd in de tuin van hotel **Van Dijk**, dat later de naam **Hotel Riche** verwierf. Het voormalige hotelpand bestaan nog: later is er **modecentrum Theelen** in gevestigd, opgevolgd door De Feestspecialist XXL (medio 2021). Later wordt genoemde concertzaal omgebouwd tot de **Nieuwe Bioscoop**. Dit gebouw gaat ter ziele: het bevond zich op de plek waar thans de passage naast De Feestspecialist XXL, is tussen Stationsstraat en

¹² **J.A.H. (Hubet) van Groenendael** (1868-1942), Nederlands architect, leerling van **Pierre Cuijpers**.

Prins Hendrikstraat.

Jeugdhuis De Ark

In de Prins Bernhardstraat wordt in 1938 jeugdhuis **De Ark** in gebruik genomen, een initiatief van o.a. pastoor **Broekman**¹³ van de Heilig-Hartparochie. Zaal en balkon bieden 400 zitplaatsen. Begin jaren 50 wordt het pand verbouwd. De wanden vna het interieur worden gesierd door schilderijen van de Boxtelse kunstenaar **Toon Ninaber-van Eyben**. Hoewel de naam jeugdhuis anders doet vermoeden raakt het ook bij volwassenen enorm in zwang. Door Boxtelse gezelschappen, waaronder zangvereniging Sint-Petrus & Sint-Cecilia worden er drukbezochte operette-uitvoeringen onder leiding van **Jacques Driessen** gegeven. In de jaren 50 vinden er schoolconcerten plaats door Het Brabants Orkest onder leiding van dirigent Hein Jordans.

Jarenlang doet het dienst als schouwburg en bioscoopzaal. Filmoperator is jarenlang de here Breuer, elektricien bij de 'Sport' (exportslachterij NCB), met zijn gezin dan woonachtig 2 huizen naast dat van uw sribent. Bioscoop De Ark moet concurreren met **De Nieuwe Bioscoop**, gelegen in de voormalige tuin van Hotel Riche in de Stationsstraat, begin jaren 20 gebouwd als eerste Boxtelse concertzaal. Daar herinnert thans alleen Passage Riche (doorgang tussen Stationsstraat en Prins Hendrikstraat nog aan. Gaandeweg de jaren zestig van de 20e eeuw loopt de belangstelling van het publiek -opkomst van o.a. de televisie! - terug en wordt verdere exploitatie (te) kostbaar.

Zondag 27 augustus 1972 vindt de laatste filmvertoning plaats: een sexfilm voor boven de 18 jaar.

Het parochiebestuur besluit over te gaan tot verkoop. Aanvankelijk heeft de Gemeente Boxtel nog wel enige belangstelling omdat in Boxtel al jaren de roep om een theateraccommodatie groter wordt. Uiteindelijk vindt de Gemeente de vraagprijs (f 125.000) te hoog. Ondanks protesten van diverse zijden blijft de Gemeente Boxtel bij haar weigering tot kopen. Vervolgens moet Boxtel jarenlang een passende theatervoorziening missen totdat in ... het schoolbestuur van SintLucas aanbiedt om in een ruimte zo'n voorziening te realiseren. Dat wordt, tot op heden in gebruik, Podium Boxtel aan de Burgakker.

De Ark wordt dan verkocht aan kunstminnend ondernemer **Dick Heesen**¹⁴, die er vervolgens een galerie in vestigt. Dit houdt niet lang stand. Vervolgens wordt het pand een winkel van Goossens, die er meubels verkoopt. In 1990 kopen **Jan en Gemmy Schellekens** het pand en beginnen er hun sportschool **Tiga Health & Beauty**. Deze sluit maart 2022. Het pand is andermaal verkocht en zal worden verbouwd tot een 13-tal appartementen.

Harmonieën

Van oudsher kende Boxtel twee, jarenlang rivaliserende, harmonieën: **De Gildensbonds Harmonie** en **Boxtels Harmonie**, beide binnen vier weken na elkaar opgericht in het jaar 1908. Er wordt vanaf de oprichting kennelijk druk en goed geoefend, want op zaterdag 30

¹³ **Ignatius Canisius Maria Broekman**, geb. Nijmegen 24 juli 1892, overl. Boxtel 14 juni 1974. Op 2 jul 1917 priester gewijd. Pastoor Heilig-Hartparochie te Boxtel 1937-1960, vanaf 1941 Deken van Boxtel.

¹⁴ **Dick Heesen** (1929-2004). Kunstminnend Amsterdammer die zijn fabriek – kan daar niet uitbreiden – van Amsterdam naar Boxtel verhuist: **Machinefabriek Heesen**.

april 1910 wordt op de Markt op de daar aanwezige kiosk door beide muziekgezelschappen geconcentreerd.

Wanneer die eerste kiosk op de Markt werd geplaatst is vooralsnog niet helemaal duidelijk. Kennelijk staat er in 1895 reeds een (dezelfde als in 1908?) kiosk. Wat wil het geval? Als op donderdag 14 november 1895 Boxtelaar **Frans Stael** als burgemeester wordt ingehuldigd, heeft Boxtel zelf op dat moment geen eigen muziekkorps meer. Muziekkorpsen uit 's-Hertogenbosch, Liempde en Oisterwijk geven acte de présence. Een bericht¹⁵ meldt: *Van 7 tot 9 uur gaf het Muziekkorps der d.d. Schutterij uit 's-Hertogenbosch in de kiosk op het Marktpllein eene prachtige uitvoering.*

De harmonieën trekken in vroeger tijden regelmatig door de Boxtelse straten, hetgeen thans nog sporadisch gebeurt. Reeds omstreeks 1850 bestaat er in Boxtel een fanfare, dan wel harmonie: het **Muziekgezelschap Oefening & Volharding**, met als dirigent de uit Eindhoven afkomstige **Jean Lurmans**¹⁶. Er wordt ook buiten Boxtel opgetreden. Als medio augustus 1860 bekend wordt dat boxtel hoofdstation zal worden in de aan te leggen Zuideer spoorwegen, wordt op vrijdag 24 augustus dat jaar uitbundig feest gevierd in Boxtel. Een bericht¹⁷ meldt: *deed de harmonie van Boxtel zich met tusschenpoozen van des middags 12 ure tot middernacht op de markt hooren.* Jean Lurmans is dan nog dirigent van de Boxtelse Harmonie¹⁸ en waarschijnlijk is die harmonie het eerder vermelde Muziekgezelschap Oefening & volharding.

Andere namen van muziekgezelschappen zijn: **Boxtels Fanfare** (1879-1884), onder leiding van de heer **Hörmann** uit Den Bosch en **Wilhelmina**, bedrijfsfanfare van **Van Oerle's Weverijen**, die bestond tussen 1895 en 1906. Omstreeks 1960 verdween de (oude) kiosk met rieten dak van de Markt. Nadien zijn er nog een tweetal andere kiosken op de Markt aanwezig geweest. De laatste naar een ontwerp van de Boxtelse architect **Strik**. Thans (2016) ligt deze alweer jaren in opslag te wachten op herbouw op een nieuwe locatie.

Voetbalclubs

Ook op voetbalgebied was Boxtel in twee kampen verdeeld: **ODC** en **Boxtel**. Vóór oprichting van deze clubs wordt er ook al volop gevoetbald in Boxtel, doch beide genoemde clubs bestaan tot op de dag van vandaag, vandaar dat we er even bij stilstaan.

In 1938, hetzelfde jaar dat in wijk Breukelen jeugdhuis De Ark wordt geopend, wordt in een

¹⁵ Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant 16 november 1895.

¹⁶ **Jean Lurmans**, geb. Nijmegen 19 augustus 1811, overl. Eindhoven 4 september 1886 (75). Trouwt te Eindhoven 28 januari 1838 Adriana Maria van Munster (1811-1864). Het echtpaar krijgt 7 kinderen: 3 zonen en 4 dochters, een kind overlijdt op jonge leeftijd. Jean en zijn gezin wonen in Maastricht (1838-1839) en te Eindhoven op diverse plaatsen (1850-1886) Het leven van Jean staat in het teken van de muziek. Diverse omschrijving van zijn bezigheden: stafmuzikant, muziekmeester, dirigent, muziekonderwijzer, directeur. In de periode 1838-1839 is hij stafmuzikant bij de 13^e Afdeling Infanterie in het garnizoen van Maastricht (leger Generaal Dibbets. In Eindhoven is hij o.a. dirigent van Harmonie Apollo's Lust (1841-1848 en 1869-1873) en dirigent van het koor van stadskerk Sint-Cathrien. Ook op diverse andere plaatsen in de omgeving is hij dirigent van harmonieën. Zijn zoon **Johannes Adrianus Lurmans** (1843-1921) wordt sigarenfabrikant te Eindhoven en Valkenswaard.

¹⁷ Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant 27 augustus 1860.

¹⁸ De Noord-Brabanter 28 augustus 1860.

weiland dat later tot Boxtel tot Boxtel-oost zal behoren, aan de toenmalige Nieuwstraat het **Paulus Jeugdhuis** van de Sint-Petrusparochie geopend. Voetbalclub **RKSV** (Rooms Katholieke Sport Vereniging) **Boxtel**, in de volksmond **Boc** geheten, wordt opgericht op 1 september 1941, met toenmalig pastoor en deken **Jos Van Besouw** als een van de trouwste fans. Hun eerste voetbalveld ligt naast het jeugdhuis, op het in 1936 aangelegde **Sportpark Sint-Paulus**. Het jeugdhuis bestaat nog steeds: we kennen het nu als gemeenschapshuis **De Rots**. Het sportpark is reeds lang ter ziele en tegenwoordig voetbalt men op Munsel. **ODC (Overwinning Door Combinatie)** wordt opgericht in 1925 en heeft van oudsher domicilie gehad aan de rand van sport- en wandelpark Molenwijk, naast de spoorlijn Boxtel-Vught. Bijzonder is dat het Nederlands elftal in 1956 in Boxtel haar *centrale trainingen* kwam houden.

Het was de tijd dat **Frans De Munck** (alias de **Zwarte Panter**) doelman is. Andere beroemde namen uit die tijd: **Faas Wilkes**, **Abe Lenstra**, **Coen Moulijn**... Om de trainingen mogelijk te maken wordt een perceel dennenbos gekapt, gelegen tussen het bestaande verenigingsterrein en het Leysenven om een trainingsveld met verlichtingsmasten te kunnen realiseren. In een hoek van dit nieuwe veld verrijst een trapmuurtje dat nog bestaat en inmiddels de gemeentelijke monumentenstatus heeft bereikt. Ook komen er betere sanitaire voorzieningen. Er worden onder meer trainingswedstrijden tussen het 1e en 2e elftal gehouden. Daar komt zoveel volk per trein van buiten Boxtel op af, dat de straat zwart ziet van de mensen. De massa wordt begeleid door politie te paard, die dan nog huist in de kazerne aan de Kasteellaan. De eerste keer wordt op dinsdag 21 augustus 1956 te Boxtel getraind. Alles verloopt dan nog uiterst vreedzaam. Voetbalvandalisme is nog ver weg.

Park Molenwijk

Molenwijk dankt zijn naam aan het feit dat daar ooit de op twee windmolens draaiende papierfabriek (1819 - ca. 1839) heeft gestaan. Nadien wordt één molen afgebroken, de andere wordt nog een aantal jaren gebruikt als - mogelijk industriële - oliemolen. De naam **Molenwijk** wordt in die tijd reeds gebruikt. Het terrein wordt in 1929 door de Gemeente Boxtel aangekocht met het plan er woningen te bouwen. Dit plan gaat niet door en begin dertiger jaren van de twintigste eeuw wordt het deels ingericht als wandelpark. Het in het park liggende **Leysenvan** wordt voor een deel getransformeerd tot openluchtzwembad dat op dinsdag 15 augustus 1933 wordt geopend. Kort nadien, op zondag 17 september datzelfde jaar volgt opening van een ander deel, Sportpark Molenwijk. Op dat moment heeft ODC daar reeds haar onderkomen. In de loop der jaren volgen meer sportclubs zoals **LSV De Merletten** en hockeyvereniging **MEP**, welke laatste club zich in 1949 daar vestigt. In 1933 komt in Boxtel de wens bovendrijven om een wielersbaan aan te leggen. Een jaar later wordt die wens vervuld.

Wielersbaan

Op het terrein waar zich later MEP vestigt, wordt aldus in 1934 een zandbaan aangelegd ten behoeve van de wielersport. Reeds weer één jaar later wordt de zandbaan veranderd in een houten baan. Burgemeester **F. van Beek** opent de vernieuwde baan op tweede pinksterdag van dat jaar. De baan wordt gerund door wielersclub **Rapide**. Wedstrijden trekken tot wel enige duizenden toeschouwers. Gedurende de rest van de dertiger jaren duiken regelmatig

krantenberichten op die verslag doen van gehouden wedstrijden. Medio augustus 1940 worden er nog wedstrijden gehouden, terwijl kort erna het bericht komt dat de baan zal worden gesloten. Vrijdag 20 december 1940 verschijnt in het Algemeen Handelsblad een foto waarop te zien is hoe de Boxtelse wielersbaan wordt gesloopt.

In de zestiger jaren van de 20ste eeuw wordt in het deel van het park, dicht bij de weg Essche Heike, een dierenpark aangelegd. Dat wordt door de jaren heen uitgebreid en bestaat thans voort onder de naam **Groene Warande**. Op dit terrein ligt nog een ven, deel van het eertijds veel grotere **Lang Ven** en waarvan het grootste deel wordt gedempt begin jaren zestig van de negentiende eeuw, bij de aanleg van de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Boxtel. Iets verderop in het park, richting spoorlijn is nog, in de vorm van een begroeide heuvel met een waterpartij ervoor, een van redoutes herkenbaar die in februari 1839 in Boxtel worden aangelegd, als Nederland vreest dat België ons land zal binnenvallen.

Voetbalclub ODC groeit dusdanig dat het terrein op Molenwijk te klein wordt. Ter plaatse kan niet worden uitgebreid. Vandaar dat men op het Essche Heike, het terrein aan de straat met dezelfde naam en gelegen aan de overzijde van park Molenwijk de voetbal accommodatie uitbreidt. Doch na verloop van tijd ontstaat ook hier te weinig capaciteit. Men denkt er dan over alle faciliteiten over te brengen naar één locatie, naar een terrein aan de Mezenlaan. Bezwaren van omwonenden, doch vooral gebrek aan voldoende geld doen dit plan sneuvelen. Een oplossing wordt gevonden op de locatie Essche Heike. Aanvankelijk heeft men het idee dat daar aanwezige manege kan verhuizen, waardoor de voetbalvereniging alle activiteiten op die plek kan concentreren. Als blijkt dat verhuizen van de manege niet tot de (snelle) mogelijkheden behoort besluit men de activiteiten op 2 locaties te houden; het bestaande terrein aan de rand van Park Molenwijk, tegen de Leenhoflaan, alsmede de aanleg van nieuwe velden op het Essche Heike. Aldus gebeurt.

Veel binnensporters vinden reeds jaren onderdak in het sportcomplex **De Braken**, ooit aangekocht en decennialang gerund door **Martien Pennings**, schoolgenoot van uw scribent.

Paardenrenbaan.

Boxtel heeft gedurende een tweetal perioden een paardenrenbaan gekend. De locatie is te vinden op het terrein van de Gasunie tot het terrein van recreatieplas **De Langspier**, begrensd door het Essche Heike, Esschebaan en de spoorlijn. Medio 1917 laat de pas opgericht Boxtelse **Draverij en Renvereniging 'Brabant'** daar een renbaan aanleggen. De Tilburgse wollenstoffenfabrikant **Frederik Bernardus (Bep) van den Bergh** (1881-1946) neemt op zeker moment renstal **Lancier** van zijn vader over, die in Alkmaar is gesitueerd. Hij zoekt in de omgeving van Oisterwijk een terrein om de stal naar te verplaatsen, hetgeen niet lukt. Zo komt de stal van Van den Bergh december 1918 terecht op het terrein van de Boxtelse renbaan. Noch het een, noch het ander blijkt een lang leven beschoren te zijn. In de jaren twintig gaat de renbaan ter ziele, later moet ook stal Lancier zijn activiteiten beëindigen. In de jaren van de Tweede Wereldoorlog wordt er in Boxtel een NSB-burgemeester aangesteld: **René Thomaes**, afkomstig uit Zeeland. Wat hem dreef zal wel altijd in nevelen gehuld blijven, doch wellicht dat hij meent zijn daadkracht te tonen. In ieder geval maakt hij een plan voor een nieuwe renbaan in Boxtel. Het blijft niet bij plannen.

Tegenover het terrein van de eerste Boxtelse paardenrenbaan - gelegen tussen Esschebaan, Essche Heike en de spoorlijn Boxtel-Vught - wordt, met bescheiden middelen (er is schaarste aan bouwmaterialen) de renbaan weer opgebouwd. D-day is al achter de rug en de geallieerden zijn bezig met hun opmars richting noorden als er in Boxtel nog een paardenwedstrijd wordt gehouden...

Na de bevrijding wordt ook dit overblijfsel uit de oorlog verwijderd: Boxtel zal het verder zonder renbaan moeten doen.

Koren

Van oudsher kent men in Boxtel natuurlijk de katholieke kerkkoren, aanvankelijk uitsluitend bestaande uit mannenstemmen. Dat die ook nog commotie kunnen veroorzaken bewijst het koor dat bestaat ten tijde van de nadagen van de schuurkerk aan de Burgakker. In 1808 is het kerkkoor, dat dan uit zo'n achttien mannen zal hebben bestaan, van mening dat er een orgel moet komen. Toenmalig **vicaris Van Alphen** die dit ter ore komt, is furieus. Van Alphen heeft reeds in een ander geval getoond fel tegen een orgel in de kerk te zijn. Hij dult uitsluitend Gregoriaans gezang. Als het zover komt dat het koor weigert te zingen, klimt Van Alphen in de pen. Uiteindelijk loopt deze kleine opstand met een sissert af, doch gevolg is wel dat er datzelfde jaar nog een koorreglement komt, teneinde koorleden en voorzanger (dirigent) op hun plichten te wijzen. Het reglement bevat ook strafbepalingen bij overtreding. Het zal vervolgens nog 34 jaar duren - Van Alphen is dan reeds overleden - voordat er een orgel in de kerk komt. Het hiervoor genoemde koorreglement heeft dienstgedaan tot 1830, in welk jaar een nieuwe versie wordt opgemaakt. Dit reglement hangt, ingelijst, nog heden ten dage tegen de kas van het rugpositief van het Smitsorgel in de Sint-Petrusbasiliek.

Op enig moment ontstaan ook vrijetijdskoren, die wel gemengd zijn. In dit kader denken we aan **Zangvereniging Sint-Petrus en Sint-Cecilia**. De roots van dit koor gaan terug tot 1936 als het wordt opgericht door het samengaan van de reeds bestaande gezelschappen **Boxtels Mannenkoor Sint-Petrus** en **Boxtels Dameskoor Sint-Cecilia**. Dirigent van het eerste uur doch tevens dirigent met de langste staat van dienst bij dit koor is **Jacques Driessen**. Onder zijn leiding worden met veel succes operettes uitgevoerd in theater De Ark. Hij is dirigent van 1936 tot 1977. Twee jaar later overlijdt hij. Zondag 19 juni 2016 vindt de laatste uitvoering plaats. Dat gebeurt onder leiding van dirigent **Dirk Struycken** in gemeenschaphuis **De Walnoot** in wijk Selissenwal. Tevens worden nog een aantal jubilarissen gehuldigd, onder wie **Elly van de Langenberg** die haar 50-jarig jubileum bij het koor viert. Daarna wordt het koor, wegens afnemende belangstelling voor koorzang (stagnatie aanwas van nieuwe leden), opgeheven.

De protestantse gemeenschap kent jarenlang een eigen koor: **De Lofstem**. Er is in die tijd nog weinig tijdverdrijf. Een dochter van slager **Klaasje Sterrenburg** heeft een goede stem en is lid van De Lofstem. Zij treedt ook solistisch op.

Uitvoeringen van koren en harmonieën kunnen altijd rekenen op grote belangstelling. Nadat

theater De Ark in 1972 de deuren sluit, heeft Boxtel jarenlang geen theater- of bioscoopvoorziening.

Podium Boxtel aan Burgakker

In 2004 wordt een verbouwing van **SintLucas** (MBO-opleiding, oude naam **Schildersschool**) begonnen. Een voormalige sporthal krijgt een nieuwe functie, waarvan ook inwoners van Boxtel kunnen profiteren. Het wordt een ruimte met podiumvoorziening. Aldus ontstaat **Podium Boxtel**: een multifunctionele ruimte voor concerten, theater, filmvertoning, bijeenkomsten, in gebruik genomen in 2006. **Stichting Cultuurgeschiedenis Boxtel-Meierij 'Hendrik Verhees'** houdt hier november 2007 een drukbezocht symposium waarbij onder meer het boek, geschreven door **Hans Pel**, wordt gepresenteerd en de mobiele expositie met documentaire op dvd over Hendrik Verhees hun première beleven. September 2009 wordt door de Gemeente Boxtel hier de **eerste Boxtelse Veteranendag** georganiseerd.

Gilden

Van oudsher (Middeleeuwen) kunnen tenminste een drietal soorten gilden worden onderscheiden:

- **Schuttersgilden**, dienstbaar aan de (plaatselijke) heer, vormen later ook wel stadlegers;
- **Godsdienstige verenigingen en broederschappen**. Godsdienstige broederschappen worden tijdens de Reformatie veelal het zwijgen opgelegd, hoewel de **Bossche Illustre Lieve Vrouwe broederschap**, reeds in de 14e eeuw opgericht, in dat opzicht een uitzondering vormt. Dit genootschap, waarvan prins **Willem van Oranje** en Jeroen Bosch nog ooit lid waren, wordt dan voor de keuze gesteld: óf opheffen óf voortbestaan met voor de helft katholiek en voor de helft protestantse broeders. Aldus geschiedt het laatste in 1642.
- **Ambachtsgilden**: men mocht pas een bepaald beroep uitoefenen als men, begonnen als gezelschap, een proef van vakbekwaamheid met goed gevolg had afgelegd. Zo kan men meester worden. Ambachtsgilden verdwijnen na 1798. Men acht ze dan uit concurrentieoverwegingen niet langer functioneel.

Schuttersgilden vormen een verhaal apart. Zij hebben een tijdlang nog deel uitgemaakt van het verdedigingssysteem van ons land dat wordt opgezet vanaf 1813. Overigens moet worden vermeld dat deze drie categorieën niet zelden dooreen liepen. Met andere woorden een lid van het schoenmakersgilde kon ook lid zijn van een schuttersgilde en daarnaast ook nog van een godsdienstig gilde.

Situatie Boxtel. In het verleden bestonden te Boxtel vier gilden. Deze zijn in de loop van de 19e eeuw verdwenen. Oud Boxtels gildenzilver is nog aanwezig in het **Noord-Brabants Museum** in 's-Hertogenbosch. In 1995 nemen **Harrie van Vreede**, **Geert van de Wal** en **Henk van Weert** het initiatief om te komen tot heroprichting van een gilde. Na een gehouden bijeenkomst blijkt hiervoor voldoende belangstelling. Men kiest ervoor in de naam van het nieuwe gilde twee oude namen te laten herleven. De naam wordt **Gilde van Sint-Barbara** (opgericht vóór 1470) & **Sint-Joris** (stammend van vóór 1476). Op 4 december 1996 vindt in de ridderzaal van kasteel Stapelen de officiële heroprichting plaats. Het Boxtelse gilde sluit

zich aan bij de kring **Het Kwartier van Oirschot** van de **Noord-Brabantse Federatie van Schuttersgilden**.

Ook Liempde kent een heropgericht gilde. Daar wordt in 1986 het **Gilde Sint-Antonius Abt** nieuw leven ingeblazen. Het is tegenwoordig gehuisvest in een nieuw onderkomen aan de Oude Dijk te Liempde.



Zaterdag 23 april 2011. Terrein tussen winkelcentrum Oosterhof, Hendrik Verheeslaan, Dr. De Brouwerlaan en Maastrichtsestraat. Koningschieten door Gilde Sint-Barbara & Sint-Joris. Controle van de vogel die zojuist op de paal is bevestigd, door hoofdman Jacques Habraken. De gildebroeder die de vogel met zijn schot naar beneden haalt, wordt de nieuwe koning. Op deze locatie ligt thans de retentievijver (tijdelijke opvang overtollig water), opgesierd met kunstwerk Barbus barbus van Marten Groen. (Foto: Ruud van Nooijen)



Dinsdagmiddag 23 april 2013, omstreeks 13.20 uur. Het Gilde Sint-Barbara & Sint-Joris voor de Sint-Petrusbasiliek. Het meisje vooraan draagt op een kussen de vogel die later op het schietterrein bovenop de paal wordt bevestigd en waarop geschoten zal worden. Het gilde verricht die dag twee opdrachten: te 13.30 uur aanwezig zijn op het kerkhof bij de kerk waar burgemeester a.i. Hans van Brummen een herinneringsbordje zal onthullen bij de locatie van het voormalig graf van Hendrik Verhees. Daarna gaat het snel per fiets of auto naar het Gildeterrein aan het Essche Heike waar het jaarlijkse koningschieten zal worden gehouden. Joris van Os wordt, tot zijn eigen verbazing, die dag koning.

Op deze foto zijn twee van de drie (her-)oprichters van het Gilde aanwezig: voorste rij tweede van links: Geert van de Wal; uiterst rechts Harrie van Vreede. Naast hem, met staf: hoofdman Jacques Habraken. Links van de hoofdman Ine Jonkers, beschermvrouwe van het Gilde. (Foto: Ruud van Nooijen)

BOXTEL, 11 Aug. Zaterdagavond te half zeven kwam de raad dezer gemeente onder voorzitterschap van burgemeester A. Gijsen in openbare vergadering bijeen.

Afwezig de leden Pajmans en Ribbe met kennisgeving; één vacature.

Nadat eenige ingekomen stukken afgehandeld waren, kwam aan de orde, een voorstel tot vaststelling der verordening van steunregeling bij werkloosheid en de benoeming tot leden dier commissie. Onder voorzitterschap van den burgemeester werden benoemd 3 leden werkgevers de heeren: J. F. van Oerle, J. H. Velzen en J. van Susante, en 3 leden werknemers de heeren: J. Zweens, J. van Dorenmalen en Van den Brand. Een voorstel tot watervoorziening der Binnendommeltjes volgens het rapport van den gemeente-opzichter werd aangenomen, waarbij B. en W. werden gemachtigd tot het plaatsen van een pomp, gedreven door een electromotor, ten einde water in de Binnendommeltjes op te pompen, om zoodoende voor waterverversing te kunnen zorgen. Later zal tot riolering daarvan worden overgegaan.

Tot candidaten voorzitters der belastingen wegens periodieke aftreding der heeren J. F. van Oerle en L. A. Spierings werden deze herbenoemd. Tot goedkeuring der armenrekening over 1917 werd een commissie van onderzoek benoemd. Na nog eenige besprekingen werd de openbare vergadering gesloten om in geheime zitting over te gaan tot behandeling van reclames tegen den hoofdelijken omslag over 1917.

< Artikel in de Tilburgsche
Courant van dinsdag 13
augustus 1918.

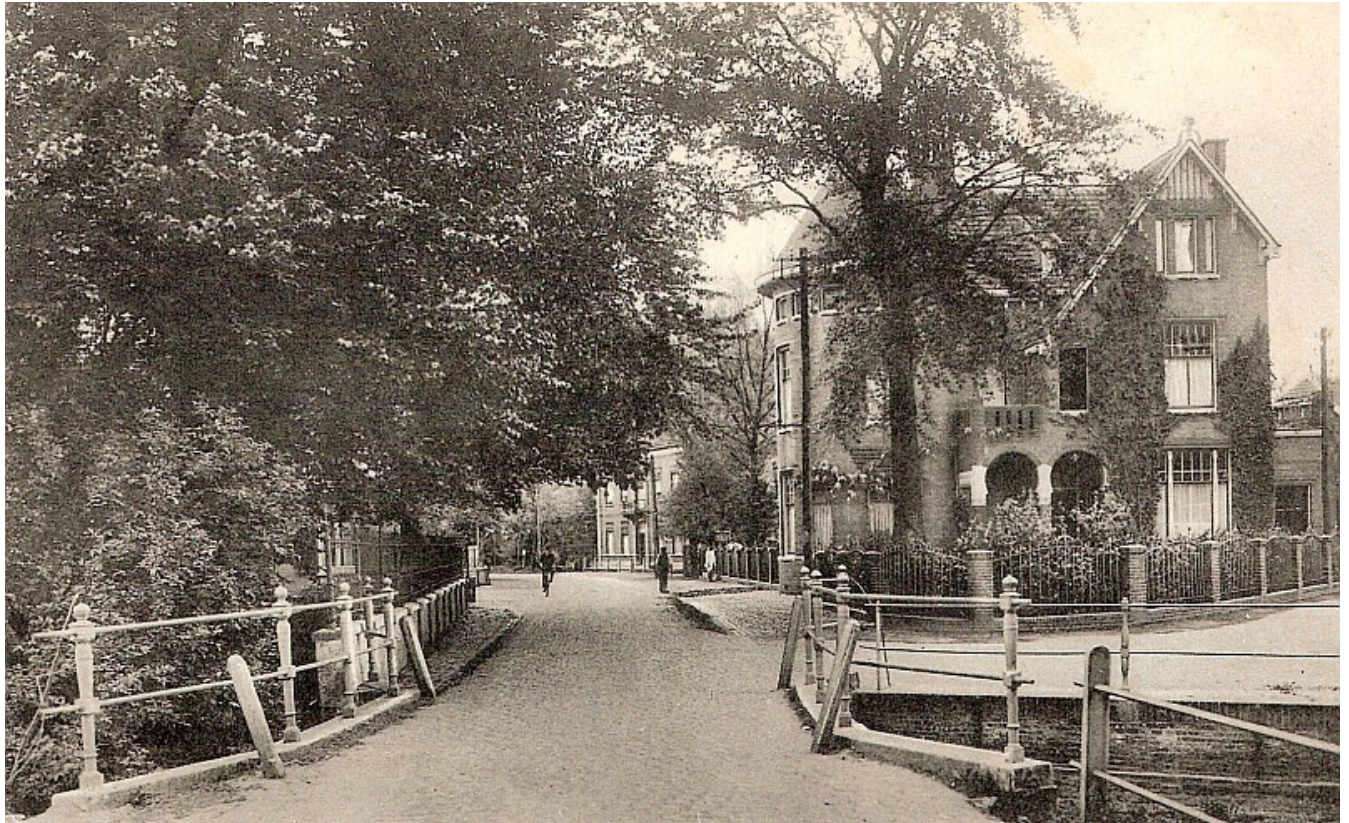
*Gemeenteraadsbesluit om een pomp,
aangedreven door een elektromotor, in
de Binnendommeltjes te plaatsen met
het oogmerk de waterverversing te
bevorderen...*

*Kort daarna komt de discussie in de
raad op gang om de Binnendommeltjes
te dempen, hetgeen resulteert in
een raadsbesluit daartoe. Dempen
moet gefaseerd geschieden want het
is duur voor de gemeente: overal
dient riolering te worden
aangelegd...*

*Het zal vervolgens nog duren
tot kort voor uitbreken van
de Tweede Wereldoorlog,
alvorens het laatste van
deze binnenwatertjes
daadwerkelijk is gedempt.*



Protestantse kerk uit 1812 (architect Hendrik Verhees) aan de Clarissenstraat te Boxtel. Het perceel was voorheen hof (tuin) van Lauwerens van Exel. Rechts onderaan is nog water zichtbaar in het Binnendommeltje dat er dan langs ligt. Links naast de kerk een door de Gemeente Boxtel aan de protestantse gemeente overgedane oude straatlantaarn. Het kerkhofje bij de kerk is meermalen bedreigd met opheffen ten gevolge van nieuwe wetgeving verband houdende met de lijkbezorging: begraafplaatsen moesten worden verplaatst naar een plek buiten de bebouwde kom. De steen boven de ingang werd in 1906 geschonken en geplaatst. (Foto: Beeldbank Boxtel)



Overgang van Clarissenstraat naar Bosscheweg, met rechts de Koppel. Op voorgrond het bruggetje in de huidige Clarissenstraat, kerkbruggetje geheten. Rechts lag nog een bruggetje. Dit voerde naar de bebouwing aan de noordelijke rand van het kerkhof rond de Sint-Petruskerk: Bonenfantenhuis, Pastorije, Oude School en onderwijzerswoning, later ook naar Torenschool en Protestantse kerkje. De grote villa rechts vooraan was de woning van dokter Piet Hoek, gebouwd in 1903. Direct links over de brug lag vroeger het Barrièrehuis no. 3, gebouwd omstreeks 1744, waar tol moest worden betaald. Het werd in september 1794 tijdens de Slag bij Boxtel door brand verwoest. In 1892 wordt op die plaats een herenhuis gebouwd. Vóór 1744 komt het verkeer noord-zuid v.v. via de Zwaanse brug door Boxtel. Den Bosch had ook kunnen kiezen voor een tracé dat via Breukelen en Zwaanse Brug Boxtel binnenkomt, doch die optie valt ongeveer 15.000 gulden duurder uit. (Foto: Beeldbank Boxtel)

Begin twintigste eeuw zijn het de gemeentelijke geneesheren, de artsen **P.M. Hoek** en **K.E.L. Wösten** die waarschuwen voor de gevaren voor de volksgezondheid van deze open riolen. In 1923 veroorzaken lozingen van **Exportslagerij N.V. Wijnbergen's Fabrieken** (de latere **ENCBE**, nu **VION**), veel stankoverlast. Huizen in de directe nabijheid van een Binnendommeltje, zoals bijvoorbeeld in de Rechterstraat het geval is, kunnen het water van hun huispomp niet voor consumptie gebruiken, het vertoont een ongezonde geur en kleur... Pas op dinsdag 15 oktober 1929 wordt in Boxtel een waterleiding feestelijk in gebruik genomen. De in 1928 gebouwde watertoren aan de Ons Doelstraat - ca. 40 meter hoog - steekt tot juli 1981 ver boven de omgeving uit. Als het aanvankelijke plan om er - na buiten gebruik stelling - appartementen in te maken mislukt, wordt de markante sigaarvormige toren gesloopt.

Ter vergelijking: in Amsterdam bestaat reeds in 1853 een waterleiding. Vanaf de duinen in Zandvoort wordt dan over ruim twintig kilometer zuiver duinwater de stad binnengeleid. Aan een fontein bij de toenmalige Willemspoort kan men voor één cent per emmer een aantal liters zuiver water tappen. Van later datum stamt de aanleg van waterleidingen tot in de Amsterdamse huizen. In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw worden alle Boxtelse Binnendommeltjes gefaseerd gedempt. Medio 2008 gaan er stemmen op om ze, waar mogelijk, terug te brengen in het dorpsbeeld. Bij de herinrichting van de Rechterstraat medio 2019-2021 wordt aandacht geschonken aan dit voormalige binnenatertje. Op menige oude ansichtkaart zijn deze waterlopen of tenminste de bruggen er over nog te zien.

Binnendommeltjes niet voldoende om Boxtel droog te houden

Ondanks het feit dat er vroeger Binnendommeltjes bestonden en zelfs in de tijd dat ze naar behoren functioneerden, zijn ze niet steeds goed in staat Boxtel watervrij te houden. Daarvoor zijn meerder oorzaken aan te wijzen. Een ervan is het feit dat gaandeweg de negentiende eeuw steeds meer woeste grond wordt ontgonnen. Berucht zijn de overstromingen, tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw waarbij hele delen van Boxtel onder water staan. Reeds in de jaren vijftig van de negentiende eeuw bestaan er (provinciale) plannen om een **omleidingskanaal** te graven, waardoor het deel van de Dommel dat dan door het centrum loopt, wordt ontlast. Pas tussen 1933 en 1935 wordt in het kader van de werkverschaffing door de **Nederlandsche Heidemaatschappij** een omleidings- of afwaterings kanaal gegraven¹⁹. Het begint bij de **Vorsenpoel** en komt weer in de Dommel uit iets ten zuiden van **Heult**.

Sindsdien is de bebouwde kom van Boxtel, ook bij hoog water, grotendeels gevrijwaard van wateroverlast door overstroming van de Dommel.

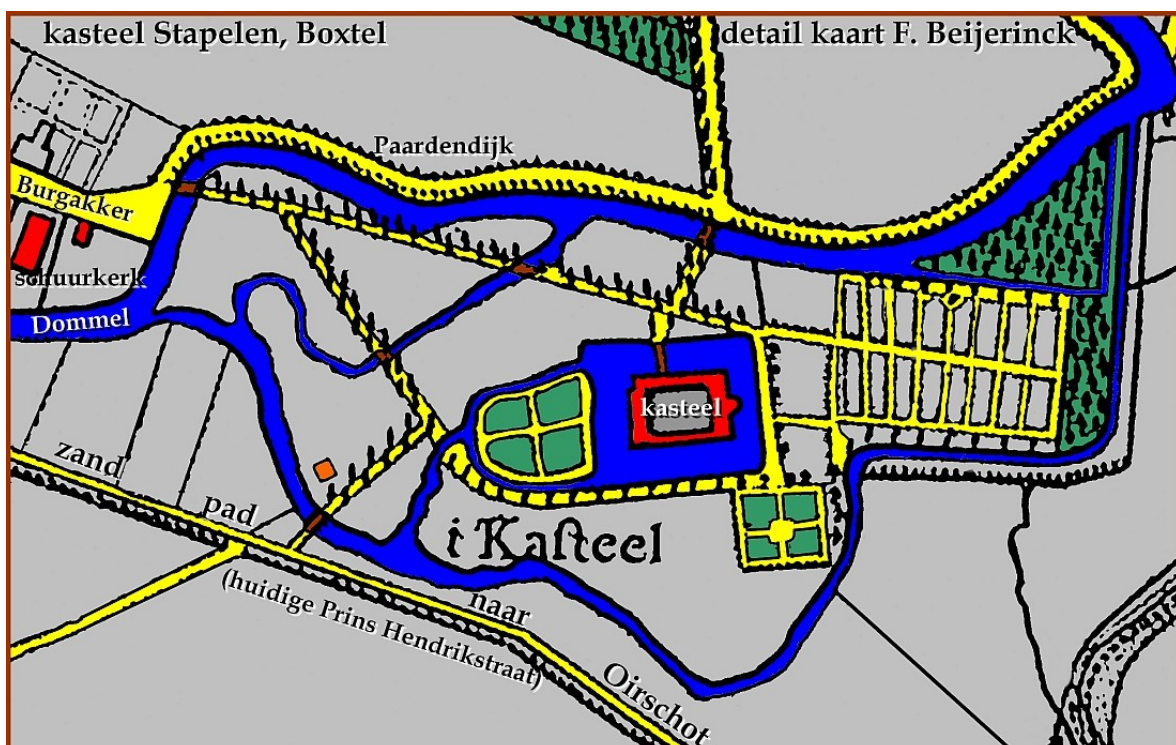
Houd benaming Boxtel binnen in ere!

Gezien het hiervoor gestelde is het alleszins gerechtvaardigd om de oude benaming voor het historische hart van Boxtel, **Boxtel binnen** in ere te herstellen. Getracht is aan te tonen dat het historische hart van Boxtel meer omvat dan hetgeen wordt aangeduid met de namen cultuurhistorische as en economische as en in een ander perspectief dient te worden gezien.

¹⁹ Verslag gemeenteraadsvergadering Boxtel op 21 januari 1936: de voorzitter (burgemeester Van Beek) memoreert in zijn nieuwjaarstoespraak de in 1935 tot stand gekomen werken en vermeld daarbij het afwateringskanaal.



Oude tekening kasteel Stapelen Boxtel, ruim vóór de verbouwing halverwege de 19e eeuw.



Kasteel Stapelen en directe omgeving op een kaart van F. Beijerinck uit het begin van de negentiende eeuw. Onder meer Kasteellaan, Raaphof en het daar nu aanwezige bruggetje bestaan dan nog niet. Diverse, op het kaartje nog aanwezige stukken Dommel in de omgeving van het kasteel zijn in de loop der tijd gedempt.

Uiterst links op het kaartje hiervoor zien we het einde van de Burgakker waar omstreeks 1672 de katholieke schuurkerk wordt gebouwd, die in gebruik bleef tot 1827. Aanvankelijk is de Burgakker onverhard. In 1788 gaf de Boxtelse landmeter en cartograaf Hendrik Verhees in opdracht van het Boxtelse dorpsbestuur naar Brussel om daar een partij van 61.500 *keyen* te kopen, nodig voor verharding van onder meer de Burgakker. Deze straat wordt dan niet verhard vanwege het drukke verkeer, doch omdat hier de schuurkerk is gelegen. Aan het einde van de Burgakker loopt een zandweggetje naar een houten bruggetje dat naar het kasteel voert. Hier wordt omstreeks de jaren 1937/'38 de, nu nog aanwezige, betonnen brug gebouwd door pater **Theodoor Beijer** Assumptionist en leraar wiskunde, samen met leerlingen van de priesteropleiding die dan op Stapelen is gevestigd. Deze leerlingen krijgen les en zijn gehuisvest in **Missiehuis Sint-Theresia** gelegen tegenover het kasteel, in fasen gebouwd tussen 1927 en 1931. Het forse gebouw bestaat, verbouwd tot woonappartementen, nog steeds. Een ingang van het kasteel is gelegen tegenover de Kasteellaan (die begin twintigste eeuw ontstond), daar waar nu het (gesloten) hek aan de Prins Hendrikstraat staat. Daar lag een brug, het kasteel was vroeger immers ook door het water van de Dommel omgeven. Links van het kasteel lag vroeger een apart eilandje. Vermoed wordt dat het huidige kasteel mogelijk een voorburcht was van het eigenlijke, op het eilandje gelegen, kasteel. Ten tijde dat Onno baron de Senarclens de Grancy het kasteel in zijn bezit heeft (1819-1834) staat bij het kadaster dit eilandje aangeduid als **plaisiertuin**. In de jaren vijftig van de 20ste eeuw - de gracht rond het eilandje was reeds lang gedempt - worden op deze plek openluchtspelen opgevoerd. Ook is zichtbaar dat het kasteel vroeger dubbel omgracht was: door de gegraven gracht direct rond het gebouw en in een ruimere lus door de Dommel. Op de plek waar rechts op het kaartje de Dommel een bocht naar links omhoog maakt, ligt tegenwoordig de spoorlijn richting Best/Eindhoven.

Aanleg spoorweg

Vrijdag 24 augustus 1860 bereikt Boxtel het bericht dat het was aangewezen als *hoofd-station der zuider-spoorwegen*. Dit is zonder meer aanleiding voor een feestje. De gemeenteraad stelde een *som gelds* ter beschikking *tot het houden van volksvermakelijkheden*. Al vroeg in de ochtend wapperen vlaggen van torens, huizen en fabrieken. Hoewel het weer spelbreker is, zijn er veel mensen op de been. De harmonie van Boxtel laat zich - met tussenpauzes - horen van 's middags 12.00 uur tot middernacht. In de namiddag trekt ze door de straten. Van negen tot elf uur 's avonds is er op het Marktveld een prachtig vuurwerk. Het raadhuis is verlicht, terwijl in het midden een transparant prijkt met daarop de woorden *Hulde aan de Koning en de Vertegenwoordigers*. Tevens is er een trein op geschilderd, terwijl op de raderen van de locomotief het woord *Boxtel* prijkt. Op het balkon van het raadhuis alsmede op een punt op de Markt is er verlichting *à giorno* (schijnwerpers) aangebracht. Toch zal het dan nog vijf jaar duren vooraleer Boxtel zijn eerste trein ziet arriveren. Op 1 mei 1865 krijgt Boxtel de eerste spoorverbinding: vanuit Breda richting Eindhoven. In 1868 volgt het traject naar 's-Hertogenbosch en weer later (15 juli 1873) volgt het **Duits Lijntje**, van Boxtel naar Goch (D.) en verder. Boxtel wordt aldus een belangrijk spoorwegknooppunt met groot rangeerterrein en locomotiefloods (1880, vergroot in 1890). De bevolking van Boxtel neemt behoorlijk toe door de komst van vele van buiten Boxtel komende, voornamelijk protestantse, spoorwegarbeiders. Het Duits Lijntje kent een periode

zelfs dubbelspoor. Vanaf de dertiger jaren van de twintigste eeuw zal het belang van Boxtel voor de spoorwegen weer afnemen. Op 1 mei 2015 viert Boxtel feest: het is dan precies 150 jaar geleden dat in Boxtel de eerste trein aankomt.

Ontstaan bedrijventerrein Ladonk

Aan de westzijde van de spoorlijn, derhalve aan de zijde afgekeerd van het centrum, lag een uitgestrekt terrein met wei- en bouwland. Daar stond onder meer de grote stellingmolen van **Thijs Merks** met even verderop de **Boerenschool** aan de Van Salmstraat. Merks begint later daar in de omgeving zijn **Wasserij De Volharding**. Op die plek zit thans **Bandenbedrijf Van Esch** (Tongeren 16). Ook sloopbedrijf **Huiskes** is dan gevestigd op het terrein achter het spoorwegstation. Na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelt dit gebied zich tot industrieterrein, tegenwoordig **Bedrijventerrein Ladonk** geheten. De Mijlstraat, een oude met kasseien bedekte landweg richting Lennisheuvel wordt op enig moment aan weerszijden omsloten door de voortgaande uitbreidingen van het bedrijventerrein. Op deze Mijlstraat sloot in vroeger tijd het van Boxtel komende **Zandpad naar Oirschot** (later: Ossenpad, nu Prins Hendrikstraat) aan en vormde de route richting Oirschot.



Het huidige kasteel Stapelen met gracht. Op de achtergrond het tot woonappartementen getransformeerde voormalige missiehuis Sint-Theresia waar ooit jongens woonden en werden opgeleid tot het priesterschap. Het terrein links op de voorgrond is in ieder geval in 1830 nog onderdeel van een eilandje dat dan naast het kasteel ligt. Een hypothese luidt dat mogelijk op het verdwenen eilandje ooit de hoofdburcht heeft gestaan en dat hetgeen wij thans zien als kasteel Stapelen niet meer dan de voorburcht vormde. In de jaren vijftig van de 20e eeuw worden op het terrein van het voormalige eilandje openluchtspelen opgevoerd. (Foto: Ruud van Nooijen, woensdag 30 januari 2013)

Kasteel Stapelen wordt oorspronkelijk gebouwd door en was in bezit van de heren van Boxtel. Velen van hen hadden elders ook bezittingen en woonden onder meer om die reden niet permanent in Boxtel. Bij hun afwezigheid worden kasteel en hun verdere bezittingen beheerd door een rentmeester die er ook woont. Prins **Willem van Oranje** overnacht er ooit tijdens zijn vlucht naar Duitsland. Zowel Boxtel als het kasteel zijn in de loop der eeuwen meermalen geplunderd, belegerd en vernield. In 1388 en 1483 vinden grote verwoestingen plaats door legers. Op 13 mei 1540 woedt een grote dorpsbrand toen een toorts, meegedragen in de Heilig-Bloedprocessie een strooien dak in vlam zette: het Clarissenklooster en 160 huizen gingen in vlammen op. In 1543 vinden verwoestingen en plunderingen plaats door de beruchte **Maarten van Rossum** en zijn troepen. Kartuizer monniken zoeken er op enig moment hun toevlucht. Spaanse soldaten vechten reeds op de ophaalbrug. De kartuizers die zich niet langer veilig voelen binnen de muren van het kasteel, springen uit ramen de gracht in om, wadend en zwemmend trachten te ontkomen. In 1672 vestigt de Franse **Zonnekoning, Lodewijk XIV** voor veertien dagen zijn hoofdkwartier op het kasteel. Volgens dominee **Stephanus Hanewinckel**, wiens vrouw geboren wordt te Boxtel, moet hij bij die gelegenheid nog de toren van de Sint-Petruskerk hebben beklommen om van boven door een verrekijker naar 's-Hertogenbosch - dat hij wilde gaan belegeren - te turen... In 1839 vinden militairen die aan de huidige Prins Hendrikstraat bezig zijn met een het graven van een stelling voor geschut een halfvergaan **kuras** (borstschild) en andere delen van een wapenuitrusting uit de tijd dat Maarten van Rossum in Boxtel op strooptocht was.

1779-1794: regeerperiode laatste heer van Boxtel



Prins Frederik III Johann Otto Frans Christiaan Philip van Salm Kyrburg (1745-1794), laatste heer van Boxtel.

In 1779 wordt prins **Frederik III van Salm Kyrburg** (laatste) heer van Boxtel. Hij zal op verzoek van de Staten-Generaal nog een legereenheid, het **Legioen van Salm**, formeren ten

dienste van Republiek der Verenigde Nederlanden. Als **Rijngraaf van Salm** commandeert hij zijn legioen later tijdens de bijna-regeringsomwenteling onder invloed van de patriotten en voert hij kort strijd tegen de laatste stadhouder Willem V, zijn voormalige opperbevelhebber. In dat kader onderneemt hij een aanval op paleis Soestdijk, dan eigendom van de stadhouder. Daarbij wordt één van de bewakende soldaten gedood. Voor hem verrijst later een standbeeld dat nu nog nabij het paleis staat. Als legeraanvoerder is de laatste heer van Boxtel een mislukking. Hij wordt wel omschreven (historicus **Joost Rosendaal** in zijn boek *Bataven!*) als *een officier met dubieuze loyaliteiten*. **Bilderdijk** omschrijft hem als de *schele Rijngraaf*. Het Nederlandse Cavalerieregiment **Huzaren van Boreel** stamt af van zijn legioen. In Parijs laat hij een duur paleis - **Hôtel de Salm** - bouwen. Het wordt tijdens de Commune van 1870 in brand gestoken. Nadien wordt het gerestaureerd en is thans in gebruik als **Musée National de la Légion d'Honneur**. Later, hoewel hij reeds met zijn zuster en de kinderen van zijn vriend **Alexandre de Beauharnais** op de vlucht naar Engeland was vanwege de **Terreur** van **Maximilien de Robbespierre** tijdens de Revolutie, keert prins Frederik III op dringend advies van zijn vriend terug naar Parijs. Nadien belanden beiden in de beruchte Karmelietengevangenis aldaar. Woensdag 23 juli 1794 sterven ze onder de guillotine. **Joséphine**, De ex-vrouw van De Beauharnais zal enige jaren later de vrouw van **keizer Napoleon Bonaparte** worden. Dochter **Hortense** wordt echtgenoot van de latere koning van het koninkrijk Holland: **Lodewijk Napoleon** in het tijdvak 1806-1810.

De zoon van prins Frederik III dient als officier in dienst van keizer Napoleon Bonaparte en weigert de met schulden beladen erfenis te aanvaarden. De bezittingen van de vroegere **Baronie Boxtel** en **Heerlijkheid Liempde** worden daarna verkocht op het stadhuis in 's-Hertogenbosch. Het zal nog enige jaren duren voordat de verkoop effectief wordt. Opmerkelijk hierbij is dat drie opeenvolgende eigenaren bij de koop - die geschiedt in een aantal kavels - steeds vrijwel het geheel opkochten en niet een keuze uit enige delen. Na overlijden (onthoofd guillotine) van de laatste heer van Boxtel, prins Frederik III van Salm Kyrbourg, zijn diens bezittingen met schulden beladen en ligt er beslag op. Medio 1816 vint voor de Regtbank van eerste aanleg te 's-Hertogenbosch de gerechtelijke verkoop plaats. Op 25 juni dat jaar koopt **Onno Adolph Marq Willem baron de Senarclens de Grancy** het kasteel met bijbehorende bezittingen. Hij woont zelf in Sint-Michielsgestel en wordt wel **heer van Haanwijk** genoemd. Tegen die verkoop wordt bezwaar aangetekend door familie van de laatste heer van Boxtel. Behandeling van de zaak vergt tijd, doch wordt afgewezen. Zo kan eerder genoemde Senreclens de Grancy zich vanaf 16 januari 1819 definitief eigenaar van kasteel Stapelen c.a. noemen.

In 1834 komt kasteel Stapelen c.a. in het in bezit van de Tilburgse textielabrikant **Gerard Bogaers**. Ook hij woont er nooit zelf. In deze periode staat het kasteel regelmatig te huur. In 1857 verkopen de erven van Bogaers hun Boxtelse bezit aan **Johan (Johannes Hendrikus) Mahie** (1802-1871) uit 's-Hertogenbosch voor een bedrag van 32.650 gulden. Mahie is rooms katholiek, van beroep koopman en zit onder meer in de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch. Hij laat het kasteel ingrijpend verbouwen waardoor veel van het oorspronkelijke karakter verloren gaat. Hij wordt wel *Mahie van Boxtel en Liempde* genoemd. Zijn zoon **Gerard (Gerardus Johannes) Mahie** zal het kasteel na het overlijden van zijn vader met zijn gezin bewonen tussen 1871 en 1906. Na zijn overlijden blijft zijn weduwe **Maria Mahie-de Ceva** er

wonen. Zij stelt verwoede pogingen in het werk om de verering van de Heilig-Bloeddoeken van Sint-Petruskerk over te hevelen naar kasteel en park van Stapelen, waardoor ten onrechte het verhaal in de wereld komt als zou het Heilig-Bloedwonder op Stapelen hebben plaatsgevonden. Mevrouw Mahie-De Ceva verkoopt het kasteel in 1915 aan de **Paters Assumptionisten** en verhuist zelf met haar pas gescheiden dochter en diens kinderen naar **Huize Leeuwenstein** te Vught (nadien gemeentehuis Vught). De eerste paters arriveren te Boxtel op 5 januari 1916 en zij bewonen het kasteel tot 2018. In een gebouwtje naast de tegenwoordige oprijlaan vanaf de Parallelweg Zuid dat voorheen onder meer dient als missiemuseum, wordt vanaf januari 2013 de studio van **Lokale Omroep Dommelland** gevestigd. Deze zendt vanaf die tijd in digitale kwaliteit uit.

Medio 2018 worden kasteel en park Stapelen verkocht aan de Eindhovense vastgoedbelegger Xander van Mierlo. De laatste paters Assumptionisten verlaten Boxtel. Ook Omroep Dommelland verdwijnt van het kasteelterrein: zij vinden nieuw onderkomen in de **Baanderije** aan de Parallelweg zuid.

Dorpsbestuur en raadhuis

Het Boxtelse dorpsbestuur vergadert in oude tijden in herbergen, waar ook de kist met protocollen wordt bewaard. Vaak is de waard of herbergier zelf een van de schepenen. Bestuur en rechtspraak zijn dan nog in dezelfde handen. Boxtel bezat de zogeheten **hoge jurisdictie**, dat wil zeggen dat het bestuur doodvonnissen kan vellen en doen uitvoeren. Door de komst van de Reformatie naar Brabant - Brabant wordt **Staats-Brabant** bestuurd door **Staten-Generaal** en **Raad van State** - volgt korte tijd later, naast de reeds bestaande **religieuze reformatie**, een **politieke reformatie**. Uitsluitend belijders van het **Nederduits Gereformeerde** geloof mogen voortaan openbare ambten en bestuursfuncties bekleden en enkel dit geloof wordt - hoewel er officieel godsdienstvrijheid bestaat - niets in de weg gelegd. In de Politieke Reformatie (staatsverordening) wordt nogmaals benadrukt dat het dorpsbestuur van schepenen en president-schepenen protestants dienen te zijn. Tevens mag niet langer in herbergen worden vergaderd. Boxtel heeft geen geld om een eigen raadhuis te bouwen. De relatie kerk en overheid is nog innig. Zo komt het Boxtelse dorpsbestuur terecht in de ruimte aan de oostzijde van de Sint-Petrusbasiliek, tegenwoordig bekend als Heilig-Bloedkapel. In die tijd staat deze ruimte nog niet in open verbinding met de rest van de kerk. Als in 1823 begonnen wordt met de restauratie van de kerk, moet het dorpsbestuur andermaal op zoek naar een ruimte. De toenmalige gemeentesecretaris **Petrus Cuijpers** woont op de **Dekani** op Duinendaal, tegenwoordig pastorie van de Heilig-Hartsparochie. Cuijpers verhuurt een ruimte voor vergaderingen en ook komt het archief hier terecht. In 1826 doet het gemeentebestuur een poging om het pand **Zeven Gestar**, naast Het Hofje en belendende panden aan te kopen aan de oostwand van de Markt met het oogmerk daar een gemeentehuis te bouwen. Dit plan strandt echter. Dit is exact de locatie waar thans het uit 1937 stammende hoofdgebouw van het huidige gemeentehuis staat...



Markt Boxtel. Links de achterzijde van het raadhuis uit 1843 dat vrijstaand op het onverharde Marktveld stond. Rechts in de hoek 't Hofje van de Magdalena van der Stappenstichting uit 1646, waar tegenwoordig woningen en een kantoor zijn gevestigd. Links ernaast het oude mannenhuis, nu restaurant En Garde. Rechts van 't Hofje het pand Zeven Gestar met gevelsteen boven de deur. Het is destijds bezit van Servaas Deppen, wiens dochter later zal trouwen met een in Boxtel gekantonneerde officier in de periode 1830-1839 als Nederland in onmin leeft met België en het veldleger in Noord-Brabant verblijft. Reeds in 1826 wil het dorpsbestuur op deze locatie een nieuw raadhuis bouwen. Precies een eeuw later zal dat alsnog gebeuren. (Foto: Beeldbank Boxtel)

Daarna liggen de plannen voor een eigen gemeentehuis jarenlang stil vanwege gebrek aan geld, onder meer vanwege de jarenlange (1830-1839) dreiging van een oorlog met het in 1830 afgescheiden zuidelijke deel van het land, België. Andermaal kijkt men naar de Markt, nu naar de noordwand. Hier wordt in 1839 van de weduwe van vrederechter **Pieter Lodewijk Müller** een groot huis gekocht. Het is het pand waar nadien slager Buddemeijer en meubelwinkel **Den Ouden** zijn gevestigd. Thans is hier een fitnesscentrum. Men heeft ook hier de bedoeling belendende panden aan te kopen, hetgeen niet lukt. Eindelijk besluit men om een raadhuis losstaand op het Marktveld te bouwen. Teneinde de bouw mogelijk te maken worden 116 hectare woeste grond verkocht. Het nieuwe raadhuis wordt in 1843 in gebruik genomen en biedt tevens onderdak aan het hier - Boxtel is in 1811 hoofdplaats van een Kanton geworden - gevestigde vrederegerecht en aan de veldwachter. Dit raadhuis zal

minder dan een eeuw in gebruik zijn. Eind 1936 wordt het gesloopt. Het nieuwe gebouw dat nu nog deel uitmaakt van de oostelijke markt wand, is dan al gereed en wordt 4 februari 1937 officieel geopend door de commissaris der koningin.

Brigade Koninklijke Marechaussee Boxtel

Pas in de tijd dat Nederland deel uitmaakt van het Eerste Franse Keizerrijk, wordt een begin gemaakt met de opbouw van een efficiënt politieapparaat. De Franse **Keizerlijke Gendarmerie** heeft nog een tijdlang onderdak in het Hofje aan de Markt. Deze politiemacht is in Nederland weinig geliefd. De letterlijke betekenis van het Franse *gens d'armes* is *gewapende personen*. Een goed politieapparaat is hard nodig want einde 18e, begin 19e eeuw werd de Meierij geteisterd door criminele personen en bendes die rondzwerven en eenzame reizigers en hoeves overvallen, brandschatten, of beroven en niet zelden ernstig geweld plegen jegens hun slachtoffers. Met de komst van koning Willem I wordt ook gewerkt aan een nieuwe Nederlandse politie-organisatie. Aanvankelijk is de benaming voor dit nieuw te formeren politieapparaat **Corps De Gendarmerie**. Willem I streept in de ontwerp tekst voor de wet eigenhandig het woord Gendarmerie door en wijzigt het in **Maréchaussée**. Dit korps wordt in 1814 een feit. Artikel 1 van het besluit dat de oprichting regelde luidde: *Er zal worden opgericht een Korps Maréchaussée, bestemd om de orde te handhaven, de uitvoering der wetten te verzekeren en te waken over de veiligheid der grenzen en grote wegen*. Hoewel de naam dus was veranderd, zijn de eerste reglementen voor de marechaussee nog gebaseerd op een Frans voorschrift: het *Manuel de la Gendarmerie Impériale*.



Franse gendarme.



*Nederlandse Marechaussee.
(Foto: Ruud van Nooijen)*

Bij oprichting van de Marechaussee is het **Departement van Oorlog** verantwoordelijk voor het beheer, terwijl ordehandhaving en politiedienst onder het gezag vallen van het **Departement van Justitie**. Tegenwoordig is het een deel van de krijgsmacht en fungeert het onder andere als militaire politie. Het valt onder verantwoordelijkheid van de **minister van Defensie**.

Tussen 1818 en 1940 is in Boxtel een brigade van de **Koninklijke Marechaussee** gevestigd. Hun taak vormt het uitvoeren van politiediensten. In 1819 wordt een pand gehuurd aan de Rechtstraat, op de plaats waar thans het winkelpand van Witteveen staat

Commandant Adam Keijzer

In Boxtel is tussen 1823 en 1830 wachmeester **Adam Keyzer** commandant van de **Brigade Maréchaussée Boxtel**. Hij wordt in 1785 in Amsterdam geboren uit ouders die afkomstig zijn uit 's-Hertogenbosch. Keyzer is een uitzonderlijk figuur. Gedurende 1811 en 1812 is hij in Franse militaire dienst bij het **11e Regiment Huzaren** en maakt in 1812 met **la Grande Armée** van Napoleon de veldtocht naar Rusland mee, waaronder de verschrikkelijke terugtocht waarbij hij de beruchte rivier de **Berezina** moet oversteken. Van de naar schatting vijftienduizend Nederlandse soldaten die aan dit krijgsavontuur deelnemen, komt slechts een klein aantal - ongeveer vierhonderd (!) - levend terug. Adam is, hoewel hij er bevroren benen aan overhoudt, één van hen. Op zeker moment wordt hij krijgsgevangen gemaakt, doch weet te ontsnappen. Hij overleeft en belandt in Polen waar hij **Rosalie Ekkert**, geboren in **Czerniejewo**, leert kennen. Ze trouwen en keren terug naar Nederland. In Boxtel worden 3 van hun kinderen geboren: **Anna Catharina**, **Anna Rosalia** en **Constantinus**. Adam maakt in augustus 1830 de **Tiendaagse Veldtocht** tegen België mee en verwerft daar het metalen kruis mee. De op de Belgen buitgemaakte kanonnen waarvan dit kruis later zal worden gegoten hebben nog in Boxtel gestaan. Medio 1844 is hij als eerste luitenant bij de Marechaussee werkzaam in de omgeving van Breda. Later vertrekt Adam Keyzer met zijn gezin naar Limburg waar hij als kapitein der Koninklijke Marechaussee in Maastricht werkzaam is. In 1859 overlijdt hij.

Begraafplaats Tongerenseweg Maastricht

In Maastricht is op de begraafplaats Tongerenseweg nog het graf van zijn op 2 januari 1855 op eenenzestigjarige leeftijd overleden vrouw aanwezig. Adam zelf overlijdt vier jaar later, op 17 juli 1859, bijna vierenzeventig jaar oud. Zanger, schrijver, presentator en tv-bekendheid **Joost Prinsen**, zoon van een vader die burgemeester van Vught was, is - via moederszijde - nazaat van deze Adam Keyzer.



Adam Keyzer tijdens zijn periode in Breda. Hij leefde tussen 1785 en 1859.

Het echtpaar Adam Keijser en Rosalie Keyzer-Ekkert op latere leeftijd. Blijkens een opdruk aan de achterzijde van de foto is deze afkomstig van 'Photographie L Stollenwerk 's Bosch'. Foto van vóór 1855. (In 1839 werd fotografie uitgevonden)

Adam Keijzer haalt nog bij leven meervoudig de pers: onder meer **De Nederlandsche Staatscourant** van donderdag 27 april 1826, de Franstalige **Journal de la Province de Limbourg** van 22 april en de **'s Gravenhaagsche Courant** van 24 april dat jaar berichten over zijn manmoedig optreden kort ervoor. Dit was de periode dat Keijzer werkzaam was bij de Boxtelse Brigade der Koninklijke Marechaussee.

Wat was het geval? Men heeft berichten ontvangen dat een vijftal bekende dieven een inbraak willen plegen in het huis van **Geert van der Schoot**, die in Gemonde woont. Op de avond van zaterdag 14 april 1826 trekken marechaussees onder leiding van Adam Keijzer, dan 41 jaar oud, gekleed in boerenkielen naar Gemonde. De inbrekers verschijnen inderdaad en bij hun arrestatie verzetten zij zich hevig met messen. Zo hevig dat de marechaussees gedwongen zijn hun vuurwapens te gebruiken. Een van de inbrekers krijgt een schot in de buik waaraan hij later die avond zal overlijden, een ander werd gewond aan het hoofd. Wachtmeester Keijzer wordt op een haar na geraakt door een kogel afgevuurd door een collega...

Brigade verhuist naar Fellenoord

In 1843 betreft de Boxtelse brigade een eigen pand aan de Fellenoord. Het pand bestaat nog steeds en staat pal tegenover het begin van de Konijnhooldsedreef. Links naast het huis is een aanbouw met grote poort. Hierachter lag vroeger de stal. De vader van uw scribent heeft onder andere daar zijn fabriekje in metaalwaren (**VANO**) gehad. Als omstreeks 1958 deze stal wordt betrokken om te dienen als onderdak voor het fabriekje zitten de ringen waaraan de paarden werden vastgezet nog in de muur.

Nieuwe kazerne aan Kasteellaan

In 1912 is een nieuwe kazerne aan de Kasteellaan gereed, die in dat jaar wordt betrokken. Daar zal de Brigade Boxtel dienst doen tot mei 1940, het begin van de Tweede Wereldoorlog. Formeel valt voor de Koninklijke Marechaussee op 1 maart 1943 het doek. Na de oorlog komt er een **Bereden Groep der Rijkspolitie**, die er verblijft tot 1984. Dan wordt de kazerne afgebroken om plaats te maken voor woningbouw. Op **Nergena** komt een nieuw onderkomen voor de bereden politie. Boxtel is een tijdlang een bijzondere eend in de bijt geweest. Naast de Bereden Groep der Rijkspolitie krijgt het op zeker moment een eigen korps gemeentepolitie, hoewel het daar op dat moment qua aantal inwoners te klein voor was.

Veel inkwartieringen in Boxtel

Boxtel is van oudsher in trek als kantonnementsplaats voor militairen. In de omgeving lagen nog uitgestrekte heidevelden waar geoefend kon worden. Boxtel wordt goed bereikbaar als vanaf 1745 de verharde weg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven/Luik tot Best is gevorderd. Daarnaast kunnen goederen ook over de Dommel ('s-Hertogenbosch-Boxtel v.v.) worden vervoerd. Inkwartieringen zullen, met tussenpauzes, terugkeren tot aan de Tweede Wereldoorlog. In augustus 1830 scheidt België zich af van Nederland. Het zal duren tot 19 april 1839 voordat koning Willem I het **Verdrag van Londen**, waarbij de afscheiding formeel wordt erkend, ondertekent.

Tussen 1830 en 1839 verblijft het gehele veldleger in Noord-Babant. Dat betreft omstreeks 37.000 man en 6.500 paarden. Er zijn weliswaar vestingsteden met kazernes, doch die zijn volkomen ontoereikend om alle militairen te huisvesten. Er ontstaan tweegrote legerkampen, bij **Rijen** en **Oirschot**. Ook in dorpen en steden worden vele militairen met materieel en paarden ingekwartierd: dat kan bestaan uit alleen onderdak of onderdak plus voeding (vivres: mondvoorraad, levensmiddelen). De inwoners krijgen daar een vergoeding voor. Het dorpsbestuur (burgemeester en assessoren) is daar voor aangewezen. Daar ontstaat nogal eens onenigheid over, omdat de gemeente - beducht als men was voor tekorten - niet altijd het gehele bedrag aan rechthebbenden uitbetaalt. De gouverneur van de provincie moet er op enig moment zelfs nog aan te pas komen.

Een voorbeeld: Boxtel telt in 1833 ca. 3.600 inwoners. Gedurende dat jaar zijn er 977 militairen en 532 paarden ingekwartierd. Cholera heeft al eerder Nederland geteisterd en bereikt in 1832 ook Boxtel waar slachtoffers onder bevolking en militairen vallen. De overheid moet een gebouw aanwijzen waar met de ziekte besmette personen in quarantaine kunnen worden gehouden. Eerst heeft men daarvoor kasteel Stapelen op het oog, doch eigenaar **Onno baron de Senarclens de Grancy** weigert iedere medewerking. Daarop vindt men ruimte in **'t Hofje** op de Markt en in een woning van **Velsen**. Gedurende langere tijd is in Boxtel een hoofdkwartier gehuisvest. Daaronder dat van de **Tweede Divisie**, onder bevel van luitenant-generaal **Karel Bernhard Hertog van Saxen-Weimar** die gehuwd is met een jongere zuster van de vrouw van de Engelse koning. De hertog neemt zijn intrek in het fraaie, thans nog bestaande pand aan de Clarissenstraat nr. 22 (thans notariskantoor). Te Boxtel verkeren meerdere malen ook de kroonprins en latere koning **Willem II** alsmede

diens neef, **Alexander Nicolaas Romanov**, grootvorst en latere tsaar van Rusland. Er worden luisterrijke, drukbezochte soirees gehouden, die voortduren tot in de kleine uurtjes. Wat zullen de eenvoudige Boxtelaren hun ogen hebben uitgekeken.!



Karl Bernhard hertog van Saksen-Weimar, luitenant-generaal en commandant van de 2e Divisie, waarvan het hoofdkwartier onder meer te Boxtel is gevestigd. De hertog woont met zijn gezin in het fraaie herenhuis op het huidige adres Clarissenstraat nr. 22. Hij is gehuwd met een jongere zuster van de vrouw van de koning van Engeland.



Clarissenstraat 22 Boxtel. Thans notariskantoor. Op deze plek wordt in 1787 een herenhuis gebouwd door Johan van den Ham, oud-pachter van het schuin er tegenoverliggende Barrièrehuis no. 3. Omstreeks 1880 ver- dan wel herbouwd. Er omheen lag een grote tuin. (Foto: Ruud van Nooijen)

Namen vroegere bewoners van het pand Clarisenstraat nummer 22: **Helbach, Krieger, Velsen, v.d. Ven, J. Franke, Van Boeckel, C. van Berkel**, alsmede enige burgemeesters: baron **Van Lamsweerde** en baron **Van Hugenpoth tot Aerdt**. Helbach stelt globaal tussen oktober 1798 en 30 maart 1800 een ruimte in zijn huis ter beschikking van de protestantse gemeente waar hij zelf kerkenraadslid is geweest, om er kerkdiensten te houden. Hier woont de commandant van de Tweede Divisie, **Karel Bernhard hertog van Saxon-Weimar** met zijn gezin een aantal jaren tussen 1830 en 1839. Ook het divisiehoofdkwartier was in Boxtel gevestigd: mogelijk deels ingekwartierd en deels in tenten.

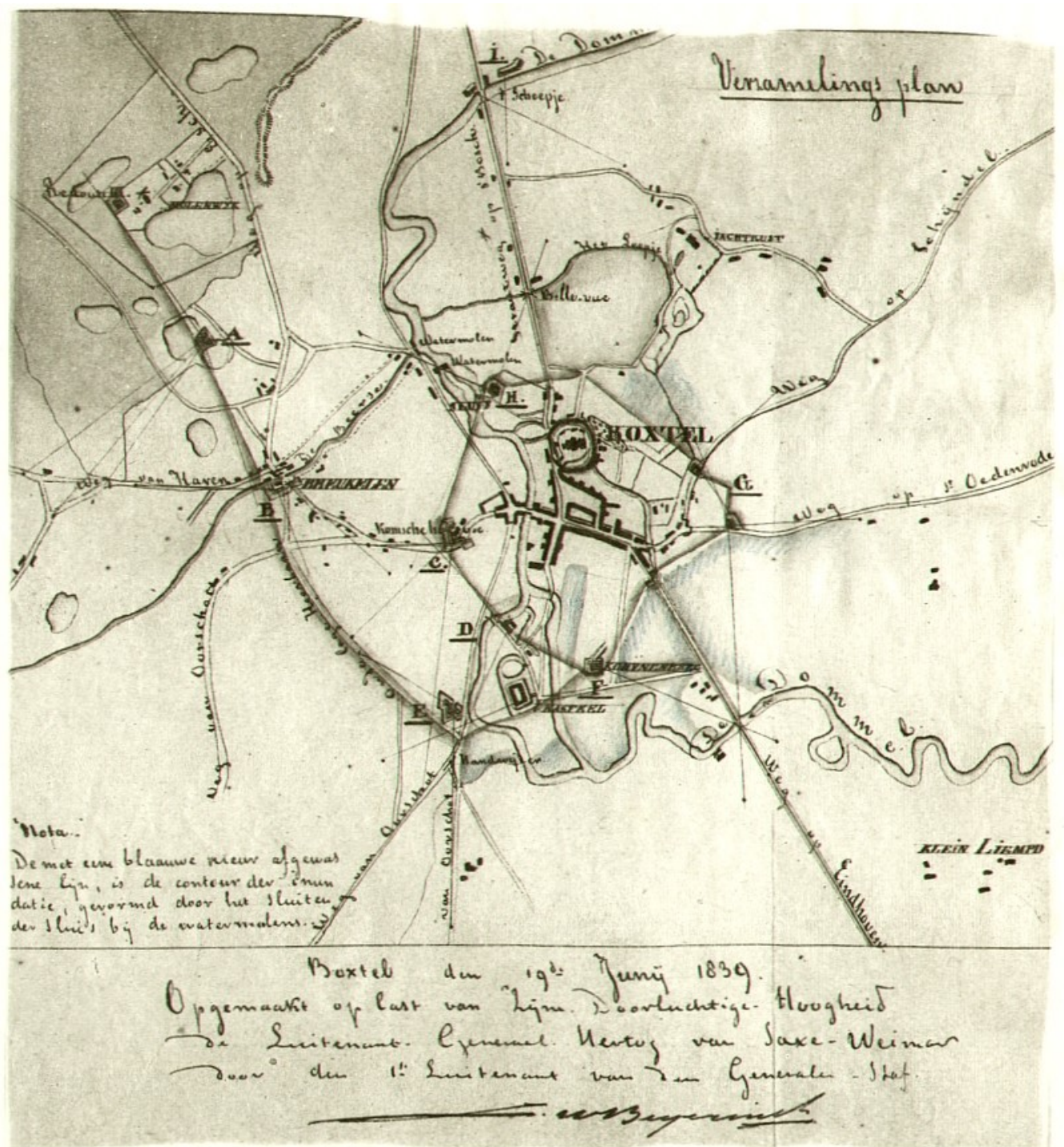
Aanleg redoutes

Begin 1839 meent Nederland dat een aanval van België aanstaande is. In Boxtel en omgeving worden veldversterkingen, redoutes, aangelegd. Op Boxtels grondgebied maar liefst twaalf stuks. Restanten van twee exemplaren bestaan tot op de dag van vandaag: één in park Molenwijk bestaande uit een inmiddels begroeide heuvel (in de volksmond **Heksenberg** geheten) met water ervoor, nabij de spoorlijn. De andere op een perceel gelegen aan de Esschebaan. In 2012 wordt door het Waterschap De Dommel in samenwerking met Heemkundekring Boxtel een redoute teruggebracht in het terrein: in een weiland in de bocht in de Konijnhooldsreef: de redoute **Konijnenberg**. In 1839 staan binnen die redoute enige kanonnen, gericht op de Eindhovenseweg nabij de brug teneinde een nadering door de

vijand van die zijde te bemoeilijken. Deze defensiewerken hebben nooit daadwerkelijk dienst gedaan. Na april 1839 worden ze ontmanteld. De nog bruikbare materialen zoals hout en ijzer worden verkocht. Ingekwartierde militairen vertrekken massaal terug naar hun woonplaatsen. De rust keert weer terug in Boxtel. De percelen van de meeste van de voormalige redoutes blijven nog decennialang defensie terrein en worden verpacht. Mocht u geïnteresseerd zijn geraakt in de periode 1830-1839 waarin ook Boxtel deel uitmaakt van de gebeurtenissen rond afscheiding van en strijd om behoud van België: zie mijn artikel **Boxtel en Brabant 1813-1840** op website www.heemkundeboxtel.nl.



In het terrein teruggebrachte redoute bij bocht in Konijnhooldsedreef. Links liggen park en kasteel Stapelen. Op achtergrond bebouwing Grote Beemd en midden erachter de toren van de Sint-Petrusbasiliek. Februari-april 1839 is deze redoute bemand en staan er enige kanonnen opgesteld met de loop wijzend naar rechts, richting brug over de Dommel in de straatweg, nu Eindhovenseweg. Het schootsveld is dan vrij van obstakels (bomen, struiken) dan wel is er vrij van gemaakt. Foto van vrijdag 2 december 2011. Terugkeer van deze redoute in het terrein geschiedt als een initiatief van de Boxtelse Heemkundekring, in samenwerking met Waterschap de Dommel, in het kader van het project Dommel door Boxtel. De hellingbaan, nodig om de zware kanonnen omhoog, binnen de redoute te kunnen brengen, werden niet teruggebracht in het terrein. (Foto: Ruud van Nooijen)



Kaartje gemaakt op 19 juni 1839 door de 1e luitenant van de generale staf W. Beijerinck op last van de luitenant-generaal de Hertog van Saxe-Weimar, commandant 2e Divisie. Op het kaartje staan alle 12 in Bostel aanwezige redoutes in getekend. Op dat moment hebben de redoutes hun functie reeds verloren: een eventuele dreiging van België bestaat niet langer.



*Feestelijke ingebruikname redoute aan de Konijnhooldreef op vrijdagmiddag 7 september 2012. Rechts van het kanon: wethouder Peter van de Wiel en watergraaf Peter Glas.
(Foto: Ruud van Nooijen)*



Raadhuis op het - dan nog onverharde - Marktveld. In gebruik tussen 1843 en 1936. Tevens zetel van het Vrede- later het Kantongerecht. Het klokje boven in het torentje hangt nu - gerestaureerd na eerdere beschadiging door vandalisme - links naast het bordes van het huidige gemeentehuis, aan Marktzijde. Aan de rechterzijde is tegen de muur het gemeentelijke publicatiebord aangebracht: weinig mensen lezen dan kranten. Belangrijke mededelingen worden door de dorpsomroeper op zijn ronde door de straten bekendgemaakt. Hij is voorzien van een bel om zijn komst aan te kondigen: inwoners komen dan naar buiten of openen een raam. Aanvankelijk verricht de dorpsomroeper zijn werk te voet, later op de fiets. Bekend zijn, tot in de vroege jaren zestig van de 20ste eeuw op deze wijze gedane, bekendmakingen dat er vlees van een noodslachting op het slachthuis verkrijgbaar is... (Foto: Beeldbank Boxtel)

Het raadhuis van Boxtel van 1843 tot 1937, tevens zetel van het kantongerecht van 1843 tot 1877, opvolger van het vrederecht staat prominent op de markt. Boxtel is reeds vanaf 1811 (Nederland was tussen 1810 en 1813 onderdeel van het Eerste Franse Keizerrijk) hoofdplaats van een kanton en krijgt dientengevolge een vrederecht binnen haar grenzen. Dit gerecht heeft geen eigen onderkomen en zo houdt Hendrik Verhees, de eerste vrederechter (1811-1813), zitting in een ruimte van herberg **Het Fortuin**, in 1668 door **Hendrik van de Mosselaar** gebouwd. Later wijzigt de naam in hotel **De Kei**, een toepasselijke naam aangezien de eigenaar tevens aannemer/ stratenmaker is. Het is gelegen op overgang van Markt naar Clarissenstraat. Tot 1877 hoeft de vrede- en vanaf 1838 diens opvolger, de kantonrechter geen geschoold jurist te zijn. Men wordt geacht te oordelen op basis van billijkheid. In 1877 verliest Boxtel haar status van Kantonsplaats en daarmee ook het

kantongerecht. De Markt wordt tot de aanleg van de straatweg van 's-Hertogenbosch naar Eindhoven/Luik (aanvang 1742) aangeduid met **Strijpt**. Vanaf omstreeks 1744 komt de naam **Marktveld** in zwang. Gedurende vele jaren staat hier ook een grote, fraaie hardstenen dorpspomp. In de winter krijgt deze pomp een 'winterjas' aan in de vorm van een strooien omhulsel bedoeld om bevriezen te voorkomen. Het plein zal nog lange tijd onverhard blijven. In 1899 wil het raadslid **J.J. van der Eerden**, bij gelegenheid van de inhuldiging van Wilhelmina als koningin, als geschenk aan de Gemeente het Marktveld op zijn kosten laten verharden. Zijn geschenk wordt echter niet aanvaard door de gemeenteraad. Pas in 1924 volgt verharding en wijzigt langzamerhand de naam in **Markt**. In 1936 begint achter het hier afgebeelde raadhuis naast het Hofje, de bouw van een nieuw gemeentehuis, dat op 4 februari 1937 in gebruik wordt genomen. Eind 1936 wordt het raadhuis uit 1843 gesloopt. Het klokje uit het torentje op het dak alsmede het wapen van Boxtel in het timpaan blijven bewaard. Het gerestaureerde klokje hangt sinds kort naast het balkon in de frontgevel van het gemeentehuis. Het Boxtelse wapen leidt een verborgen bestaan op de gemeentelijke parkeerplaats naast de nieuwbouw, toegankelijk via de Dr. Van Helvoortstraat. Tegenover het raadhuis, aan de overzijde van de Markt staat **Koninklijke weverij Van de Ven**. Op die locatie staat thans winkel- en appartementencomplex **De Croon**.



Het nog onverharde Marktveld, omstreeks begin twintigste eeuw. Vrijwel leeg, met uitzondering van enige, voornamelijk jeugdige passanten en mensen - zie rechts - die nieuwsgierig in de deuropening staan. Een foto maken was in die tijd nog een zeldzaamheid in Boxtel. Mogelijk had de fotograaf zelfs verzocht om stil te staan: de benodigde sluitertijd voor het maken van deze foto was waarschijnlijk dermate lang dat de personen er anders vaag op hadden gestaan. Fotograferen vergt dan nog de nodige voorbereidingstijd, de apparatuur is nog gewichtig en fors van omvang, staande op een driepoot. Achteraan een hoge lichtmast met een spitsbooglamp. De foto werd genomen vanaf een standpunt in de directe omgeving van de dorpspomp. (Foto: Beeldbank Boxtel)



Marktdag, vermoedelijk begin twintigste eeuw. Rechts de noordwand van het Marktveld dat pas in 1924 wordt verhard. In het derde pand van rechts (hoogste dak) heeft een tante (tante Door (Dora) van Haren-van Exel) van schrijver dezes jarenlang een sigaretten- sigaren- en snoepwinkeltje gedreven. In het kleine kamertje rechts naast de winkelruimte werd meestal gekaart en zag het er blauw van de sigaretten- en sigarenrook. Het kaartspel deed de gemoederen in die kleine ruimte soms danig oplopen: er werd dan hard met de vuist op de tafel geslagen waardoor de koperen bakjes met (kaart-) centen de lucht in vlogen... Op enig moment in de vijftiger jaren ging tante Door ook, via een kleine automaat, kroketten verkopen. Links op de foto, achter de bomen kwam in de dertiger jaren een Edahwinkel, gedreven door een oom (Piet Traa) en tante (Lena Traa-van Haren) van de schrijver van dit artikel. Reeds in 1684 geven de Staten-Generaal Boxtel toestemming tot het houden van een beesten- en paardenmarkt. In de achttiende eeuw wordt er ook een beestenmarkt gehouden bij het Barrièrehuis aan de Clarissenstraat. De wekelijks op vrijdag gehouden markt wordt pas in 1874 ingevoerd en draagt aanvankelijk de naam botermijn omdat er veel boter wordt verhandeld Er was ook een gemeentelijk waag voor het wegen van de boter. Langzaamaan worden steeds meer goederen aangevoerd voor verkoop: granen, groenten, eieren en andere levensmiddelen, klompen, kledingstoffen, manufacturen, gereedschap. Gezien het hoge standpunt is deze foto waarschijnlijk genomen door een openstaand raam op de verdieping of het balkon van het op het Marktveld staande raadhuis. (Foto: Beeldbank Boxtel)



Zicht vanuit de Kruisstraat op Markt richting Clarissenstraat. Links Hotel van de Ven, waar in augustus 1944 de ouders van de schrijver van dit artikel hun huwelijksfeest hielden. Achter de bus de voormalige, uit 1668 stammende, herberg Het Fortuin, later Hotel De Kei. Op deze foto reeds Hotel De Kei geheten. Links ervan de winkel van Van Haeren en weer links daarvan het pand dat Van Lieshout omstreeks 1850 bouwde. Ervoor stond op die plek het huis van Hendrik Verhees (1744-1813). In de herberg houdt Verhees tussen 1811 en 1813 zitting als eerste vrederechter van Bostel. Let op de, nog bovengrondse, elektriciteitskabels zichtbaar op de foto. Omstreeks jaren dertig 20ste eeuw. (Foto: Beeldbank Bostel)

Voordat het Ursulinenklooster aan de Baroniestraat gereed is (1911), vinden de zusters tijdelijk onderdak in Hotel De Kei. In 1918 wordt er de **School voor Verlofsofficieren Cavalerie** (later **reserve officieren** genoemd) opgericht met als commandant ritmeester **Adolph Blussé van Oud Alblas**, afkomstig uit Dordrecht. Datzelfde jaar nog verhuist deze school naar Amersfoort. Jaren nadien is het traditie geworden dat maandelijks een Brabantse lunchbijeenkomst wordt gehouden door de **VOC** (Vereniging voor Officieren Cavalerie) in restaurant **De Waag** op de Markt. Tafelpraeses tot 2012²⁰ is de Bostelse oud reserve luitenantkolonel der Cavalerie en oud-wethouder **Dirk van Zuidam**. **Pieter Blussé van**

²⁰ Op woensdag 28 januari 2015 geeft **Dirk van Zuidam** zijn voorzitterschap over aan een bij die gelegenheid gecreëerd triumviraat dat vanaf dat moment de voorzittersfunctie, bij toerbeurt overneemt (**Rob Hiltmann, Eric Puik, Dick Soelaksana**).

Oud-Alblas, zoon van de oprichter van genoemde school is daarbij nog regelmatig aanwezig. Zo werd zijn negentigste verjaardag uitgesteld - op zijn verjaardagsdatum medio juni, heerste er in Nederland extreem hoge temperaturen - gevierd op woensdag 28 augustus 2019. Hij overlijdt begin 2022.

Overigens... de relatie tussen Boxtel en het wapen der Cavalerie heeft nog oudere roots: die beginnen met de laatste heer van Boxtel, Prins **Frederik III van Salm Kyrburg** zoals u eerder in dit verhaal kon lezen.



Een nog onverhard Marktveld te Boxtel. In 1904 houdt het Eerste Regiment Huzaren manoeuvres te Boxtel. Mogelijk dat de commandant zojuist zijn opwachting heeft gemaakt bij de burgemeester. Het lijkt er op dat de foto werd genomen vanaf het bordes van het destijds vrijstaand op de Markt aanwezige raadhuis. In het midden is de dorpspomp zichtbaar. Het pand van Pieter van de Ven, links achteraan, op het adres A-25 wordt in 1917 (mobilisatie) door de generaal-majoor Piepers gevorderd als ontspanningslokaal voor cavalerieofficieren. Achteraan rechts (niet zichtbaar) voorbij de bomen staat Hotel De Kei waar in 1918 de School Verlofsofficieren (reserveofficieren) der Cavalerie wordt opgericht en haar onderkomen heeft. Commandant was ritmeester Adolph Blussé van Oud-Alblas. De Marktwand achter op de foto is thans geheel gevuld met de De Croon en Croonpassage.

Eerste gemeentegids verschijnt in 1925

In het jaar 1925 verschijnt een eerste gemeentegids van Boxtel. Het is een particulier initiatief, genomen door N.V. D.Y. Alta's Uitgeversbedrijf te Amsterdam. De eerste pagina meldt dat

de gids is 'UITGEGEVEN MET MEDEWERKING VAN HET GEMEENTEBESTUUR'. Het boekwerkje wordt gedrukt bij **electrische drukkerij van J.P. Tielen Boxtel**. Pas zeven jaar later, in 1932, zal de tweede Boxelse gemeentegids het licht zien. In die eerste gids is een tabel opgenomen met uitkomsten van gehouden volkstellingen. Hieruit blijkt onder andere dat per 19 november 1849 Boxtel 4.433 inwoners telt, waaronder 113 van diverse protestantse denominaties, 4.317 katholieken en 3 joden.

Per 31 december 1920 telt Boxtel 9.684 inwoners, waaronder 447 protestanten, 9.191 katholieken en 2 joden. In 71 jaar derhalve bijna een verdubbeling van het inwonertal.

Groei inwonertal

Hieronder volgen uit genoemde gemeentegids nog enige inwonertallen:

1822: 3.212 inwoners

1840: 4.222 inwoners

1870: 4.800 inwoners

1890: 6.082 inwoners

1910: 8.025 inwoners

1917: 9.355 inwoners

1923: 10.258 inwoners.

1932: ca. 11.000 inwoners

Per 1 januari 2013 telt Boxtel in totaal 30.441 inwoners.

Hiervan zijn 15.099 mannen en 15.342 vrouwen.

Gesplitst naar woonkern:

- Boxtel: 24.706 inwoners

- Liempde: 4.887 inwoners (Liempde werd per 1 januari 1996 bij Boxtel gevoegd)

- Lennisheuvel: 848 inwoners.

Meer weten over de geschiedenis van Boxtel? Zie o.a. websites:

www.heemkundeboxtel.nl

www.hendrikverheesboxtel.nl

www.bhic.nl

www.beelbankboxtel.nl (heel veel beeldmateriaal)

© Ruud van Nooijen, Boxtel

Foto's:

- Beeldbank Boxtel / Heemkunde Boxtel

- Ruud van Nooijen

Bronnen o.a.:

- Baanderheren boeren & burgers, Jean Coenen

- de boxtelse St. Petrus, Piet Dorenbosch (2 delen)

- Een motte op de kerkheuvel, meer dan een hypothese, Heemkundekring Boxtel.

- Koninklijke Bibliotheek, historische kranten

- Koninklijke Marechaussee Brigade Boxtel, Christ van Eekelen, 2009
- Gemeentegidsen Boxtel 1925, 1932.
- Boxtel Kijk nou 'ns!, Theo van den Aker (Piet van Oers, foto's)
- oude foto's Boxtel
- website Gemeente Boxtel
- bibliotheek Universiteit van Tilburg
- mondeling ontvangen informatie van drs. S.W. Aarns
- Brabants Centrum
- De productie van linnen en huishoudtextiel in Boxtel, de Firma W.J. van Hoogerwou & Zonen 1852-1970, Hans Pel.
- Stichting Menno van Coehoorn
- Boxtel in oude ansichten, Piet Dorenbosch, 1979
- Boxtel in grootmoeders tijd, Wil Doyen en Frans van Susante.
- historicus Joost Rosendaal, interview met VPRO inzake invoering huisnummering.
- Boxtelse kohieren inzake personele belasting 1811-1821
- Huiskohieren Boxtel 1786
- brief 23 april 1917 commandant cavalerie-brigade, generaal-majoor Piepers.
- website www.defensie.nl
- Reizen door de Meierij, ds. Stephanus Hanewinkel
- website www.basaarts.nl

 *** *****

**** BIOGRAFIE RUUD VAN NOOIJEN ****



E: ruudvannooijen@ziggo.nl

Tel: 06-26.25.89.29

Ruud van Nooijen, woonachtig te Boxtel, aldaar geboren juni 1947. Van 1964 tot 2002 werkzaam bij Koninklijke Landmacht/Luchtmacht als onderofficier / officier (infanterie / economie & financiën / Directie Personeel). Door VN-uitzending tevens veteraan en

medeoprichter van Stichting Veteranen Boxtel. Oud-vakbondsbestuurslid. Hobby's: klassieke muziek, soundengineer: o.a. opname Hohe Messe J.S. Bach met wereldpremière oktober 2002, 4x integraal door radio uitgezonden; masteren cd 50 jaar Internationaal Vocalisten Concours Den Bosch, medio 2004. Voorts fotografie, (lokale) historie. Oud-secretaris Heemkunde Boxtel. Mede-oprichter en secretaris Stichting Red de Toren (1980) doel: bijeenbrengen gelden ter restauratie toren Sint-Petruskerk te Boxtel. Medeoprichter (2003) Stichting Cultuurgeschiedenis Boxtel-Meierij 'Hendrik Verhees'. Stond aan de wieg van MUBO (Museum Boxtel), thans daar als vrijwilliger bij betrokken onder meer door beschrijven lokale geschiedenis / fotografie/verzorgen lezingen. Historiograaf en tekstschrijver. Auteur boeken 'Leven, werk en tijdsbeeld van Hendrik Verhees (1744-1813), markant Boxtelaar' (2013); 'Stichting Kerkconcerten Boxtel: een halve eeuw muziek in Boxtelse kerken' (2015). Co-auteur boek 'Geschiedenis van de heerlijkheid Boxtel-Liempde en kasteel Stapelen' dat op 17 september 2022 in de ridderzaal van kasteel Stapelen werd gepresenteerd. Auteur van een groot aantal artikelen inzake historische onderwerpen o.a. website Heemkunde Boxtel / Erfgoed Brabant. Secretaris en lid commissie toekennen 5-jaarlijkse Jonkers-van der Velden Cultuurprijs (1^e x in 2013). Verzorgt lezingen inzake een ruime verscheidenheid aan onderwerpen, o.a. Hendrik Verhees; uitvinding en historie fotografie; historie en restauratie Kilsdonkse Molen; de Kasterense watermolen te Liempde; aanleg van de steenweg 's-Hertogenbosch-Eindhoven/Luik (1742-1818); de Boxtelse Binnendommeltjes. Verzorgt regelmatig fotografie t.b.v. boeken. Onderwerpen: Hendrik Verhees, Bodem van Elde, boerderijen Boxtel Esch en Liempde, Boerderijen in Schijndel, landgoederen Velder en Heerenbeek., Herberg Den E(ij)ngel te Lennisheuvel, kasteel Stapelen te Boxtel. Initiator aandacht voor historische Binnendommeltjes in centrum van Boxtel, nadien project Gemeente Boxtel.

